

GRATIS

Friese Orgelkrant 2023

De kasbekroning op het Müller-orgel (1727) in de Grote of Jacobijnerkerk te Leeuwarden. (Foto: Peter van der Zwaag)

U hebt de 25e editie van de Friese Orgelkrant in handen! Voor u en ons een felicitatie waard. De krant is een traditie geworden. De redactie en de schrijvers proberen ieder jaar weer een krant uit te geven die een overzicht geeft van de orgelconcerten die in de zomerperiode in Fryslân (e.o.) worden gegeven. Daarnaast treft u artikelen aan over orgels, organisten en componisten die dit jaar wat extra aandacht krijgen bij onze activiteiten.

Als bestuur en medewerkers van Organum Frisicum zijn we trots op onze krant en onze activiteiten. We hopen op veel bezoekers bij onze excursies en veel luisteraars bij al die concerten die ook deze zomer weer gegeven zullen worden.

Wie Fryslân zegt, zegt water. Onze excursies vinden dit jaar plaats aan de beide kusten van onze provincie; de IJsselmeerkust en de Waddenkust. Op 1 april bezoeken we de orgels in de kerken van Hindeloopen, Stavoren, Warns en Koudum. Mooie kerken met orgels die ieder hun eigen verhaal en klankkleur hebben. En op 23 september gaan we naar de Waddenkust: Ternaard, Holwert en Ferwert. Ook hier bijzondere orgels met hun eigen aard.

In september vindt aan de Waddenkust ook de Landschapstriënnale plaats. Daarin wordt dit jaar aandacht besteed aan het landschap vóór en achter de dijken, maar ook aan de dorpen. Met debatten, excursies én concerten wordt de focus op dit bijzondere gebied gericht. De kerken zullen vaker open zijn. Als Organum Frisicum werken we daar graag aan mee met onze Najaarsexcursie.

Zo ontstaat een bijzondere samenwerking.

Dat is een goede zaak. Orgels staan in kerken. Kerken maken onderdeel uit van de samenleving. En die is groter dan alleen de kerkelijke gemeenschap die vieringen houdt in de kerk. Kerkgebouwen, en dus de orgels, kunnen een bredere rol vervullen in wat we in Fryslân de mienskip noemen.

Orgels vormen een belangrijk onderdeel van het cultureel erfgoed in onze provincie. Het behoud van de orgels is een belangrijke doelstelling van onze stichting. Om die doelstelling te bereiken zullen we anderen - overheden, kerkbesturen, monumentenorganisaties en culturele organisaties - moeten laten zien en horen welke bijdrage orgels aan de cultuur en de mienskip kunnen bieden.

Als kersverse voorzitter van Organum Frisicum wil ik me daar de komende tijd voor inzetten. Samen met het bestuur behouden wat in de afgelopen jaren tot stand is gebracht, maar ook nieuwe wegen zoeken die er toe leiden dat de Friese orgels in brede kring de aandacht en waardering krijgen die ze verdienen.

Dat kunnen we als bestuur niet alleen. We hebben de bijdragen van onze donateurs nodig om het werk te kunnen doen. En we kunnen nog best een aantal nieuwe donateurs gebruiken.

Maar we kunnen vooral niet zonder goede ideeën van iedereen die zich betrokken voelt bij de orgels in Fryslân. Laat van u horen!

Fred Veenstra,
voorzitter Organum Frisicum

STICHTING

ORGANUM FRISICUM
- het Friese Orgel -

Voorjaarsexcursie

Elk jaar start het excursieseizoen met de Voorjaarsexcursie. Als de natuur weer tot leven komt, de bladeren en bloemen uitkomen, de vogels nesten bouwen, dan zijn wij ook weer van de partij. Deze keer start de Voorjaarsexcursie in Hindeloopen, waar we in de Grote Kerk een Van Dam-orgel beluisteren in een oudere kas van Jan Harmensz. Kamp. Oorspronkelijk is zowel de kas als het instrument gebouwd voor de hervormde kerk van Oosterbierum. Als tweede staat het orgel in de Martinikerk van Koudum geprogrammeerd. Het betreft een Van Dam-orgel met ten dele nog 17-eeuws pijpwerk van Bader. De volgende stop is de doopsgezinde kerk in Warns. Het orgel in deze kerk is gebouwd door Bakker & Timmenga, die veel orgels in doopsgezinde kerken bouwde. Het orgel stamt uit 1896. Het orgel in de Nicolaaskerk in Stavoren – het eindpunt van onze excursie – is lange tijd een mysterieus orgel geweest. Pas in 2004 zijn allerlei zaken aan het licht gekomen. Hoe het klinkt? Jan Jongepier omschreef het als “een bonte verzameling klanken”.

Hindeloopen

Ooit was Hindeloopen – Hindeloopers zegen ‘Hielpen’ en Friezen ‘Hylpen’ – een rijke stad. De zeehandel met Scandinavië, de Baltische landen en Engeland bloeide. In die tijd ontwikkelden zich ook de Hindelooper schilderkunst en de Hindelooper klederdracht. Bovendien ontstond een eigen dialect, dat nogal afwijkt van het Fries. Dat dialect ontstond o.a. doordat Hindeloopen weinig contact had met haar achterland, maar via haar handelsrelaties juist wel met het buitenland. Zo zitten er Scandinavische invloeden in het Hindeloopers (bv. ‘dökke’ = pop, vgl. het Deense ‘dukke’) en ook Engelse (‘siie’ = naaien, vgl. Engelse ‘to sew’). Kijk tijdens de Voorjaarsexcursie in de Grote Kerk in Hindeloopen gerust eens in het Hindelooper liedboek ‘En nó mar sünge. Hylper lydbûkjen fôr serke en thús’. Deze liedbundel is uitgegeven in 2019 en bevat bijna tachtig liederen, voornamelijk afkomstig uit het Liedboek 2013. Overigens bestaat er sinds 1981 ook een Hindelooper woordenboek(je), en in 2019 verscheen een nieuw circa duizend pagina’s tellend ‘Great Hylper Wordeboek’. Het Hindeloopers is net als het Schiermonnikoogs en Terschellinger Fries een volledig taalsysteem dat een eigen ontwikkeling doormaakte. Je kunt dus met recht spreken van een taal.

Nog ouder dan de taal is uiteraard het stadje zelf. Al in de 8e eeuw was er een nederzetting die omstreeks 825 de naam Hindelop kreeg. In een latere ‘croniicke’ uit 1597 staat beschreven: Hindeloopen “*creech dese voorschreven naem van etlicke wilde beesten, die men hinden noemde, die uut het Bosch van die Creijl aldaer hare ganck en de loop hadden*”.

Wanneer je nu door Hindeloopen wandelt – het op één na kleinste stadje van de Friese elf steden – kun je nog heel wat van die oude glorie tijd bespeuren. De 33 rijksmonumenten maken het stadje tot een soort openluchtmuseum. In één van die monumenten, het voormalige stadhuis uit 1682, bevindt zich het Hindelooper museum. Daar is van

alles te zien over de woon- en leefcultuur van Hindeloopen.

Wij bezoeken een ander monument: de Grote Kerk. Dit kerkgebouw verving een in 1570 verwoeste voorganger. De kerktoeren dateert uit 1593. In 1701 ging de toenmalige torenspits verloren na een bliksemingslag. De huidige spits dateert van 1724 en is achtkantig met daarop een koepeltje met een windvaan in de vorm van een zeilschip. Dankzij de groei van de bevolking werd de kerk te klein en is aan de zuidzijde een uitbreiding gerealiseerd, zodat er een tweebeukige hallenkerk ontstond. In 1892 werd de uitbreiding weer afgebroken. Boven het ingangsportaal aan de zuidzijde is een fronton zichtbaar met het jaartal 1658, het wapen van Hindeloopen en de tekst:

“Des Heeren Woordt met Aendaght hoort komt daertoe met Hoopen Als Hinden-Loopen”

Boven de nieuwe toegang uit 1892 aan de noordzijde is het stadswapen geplaatst met eveneens een afbeelding van de Hoorn des Overvloeds en een wijngan.

Bij het binnentreden van de kerk vallen de twee naamborden op van alle predikanten die sinds 1580 in deze kerk dienden. Wij zijn echter bijzonder geïnteresseerd in het orgel. Dit staat sinds 1868 in deze kerk. L. van Dam & Zonen plaatste het. Het orgel was afkomstig uit Oosterbierum, waar Jan Harmensz. Kamp in 1719 een orgel had gebouwd, bestaande uit een hoofd- en rugwerk. In 1813 komt L. van Dam met een nieuw binnenwerk voor Oosterbierum, waarbij hij de kas van Jan Harmensz. Kamp intact laat. Als Oosterbierum in 1868 een nieuw orgel krijgt, wordt het oude in zijn geheel overgeplaatst naar Hindeloopen. Het krijgt daar wel een nieuwe opstelling: het rugwerk komt te vervallen. Het orgel bestaat nu uit een hoofd- en een bovenwerk. Ook worden enkele dispositiewijzigingen doorgevoerd. Deze laatste zijn tijdens een restauratie in 1980 door Bakker & Timmenga weer gewijzigd naar de oorspronkelijke situatie van 1813.

Dispositie:

Hoofdwerk (C-f3): Bourdon 16'; Prestant 8'; Holpijp 8' (b/d); Viool 8' (d); Octaaf 4'; Quint 3'; Octaaf 2'; Mixtuur II-III sterk; Trompet 8' (b/d)

Bovenwerk (C-f3): Prestant 8' (d); Fluit does 8'; Prestant 4'; Fluit 4'; Gemshoorn 2'; Carillon II sterk (d)

Pedaal (C-d1): Aangehangen

Speelhulpen: Manuaalkoppel, Tremulant

Koudum

“Koudum, een der vermaakelykste en schoonste Dorpen van Friesland, is gelegen op hooge terpen in laag land, een uur gaans ten Zuidoosten van Hindeloopen”, aldus de Tegenwoordige staat van Friesland (1788). De oudst bekende vermelding van het dorp

Het Van Dam-orgel (1859) in Koudum.

(Foto: Sietse van der Hoek)

stamt uit 855, toen nog onder de naam Coluidum. Koudum groeide vrij snel uit tot een behoorlijk groot dorp en trok ook welgestelde families aan, zoals de Galama's, Epema's en Donia's die er hun staten bouwden. Van deze staten is alleen de (ingrijpend verbouwde en verkleinde) Grovestins State aan de Bovenweg nog over. Het voormalige gemeentehuis aan de Dammenseweg is gebouwd naar het voorbeeld van de Galamastins, die tot ongeveer 1800 aan de Hoofdstraat stond.

Koudum staat nu vooral bekend als watersportplaats, hoewel het dorp aan de Koudumervaart maar een kleine haven heeft. De grote jachthavens bevinden zich ten zuiden van Koudum bij de Kuilart en de Galamadammen. Op de plek van de Galamadammen werd in 1732 een doorgang voor de scheepvaart tussen Stavoren en Sneek gegraven. Pas in 1836 kwamen er bruggen over het water en in 2007 zijn die vervangen door een aquaduct. De mooie, oude herberg die hier stond brandde in 1945 af. Nu staat er een nieuw hotel-restaurant.

Wij bezoeken de Martinikerk in Koudum. De huidige kerk heeft ten minste twee voorgangers gehad. Waarschijnlijk werd in de 16e eeuw een kruiskerk gebouwd met daar tegenaan een toren met een romp van dertig meter hoog en daarbovenop nog eens een spits van meer dan dertig meter. Deze toren – gebouwd tussen 1614 en 1617 – was zo hoog dat hij als baken diende voor de scheepvaart op de Zuiderzee. Twee eeuwen later werden kerk en toren afgebroken en kwam er een achtkantige kerk met koepeltoren voor in de plaats. De levensduur van deze kerk, die rond 1831 gereed was, was slechts kort. Omdat het gebouw in 1852 verlaagd werd, kon het niet meer dienst doen als landmerk voor de zeevaart. Derhalve werd de jaarlijkse toelage van het ministerie van Marine (voor het onderhoud) ingetrokken. Daarom de kerk niet voldeed, is niet bekend, maar in 1857 werd hij vervangen door de huidige kerk. Bij graafwerkzaamheden voor de fundering van de huidige kerk

werd een zeer oude sarcofaag gevonden uit 1050 à 1075. Deze is nu te bezichtigen in het Kerkmuseum te Jannum.

Vooral het interieur maakt de Martinikerk van Koudum bijzonder; het is grotendeels afkomstig uit de oude kerk. De kansel met snijwerk van zuilen, friezen en panelen met bloem- en vruchtenguirlandes, rust op een voetstuk van zeven gepolijste marmeren zuiltjes met Dorische kapitelen en een zwarte marmeren plaat. Tegen deze plaat zijn marmeren cartouches en wapens aangebracht. De koperen leuning en de zware koperen lezenaar, die rust op een steun in de vorm van een eendenkop, zijn gemaakt door de Amsterdamse geelgieter Elias Elias van Vliet. Hij vervaardigde ook de doopboog van het doophek. Bijzonder is ook het gedenkbord uit 1612 dat herinnert aan de Spaanse overval op het dorp tijdens de Tachtigjarige Oorlog.

Het orgel in de kerk werd in 1859 gebouwd door L. van Dam & Zonen. Eerder stond in Koudum een orgel van de orgelmakers Arnold en Tobias Bader uit 1651. Tijdens de bouw van het Müller-orgel in de Grote Kerk van Leeuwarden (1724-1727) verrichtten Christian Müller en zijn metgezellen ook herstelwerkzaamheden aan orgels elders in Friesland, zo ook in Koudum. Bij de bouw van het nieuwe orgel in 1859 maakte Van Dam dankbaar gebruik van een aanzienlijke hoeveelheid pijpwerk van Bader. Deze pijpen waren in de afgelopen tijd helaas zo sterk aangetast door loodcorrosie, dat besloten is ze te vervangen door kopieën die gemaakt werden met een hoger tingehalte. Dit werk werd in 2019 en 2020 uitgevoerd door de firma Bakker & Timmenga.

Het orgel heeft één klavier en aangehangen pedaal. Het is niet groot voor een dergelijk gebouw. De vorm van het front is gelijk aan het Van Dam-orgel in de doopsgezinde kerk te Drachten, dat Van Dam twee jaar eerder bouwde. De plaatsing van het orgel op een onderbouw, gelijk aan de hoogte van de ba-

Het Van Dam-orgel (1813) in Hindeloopen.

(Foto: Sietse van der Hoek)

lustrade van de orgelgalerij, geeft het front een rijzig en voornaam karakter. De drie grote, barokke 18e-eeuwse beelden op het orgel zijn afkomstig uit Stavoren. De kleinere beelden uit Koudum, die mogelijk op het rugwerk van het Bader-orgel hebben gestaan, verhuisden naar Stavoren.

Dispositie:

Manuaal (C-g3): Bourdon 16'; Prestant 8'; Holpijp 8'; Octaaf 4'; Roerfluit 4'; Prestantquint 3'; Superoctaaf 2'; Tertiaan I-II sterk; Cornet III sterk (d); Trompet 8' (b/d)

Pedaal (C-g): Aangehangen

Speelhulpen: Afsluiting; Tremulant; Forte/piano-inrichting

Warns

Warns is een lintdorp van enkele kilometers lang. Het loopt van It Noard via de Buorren over in It Sou (Súd). De naam Wardesle wordt al genoemd in het jaar 1132. De naam komt voor op de kapellenlijst van het klooster Sint-Odulphus te Stavoren, net als Laaxum en Scharl, kleine dorpjes die nu formeel onder Warns vallen. In de 17e en 18e eeuw was Warns een dorp van boeren en kapiteins (grootschippers) die geld verdienden op de internationale handelsvaart. Enkele grootschipperswoningen in Warns zijn bewaard gebleven. Later werden landbouw en visserij vanuit Laaxum de belangrijkste bron van inkomsten.

De bebouwing van Warns kent twee kernen. Eén ervan is It Noard. Er is daar een jacht-

Warns. Al in de 16e eeuw bestond er in Warns een doopsgezinde gemeente. In het begin kwamen de doopsgezinden bijeen op een klein eilandje in de Morra en later in een schuurkerkje vlakbij het meer. Toen het kerkje te klein werd, is in 1665 een kerk gebouwd in de kom van het dorp. Hiervoor is wel eerst toestemming gevraagd, want de hervormden zagen niet graag een vermaning verschijnen. Toen in 1875 de grindweg Warns-Molkwerum werd aangelegd moest de doopsgezinde gemeente grond afstaan. Omdat de kerk in zeer slechte staat verkeerde is toen ook maar gelijk besloten om nieuwbouw te plegen. In 1877 werd de huidige kerk in gebruik genomen. Het gebouw bestaat uit vijf traveeën en in de buitenmuur zijn per travee twee gekoppelde rondboogvensters zichtbaar. In 1950 werd de voorgevel vernieuwd en werd het houten koepeltje vervangen door een stenen torentje.

Het interieur, de banken en het spreekgestoelte, van de doopsgezinde kerk stammen uit de bouwtijd van de kerk en de fraaie liedbordjes zijn van Hindelooper houtsnijwerk. Het orgel dateert van 1896 en is gebouwd door orgelmakerij Bakker & Timmenga. Deze orgelmakerij is in 1880 opgericht door Fokke Bakker en Arjen Timmenga. Fokke Bakker had daarvoor drie jaren alleen als orgelmaker gewerkt. Fokke was doopsgezind en hij kreeg in 1877 schriftelijke aanbevelingen van de doopsgezinde gemeente te Leeuwarden en van de organist van de doopsgezinde kerk aldaar. Deze aanbevelingen hebben de orgelmakerij geen windeieren gelegd: van de elf orgels die de eerste vijf jaren van hun bestaan gebouwd werden, waren er vijf bestemd voor doopsgezinde kerken. Later volgden er meer, waaronder dus ook het or-

Eerste doopsgezinde kerk in Warns pas gebouwd na toestemming van hervormden

haven op het terrein van de voormalige zui- velfabriek, waarvan alleen de schoorsteen rest als stille getuige. In deze kern staat een doopsgezinde kerk en een fraaie rooms-katholieke kapel. De andere kern is de Buorren. Daar bevindt zich de Johannes de Doperkerk met een 12e-eeuwse tufstenen kerktoeren. It Sou (Súd) bewaarde tot op heden zijn open karakter door lichte bebouwing en wordt dus niet als kern aangemerkt. Via It Sou komt men in Laaxum, ook wel bekend als kleinste haven van Europa. Even verderop langs de oude zeedijk bevindt zich het Roode Klif met – sinds 1951 – een monument bestaande uit een grote zwerfkei met de tekst "Leaver dea as slaef", ter herinnering aan de Slag bij Warns, toen de Friezen in 1345 de indringers uit Holland verdreven.

Wij bezoeken de doopsgezinde kerk in

Het Bakker & Timmenga-orgel (1896) in Warns. (Foto: Sietse van der Hoek)

gel in de doopsgezinde kerk van Warns.

Het vijfledige frontontwerp gebruikten Bakker & Timmenga in de eerste periode bijna twintigmaal. Kenmerkend zijn de tussenvelden, waarvan de onderste sprekende pijpen hebben en de bovenste niet. De volgorde van de pijpen is ook verschillend: in het onderste veld staat de langste pijp in het midden, in het bovenste staat die tegen de mid- dentoren. De velden zijn licht hol gebogen. In 1938 werd op een vrij gebleven sleep, die waarschijnlijk bedoeld was voor een Cornet of een tongwerk, een Bourdon 16' geplaatst.

Dispositie:

Manuaal (C-f3): Bourdon 16'; Prestant 8'; Melophone 8'; Viola di Gamba 8'; Bourdon 8'; Octaaf 4'; Viola 4'; Roerfluit 4'; Woudfluit 2'

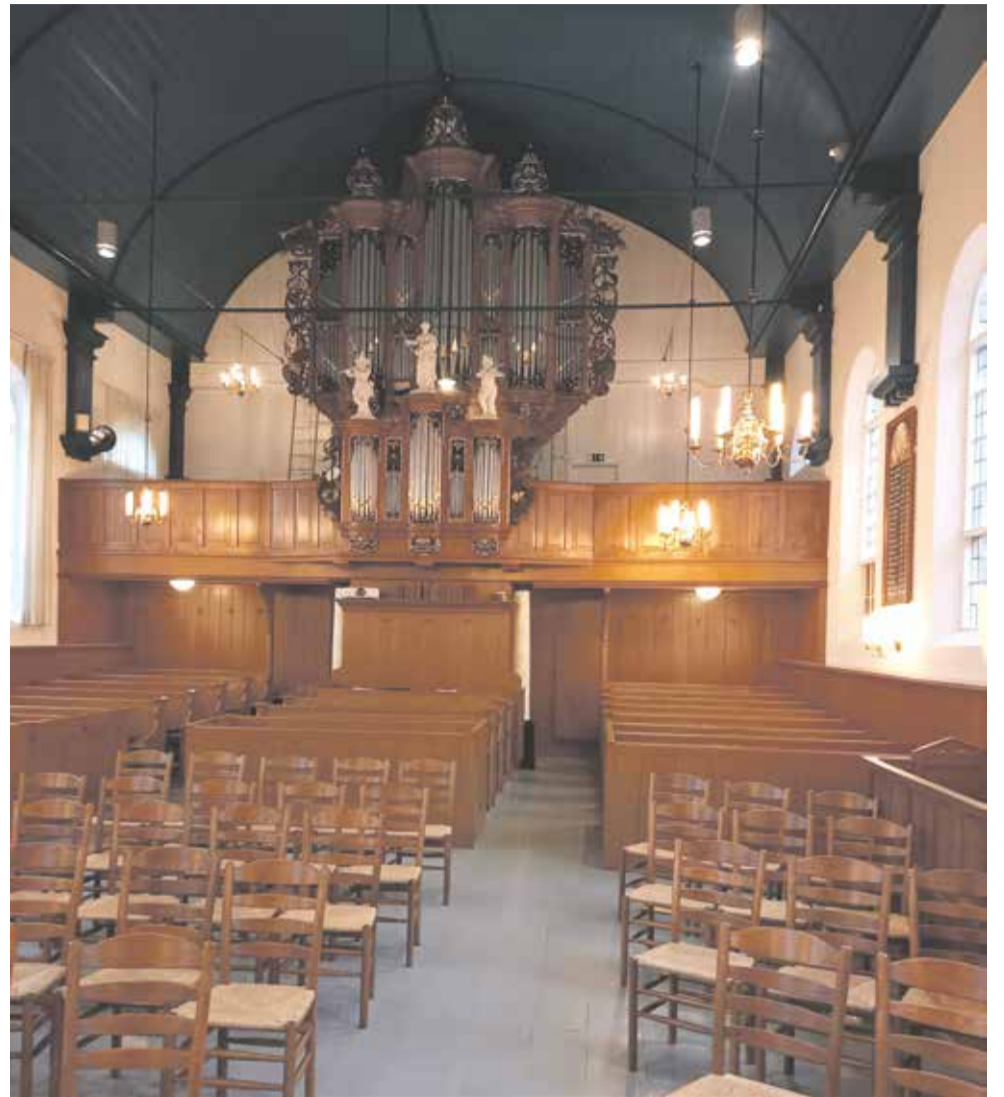
Pedaal (C-c1): Aangehangen

Speelhulpen: Tremulant; Ventiel

Stavoren

De oudste van de Friese elf steden is Stavoren. Dat is de laatste plaats die we bezoeken tijdens deze Voorjaarsexcursie. De vermeldingen van de naam van dit stadje vertoont in de 11e eeuw veel verschillende spellingswijzen, waaronder de drie huidige namen. Tot 1979 was de officiële naam van de stad Stavoren. In 1979 veranderde de toenmalige gemeente de naam in Stavoren. In Stavoren bleef het in het Stavens Stadsfries 'Staveren' en in het Fries is het 'Starum'.

Stavoren was eeuwenlang een belangrijke internationale handelsplaats. In de 11e eeuw verwerf Stavoren stadsrechten en het sloot zich in 1285 aan bij de Hanze. Al vanaf 837

Het bijzondere orgel in Stavoren.

(Foto: Sietse van der Hoek)

stond er een klooster in Stavoren: het Sint-Odulphusklooster, genoemd naar de monnik Odulphus die door de bisschop van Utrecht uitgezonden was om de afvallige Friezen opnieuw te bekeren. Het klooster ging verloren tijdens een storm waarbij de golven van de Zuiderzee het klooster opslokten. Het oudste monument van Stavoren is de oude zeesluis naar de Zuiderzee. Deze sluis uit 1576 verloor haar functie in 1966 met de komst van de Johan Frisosluis in het zuiden van Stavoren. Bij de oude zeesluis staat het Vrouwtje van Stavoren uit te kijken over de 'zee', wachtend op haar schepen die haar rijkdom zullen brengen. Hier bevindt zich ook de aanlegsteiger voor de al sinds 1886 bestaande veerdienst tussen Enkhuizen en Stavoren. De Voorstraat met haar gracht was vroeger de plek waar redershuizen en pakhuisen stonden. Ook staat er het fraaie, voormalige stadhuis uit 1880.

Schuin tegenover het stadhuis staat, een beetje verscholen achter de huizen, de Nicolaaskerk. Deze kerk stamt uit 1861 en is gebouwd op de fundamenten van zijn voorganger. Op oude afbeeldingen is te zien dat bij de oude kerk een grote, vrijstaande toren stond. Ongetwijfeld zal deze ook als baken voor de scheepvaart gefunctioneerd hebben. Nadat de westgevel van de oude kerk tijdens een zware storm instortte, werd die kerk afgebroken en is dus deze nieuwe Nicolaaskerk gebouwd en in 1861 in gebruik genomen. Het eenbeukige kerkgebouw heeft een neoclassicistische ingangsomlijsting en een elegant torentje. Op het koor staat een windwijzer in de vorm van een zeemeermin.

In het interieur van de Nicolaaskerk kun je nog restanten uit de oude kerk zien, zoals de 17e-eeuwse eikenhouten preekstoel, 17e-eeuwse fragmenten in de kerkenraadsbanken en snijwerk in de voormalige burgemeestersbank. De koperen kronen zijn vermoedelijk eind 18e-eeuws. In de kerk bevindt zich nog een aantal oude grafzerken, waarvan de oudste uit de 17e eeuw stamt.

Lange tijd was het orgel in Stavoren omgeven met vele raadsels. Maar tijdens de restauratie in 2004 door orgelmakerij Bakker & Timmenga is veel aan het licht gekomen, dankzij nauwkeurig onderzoek van het pijpwerk en van de handgeschreven aantekeningen aan de binnenzijde van de orgel-

kas. Het orgel werd gebouwd in 1786 door de 'huistimmerlieden' Wybe Meyes en Meje Wybes. Hun wapens zijn te vinden onder de zijtorens van het hoofdwerk. We weten ook dat het oordeel van organoloog en grietman N.A. Knock niet bepaald positief was. In zijn 'Dispositiën der merkwaardigste Kerk-orgelen' uit 1788 merkt hij op: "Edog het heeft naderhand gebleken, dat deze knaapen misschien beter Timmerlieden dan Orgelmaakers geweest zijn; want toen het Orgel zou opgenomen worden, wierd het geheel ondeugend bevonden." Twee jaar na de oplevering werden de eerste herstelwerkzaamheden al uitgevoerd door Johannes Sporeman. In 1819 wordt het orgel weer onder handen genomen, nu door A. van Gruisen & Zn. en kort daarna pleegt ook de familie Van Dam onderhoud aan het orgel.

Het orgel wordt in 1860 vanwege de verbouwing van de kerk door orgelmaker Ypma gedemonteerd en opgeslagen. De firma Lohman plaatst het orgel een jaar later weer in de kerk. Na nog enkele herstelwerkzaamheden door Lohman en Ypma waren het de orgelmakers L. van Dam & Zn. die in 1902 tijdens een grondige restauratie het orgel tot een samenhangend en fraai geheel hebben gesmeed. Je zou kunnen zeggen dat het orgel van Stavoren "als het ware een bonte verzameling klanken uit verschillende windstroken" is, althans zo drukte Jan Jongepier het uit in zijn 'Bevingingen bij de restauratie' in 2004.

Dispositie:

Hoofdwerk (C-c3): Bourdon 16'; Prestant 8'; Holpijp 8'; Violoncel 8'; Octaaf 4'; Roerfluit 4'; Quint 3'; Octaaf 2'; Mixtuur I-III sterk; Trompet 8' (b/d)

Rugwerk (C-c3): Holpijp 8'; Viola 8' (d); Prestant 4'; Fluit d'Amour 4'; Quintfluit 3'; Gemshoorn 2'

Pedaal (C-d1): Aangehangen

Speelhulpen: Manuaalkoppel; Tremulant

Riemke Dijkstra
Sietse van der Hoek

Activiteiten in 2023

Hierbij ontvangt u een uitnodiging voor de activiteiten in 2023 van de Stichting Organum Frisicum. Het betreft in chronologische volgorde de volgende activiteiten:

Voorjaarsexcursie op zaterdag 1 april

We starten het excursie seizoen in de Zuidwesthoek van Fryslân. We bezoeken als eerste de Grote Kerk van Hindeloopen, tegenwoordig vooral bekend om haar schilderkunst en klederdracht. In de Grote kerk staat een tweeklaviers Van Dam-orgel met aangehangen pedaal uit 1813. Van Dam bouwde dit orgel oorspronkelijk voor Oosterbierum en liet bij het bouwen van dit orgel de kas van Jan Harmensz. Kamp intact. Het orgel werd in 1868 in zijn geheel overgeplaatst naar Hindeloopen. We vervolgen onze excursie in Koudum waar in de Martinikerk een eenklaviersorgel met aangehangen pedaal uit 1859 staat, gebouwd door L. van Dam & Zn. Het orgel bevat nog pijpwerk van Bader, de bouwer van de voorganger van dit orgel. Op het orgel staan nu drie grote, barokke beelden, afkomstig uit Stavoren, terwijl de beelden van Koudum nu in Stavoren staan. Het heeft alles te maken met de hoogte van de kerk.

Vervolgens gaan we naar Warns, een lintdorp van enkele kilometers lang, waar we de doopsgezinde kerk bezoeken. Hier staat een Bakker & Timmenga-orgel uit 1896 met één klavier en aangehangen pedaal. Het vijfledige frontontwerp is kenmerkend voor orgels van Bakker & Timmenga in deze periode. Ten slotte bezoeken we de Nicolaaskerk in Stavoren, de oudste van de elf Friese steden. Hier staat een orgel uit 1786 met een wel zeer bijzondere geschiedenis, waar vele orgelmakers hun bijdrage aan geleverd hebben. In 2004 is het tweeklaviers orgel voor het laatst gerepareerd door de firma Bakker & Timmenga. De algehele leiding is in handen van Peter van der Zwaag, die ook de orgels zal bespelen, samen met Jochem Schuurman. Elders in deze krant kunt u uitgebreid lezen over de geschiedenis van de kerken en de orgels.

Oargelpaad in Fryslân op de zaterdagmiddagen van 1 juli t/m 2 september

Op deze middagen is er gelegenheid voor amateur-organisten om op orgels in de provincie Fryslân te spelen. Op verschillende za-

terdagen kan dat in verschillende regio's. Het is dus mogelijk om eventueel in te schrijven voor meerdere zaterdagmiddagen. De regio-indeling zorgt voor kortere reistijden tussen de verschillende orgels, waardoor het aantrekkelijker is om meerdere orgels op een zaterdagmiddag te bespelen. Oargelpaad is gekoppeld aan Tsjerkepaad, zie www.tsjerkepaad.nl. Organisten kunnen zich vanaf 18 maart online registreren voor deelname. Dit is eerder dan voorgaande jaren wegens een upgrade door de provider van onze website in de maand mei. Vanaf 25 maart kunnen organisten, die tevens donateur van onze stichting zijn, starten met het reserveren van speeltijd. Niet-donateurs kunnen datzelfde doen vanaf 8 april. Alle deelnemers kunnen tot en met zaterdag 22 april speeltijd reserveren. Tijdens deze opgaveperiode is het mogelijk om het speelrooster online te wijzigen of te downloaden en ook is veel informatie te vinden over de orgels die kunnen worden bespeeld. Opgave voor Oargelpaad is uitsluitend mogelijk door tijdig een minimale bijdrage van € 20,- over te maken naar rekeningnummer NL64INGB0002377793 t.n.v. Stichting Organum Frisicum, o.v.v. Oargelpaad, postcode en huisnummer. U ontvangt een bevestiging en kunt zich zoals gezegd via onze website vanaf 18 maart registreren. Kijk voor meer informatie, waaronder de gehele procedure, op www.organumfrisicum.frl onder Activiteiten -> Oargelpaad -> voor organisten.

Zaterdag 29 juli: orgel(fiets)tocht

Op de laatste zaterdag in juli kunt u weer deelnemen aan de door stichting Organum Frisicum en Tsjerkepaad georganiseerde orgelfietsstocht. Deze kan per fiets worden afgelegd, maar eventueel ook met een ander vervoermiddel en vindt dit jaar plaats rondom Wolvega en Steggerda. Er worden drie orgels bezocht. De start van het eerste concert is om 13.30 uur in de Kerk op de Hoogte in Wolvega. Daar staat een prachtig Schwartzburg-orgel (1733), het oudste van de vier orgels in Friesland van deze orgelbouwer. Vanaf 13.00 uur is de kerk open. Het vervolg is om 14.45 uur in de protestantse kerk van Steggerda en daar beluisteren we het Flentrop-orgel uit 1977. De orgeltocht eindigt in de H. Franciscuskerk van Wolvega. Daar staat een Engels orgel van Atterton uit 1896. Het concert in deze kerk begint om 16.00 uur.

Organist Peter van der Zwaag zal tijdens deze tocht een drietal orgelconcerten van een halfuur geven.

Het Atterton-orgel (1896) in H. Franciscuskerk van Wolvega. (Foto: Dick Sanderman)

Open Monumentendag op zaterdag 9 september

Sinds 2020 organiseren we op Open Monumentendag samen met Stichting Alde Fryske Tsjerken een aantal orgelbespelingen. Het zijn informele concerten van circa een half uur met laagdrempelige toegankelijke muziek in historische Friese kerken. Dit jaar wordt de opzet echter iets anders en combineren wij de orgelbespelingen met een rondleiding in een van deze prachtige monumentale kerken en een bezoek aan een ander monument in de buurt van de kerk. De orgels zullen ook dit jaar weer bespeeld worden door studenten van diverse conservatoria. Te zijner tijd zult u geïnformeerd worden over de te bezoeken kerken, de organisten en de monumenten die ook opgenomen worden in het programma. We houden u op de hoogte. De informatie komt t.z.t. ook op de websites (www.organumfrisicum.frl en www.aldefryskekerken.nl)! De orgelbespelingen zijn 's middags om 14.00 en 15.30 uur.

Najaarsexcursie op zaterdag 23 september

Een bijzondere orgelexcursie deze keer. Ker-

ken langs onze Waddenkust. Steeds hebben we zicht op de zeedijk. De keuze heeft een reden: we participeren in de 'Landschapstriënnale 2023', die deze keer plaatsvindt langs de hele Waddenkust (van Groningen, Friesland en Noord-Holland). Graag zouden we starten in de kerk die het dichtst bij de Waddenzee staat, de kerk in Wierum, maar dat is helaas niet mogelijk. Wel hebben we een mooie tocht weten samen te stellen langs de monumentale kerken van Ternaard, Holwert en Ferwert; ook dicht langs de Waddenkust. We starten de excursie om 10.30 uur in Ternaard (ontvangst vanaf 09.45 uur) in de laatgotische Grutte Tsjerke. Van het oorspronkelijke orgel in deze kerk, gebouwd door Arnold en Tobias Bader, is de orgelkas met fraai houtsnijwerk bewaard gebleven. Van Dam bouwde in 1864 een nieuw instrument in (een deel van) de orgelkas. Na diverse veranderingen in latere jaren is het orgel nu weer terug in de staat van 1864, zij het wel met de uitbreiding van een vrij pedaal.

Vervolgens gaan we naar Holwert waar het Schreuder-orgel uit 1852 bespeeld wordt. Na de lunchpauze bezoeken we de Martinuskerk in Ferwert met een slotconcert op het fraaie Verschuieren-orgel met nog veel Adema- en Schnitger-stemmen. Het laatste groot onderhoud was in 2021. Er staat nu een mooi en goed functionerend orgel.

De algehele leiding is in handen van Peter van der Zwaag, die ook de orgels zal bespelen, samen met Bob van der Linde.

U kunt zich voor deze excursie aanmelden door vóór 17 september a.s. € 25,- p.p. (donateurs) of € 30,- (niet-donateurs) over te maken naar rekeningnummer NL64 INGB 0002 3777 93 van de Stichting Organum Frisicum o.v.v. najaarsexcursie, aantal personen, postcode en huisnummer (kinderen onder de 16 jaar kunnen gratis deelnemen). Het bleek niet mogelijk een plek te vinden voor een gezamenlijke lunch. In Holwert zijn voldoende mogelijkheden om die te nuttigen. Vanaf 18 september ontvangen de deelnemers een bevestiging van hun aanmelding en een deelnemerslijst.

Voorjaarsexcursie 2024

Op zaterdag 6 april 2024 is de voorjaarsexcursie van het volgende seizoen. We gaan dan naar Sneek (2x), Balk en Woudsend. Dat waren we al eerder van plan, maar dat kon toen niet doorgaan. Tijdens deze excursie zal ook de volgende editie van de Friese Orgelkrant gepresenteerd worden.

Donatie

Het richtbedrag voor de donatie en ook de bijdragen voor de excursies zijn dit jaar verhoogd. De reden hiervoor is de algemene prijsstijging maar ook de verhoging van huurprijzen van de (grotere) kerken tijdens de excursie en het toekennen van een hogere vergoeding voor onze professionele artistieke adviseurs.

U kunt onze stichting steunen met een donatie met een richtbedrag van € 20,00. Meer doneren mag natuurlijk ook. Stichting Organum Frisicum 'het Friese Orgel' is een door de overheid erkende culturele ANBI-organisatie. Dat betekent dat uw donatie voor de belasting aftrekbaar is. U mag zelfs uw gift op grond van de Geefwet met een factor 1,25 vermenigvuldigen. U kunt ook een gift geven of een bedrag nalaten voor een specifiek doel, bijvoorbeeld het restauratiefonds, het geven van een compositie opdracht of orgelconcours. U leest hier meer over in de Friese Orgelkrant. U kunt uw donatie over maken op rekeningnummer NL64 INGB 0002 3777 93 van de Stichting Organum Frisicum o.v.v. donatie, postcode en huisnummer.

Als u meer wilt weten over alle mogelijkheden kunt contact op nemen met de secretaris van Stichting Organum Frisicum.

Een fijn orgelseizoen gewenst!

Sietse van der Hoek,
secretaris

MET 'THOMAS' DROOM' ZETTEN
ORGANIST EEUWE ZIJLSTRA
EN VERTELLER FRANK BELT HUN
SUCCESVOLLE SAMENWERKING VAN
'POLLE DE ORGELJONGEN' VOORT.
DIT MUZIKALE VERHAAL GING IN PREMIÈRE
OP 10 NOVEMBER 2022 IN DE MARTINIKERK
IN GRONINGEN.
NU MAG HET OVERAL GEHOORD WORDEN.

INFORMATIE EN BOEKINGEN:
INFO@OPVERHAAL.NL

THOMAS' DROOM
EEN SINT MAARTEN VERHAAL

VERTELLER - FRANK BELT
ORGANIST - EEUWE ZIJLSTRA

Van het bestuur

Het voorbije culturele jaar was bijna weer als vanouds. Alle geplande activiteiten gingen door. De maatregelen i.v.m. Covid-19 liggen achter ons. We zitten weer 'gewoon' naast elkaar in de kerkbanken te luisteren naar prachtig orgelspel op Friese historische orgels. Onze excursies waren mooie voorbeelden van hoe wij na de coronacrisis omgaan met het plannen van onze concert- en excursiebezoeken. We doen dat vaak op het (aller)laatste moment. Soms pakt dat goed uit en zit de kerk vol, soms valt de opkomst tegen en kun je er een kanon afschieten zonder iemand te raken. De Voorjaarsexcursie en de Orgelfietstocht – prachtig fietsweer! – zijn (heel) goed bezocht en waren zeer succesvol. De Najaarsexcursie met het uitstapje over de provinciegrens viel qua publiek wat tegen, maar was kwalitatief zeker de moeite waard. De orgelbespelingen door conservatoriumstudenten op Open Monumentendag – die we elk jaar samen met de Stichting Alde Fryske Tsjerken organiseren – gaf een gemêleerd beeld: op de ene locatie waren veel bezoekers, op de andere slechts enkele. Komend jaar willen we proberen op Open Monumentendag meerdere monumenten met elkaar en met muziek te combineren. We zijn daarover in gesprek. En als altijd staan voor komend jaar weer mooie excursies op stapel. Elders in deze krant meer hierover.

Een voortdurend punt van aandacht is het bij een breder publiek onder de aandacht brengen van wat wij doen. Allereerst het promoten van onze excursies. We zijn blij dat we met de komst van Jeanine Kramer in ons bestuur nu iemand hebben met zowel een muziek- als journalistieke achtergrond. Zij zal het beheren en verspreiden van informatie over Organum Frisicum oppakken, m.n. de externe communicatie: een breder publiek informeren over historische Friese orgels en het tot klinken brengen daarvan; orgels in prachtige Friese kerken. Dit erfgoed willen we behouden en promoten. De interne communicatie, zoals die met de donateurs, loopt veelal via Jannie de Vries, onze administratrice. Uiteraard speelt ook de website www.organumfrisicum.frl een belangrijke rol bij het informeren en communiceren. Raadpleeg 'm regelmatig!

Met ingang van 1 januari 2023 hebben we nog een nieuw bestuurslid verwelkomd: Fred Veenstra, onze nieuwe voorzitter. Per 1 augustus 2022 stopte Bearn Bilker – na vijf jaar – als zodanig. Er kwam een mooie uitdagende klus op zijn pad, die hij als historicus in hart en nieren niet kon laten lopen: het beschrijven van de (nog levende) Friese adel. Een belangrijke verdienste van Bearn voor Organum Frisicum is de hervorming van de vergaderstructuur van het bestuur, de Akte van Statutenwijziging (met o.a. 'het Friese orgel' als aanvulling op de naam Organum Frisicum) en het Beleidsplan van 2020-2025 'Het orgel blijft jubelen'.

Met Fred, de nieuwe voorzitter, heeft u op de voorpagina van deze krant al kennisgemaakt. Een belangrijke motivatie om het voorzitterschap op zich te nemen, zo vertelde hij tijdens zijn eerste kennismaking met het bestuur, is dat hij graag iets wil toevoegen aan het cultureel gebeuren in Friesland. Bovendien ziet hij mogelijkheden voor het combineren van zijn bestuurlijke ervaring en zijn hobby, orgelspelen.

Aan onze stichting zijn ook een aantal artistiek adviseurs verbonden. Helaas hebben we van één van hen afscheid moeten nemen: Gerwin Hoekstra. Een onwettelijk en onwaarschijnlijk overlijden. Door de corona en daarna zijn ziekte heeft hij nauwelijks de kans gekregen zich te ontplooiën in Leeuwarden, waar hij sinds 2020 organist was, en in onze kring. Hij was buitengewoon talentvol, maar is amper 30 jaar oud op zondag 27 november 2022 overleden.

Het werd al genoemd, het beleidsplan voor 2020-2025. We zijn druk doende daaraan uitvoering te geven. Zo zijn bijvoorbeeld de eerste educatieve activiteiten afgerond en worden nieuwe gestart. Vlak voor de zomervakantie 'knutselden' leerlingen van de bovenbouw van enkele basisscholen in Leeuwarden een 'doe-orgel' in elkaar en leerden ondertussen van alles over de techniek van het orgel, over geluid, klankkleur en toonhoogte en over hoe je een orgel bespeelt. Dat laatste zagen ze met name tijdens de excursie naar het orgel van de Lutherse kerk

aan de Nieuwe Oosterstraat, waar 'meester Bob' (Bob van der Linde, organist van de Martinikerk in Sneek en artistiek adviseur van Organum Frisicum) het orgel bespeelde. Keimpe van der Wal is in ons bestuur de man van de educatieve projecten.

In het beleidsplan staat ook dat we willen onderzoeken hoe we ons als stichting kunnen inzetten voor herstel en behoud van het orgel als cultureel erfgoed, en dat in algemene zin. We zouden bijvoorbeeld kleine bijdragen voor de restauratie van orgels kunnen verstrekken. Met het oog daarop willen we een apart fonds instellen met als doel dit soort (kleine) financiële bijdragen te leveren, als stimulans naar anderen – particulieren, bedrijven, instanties – toe, om daarmee betekenis te geven aan de waarde van het betreffende orgel voor het Friese culturele erfgoed en voor de Friese orgelmuziek. Momenteel bekijken we hoe we dat fonds kunnen en willen voeden en welke actie(s) daarvoor ondernomen dienen te worden.

Wij zouden Organum Frisicum graag zien als hoeder van het cultureel erfgoed in Friesland als het om orgels en orgelmuziek gaat. Maar dat is nog wel 'een dingetje'. Er gebeurt van alles met kerken in Friesland: ze worden gesloten, staan te koop of zijn (al) verkocht, herbested, ontmanteld (bv. het interieur – al of niet inclusief orgel – is verkocht, verwijderd), verwaarloosd... Wat zouden wij hierin eventueel kunnen betekenen, met name als het om orgels gaat? En wat gebeurt er met orgels in (voormalige) kerkgebouwen waar geen organist meer is die zich erom bekommert, de zogenaamde 'verweesde' orgels? Onlangs werd het Hardorff-orgel in de kerk van Baaium, dat meerdere decennia onbespeelbaar en totaal verwaarloosd was, opnieuw in gebruik genomen na een restauratie van acht maanden. Hoe mooi is dat?!

Andere punten die de aandacht vragen zijn de verdere verbetering van de interne organisatiestructuur en de communicatie via de Friese Orgelkrant en onze website. Zoals u ziet, verschijnt de orgelkrant volgens het vertrouwde format. We zouden wel iets anders willen. We onderzoeken verschillende mogelijkheden. Of dat al in 2024 geëffectueerd wordt is nog de vraag, maar op langere termijn moet – ook vanwege de kosten – wel een andere oplossing gevonden worden. Onze website functioneert naar tevredenheid. Gemiddeld bezoeken maandelijks circa tweeduizend mensen de site en ook de video's op YouTube worden veel bekeken. De website bevat een schat aan informatie en is voor een orgelliefhebber zeker interessant.

Er ligt een goed en mooi jaar achter ons. Nu blikken we vooruit. Er staan weer veel activiteiten op stapel, zie elders in deze krant: 'Activiteiten in 2023'.

Sietse van der Hoek
secretaris

LUNCHCONCERTEN 2023

Orgelbespelingen in de Martinikerk te Sneek door Bob van der Linde

Op onderstaande
vrijdagmiddagen
van 12:30-13:00 uur

5 MEI
12 MEI
19 MEI
26 MEI

Entree vrij, collecte na afloop

Klinkend aanbod voor orgelliefhebbers: alles over orgels!

De Orgelvriend biedt jaarlijks 10 nummers over:

- Oude en nieuwe pijporgels
- Restauraties
- Organisten
- Orgelbouwers
- Componisten
- Concoursen
- Uitgebreide concertagenda
- Muziekbijlage (ook in klavar)
- Audio- & videofragmenten

Proef-
abonnement
3 nummers
€17,50

Jaar-
abonnement:
1e jaar slechts
€47,50

Ga voor een (cadeau)abonnement
of meer informatie naar:
www.orgelvriend.nl

KokBoekencentrum
tijdschriften

Veranderend Fries Orgellandschap

Het gebeurt maar zelden dat begin en einde van een orgelrestauratie binnen eenzelfde kalenderjaar vallen. Daarom staan we bij de meeste projecten in twee achtereenvolgende Friese Orgelkranten stil. Een aantal in de vorige krant genoemde projecten is inmiddels afgerond, sommige 'stilzwijgend', andere met een officiële ingebruikneming.

Allereerst is op dit gebied te melden dat het Adema-orgel (1898) in de rooms-katholieke Heilige Michaelkerk in Harlingen weer kan worden bespeeld en beluisterd. Net nadat een paar jaar geleden de restauratie door Adema's Kerkorgelbouw BV was voltooid, veroorzaakten stucwerkzaamheden een calamiteit waardoor het interieur van het orgel vol gruis kwam te liggen. Inmiddels is het orgel weer gereinigd en in orde gebracht.

De ingebruikneming van het eveneens door de firma Adema gerestaureerde en uitgebreide orgel (met herstel van de mechanische tractuur!) in de Sint-Bonifatiuskerk te Leeuwarden vond plaats op zondag 11 september j.l. Inmiddels wijdden Ton van Eck, Victor Timmer en Sible de Blaauw er een zeer lezenswaardig boek aan, dat de titel draagt: "Een prachtig werk".

Het groot onderhoud van het Van Dam-orgel (1869) van Hommerts kreeg inmiddels zijn beslag; het werd uitgevoerd door Bakker & Timmenga. De ingebruikneming van het herstelde orgel werd gecombineerd met die van de gerenoveerde kerk op 6 november 2022.

Het groot onderhoud van twee andere Van Dam-orgels, die van Oosterbierum (1868) en Akkerwoude (1818), is inmiddels ook afgerond. In Akkerwoude waren de werkzaamheden, die werden uitgevoerd door Mense Ruiters Orgelmakers, iets omvangrijker dan gangbaar is bij groot onderhoud. Met toestemming van de RCE (Rijksdienst voor het

Cultureel Erfgoed) kon de intonatie, die de restaurateurs van Jos Vermeulen Orgelbouw (Alkmaar) in 1977 voor onoplosbare problemen had geplaatst, worden geoptimaliseerd. De al te timide klank die het orgel bezat, heeft plaatsgemaakt voor een stralender klankbeeld. De werkzaamheden in Oosterbierum werden verricht door Bakker & Timmenga.

De restauratie van het Hardorff-orgel van Baaium (1878), waarvoor eveneens Bakker & Timmenga tekende, resulteerde in de wedergeboorte van een orgel dat al lange tijd onbespeelbaar was. Het instrument is bijzonder doordat het hoofdwerk een Mixtuur bevat (die was in de tijd waarin het orgel werd gebouwd niet meer zo gangbaar) en het bovenwerk een Melophone (in 1878 in Fryslân een noviteit). De ingebruikneming vond plaats op 3 februari j.l.

Ingebruikneming van het Radersma-orgel van Wommels (1847) na groot onderhoud door Bakker & Timmenga, vond plaats op 19 maart 2022.

In deze terugblik voegen we aan dit 19e-eeuwse zevental orgels ten slotte een 18e- en een 20e-eeuws instrument toe.

Het 18e-eeuwse instrument is het orgel van Sloten. Met als uitgangspunt een instrument dat Jan Harmens in 1704 voltooide, gaf Albertus van Gruisen het zijn tweeklaviers gedaante in 1786. Na verval in de 20e eeuw herrees het in 1976 stralend uit een restau-

Het gerestaureerde orgel in Baaium.

(Foto: Orgelmakerij Bakker & Timmenga, Leeuwarden)

ratie door Jürgen Ahrend. Nu, bijna 50 jaar later, bleken enige herstelwerkzaamheden, vooral aan de balg, noodzakelijk. Ze werden uitgevoerd door Bakker & Timmenga in april/mei 2022.

Het Mense Ruiters-orgel (1960) van Nieuw Perspectief in Hurdegaryp (oorspronkelijk gebouwd voor de Filadelfiakerk te Groningen) is het jongste instrument waaraan in de afgelopen periode is gewerkt. Dit fraaie orgel, dat zich onttrekt aan neobarokke sjablones, werd in Hurdegaryp in gebruik genomen in 1997 en toen uitgebreid met een vrij pedaal. Nu, ruim 25 jaar later, was het tijd om aan het bedrijf dat het orgel had gebouwd, te vragen aan een aantal aspecten te werken: door loodcorrosie aangetaste conducten zijn vervangen door nieuwe met een hoger tinpercentage, te korte pijpen van de Octaaf 8' van het pedaal zijn verlengd en de klank van de Bourdon 16' van het pedaal is verbeterd.

In de komende tijd zal weer een aantal 19e-eeuwse orgels onder orgelmakershanden worden genomen. Dat zijn in elk geval de orgels van Goutum (Van Dam 1864), Menaam (Hardorff 1861) en de Lutherse Kerk in Leeuwarden (Van Dam 1869). In Goutum en Menaam gaat het om groot onderhoud, bij het Leeuwarder orgel is sprake van restauratie.

Adviseurs:

in Oosterbierum: Stef Tuinstra
in Harlingen en Leeuwarden St. Bonifatius: Ton van Eck
in Akkerwoude, Baaium, Hommerts, Hurdegaryp, Leeuwarden Lutherse Kerk en Wommels: Theo Jellema
in Menaam: Peter van Dijk
in Sloten en Goutum: geen

Theo Jellema

Colofon *De Friese Orgelkrant en Orgelagenda 2023*

www.organumfriscum.frl

De Friese Orgelkrant en de Friese Orgelagenda worden jaarlijks uitgegeven door de **STICHTING ORGANUM FRISICUM**, die in 1994 is opgericht. In 2023 komt de Friese Orgelkrant voor de 25e keer uit. Alle orgelconcerten in Friesland van Pasen tot en met Nieuwjaar staan in de Friese Orgelagenda. Volgens haar statuten heeft de stichting Organum Friscum ten doel: "...het instandhouden en bevorderen van orgelconcerten in Friesland en voorts hetgeen met één en ander rechtstreeks of zijdelings verband houdt of daartoe bevorderlijk kan zijn, alles in de ruimste zin des woords". De stichting tracht haar doel onder meer te verwezenlijken door publicitaire middelen, het bieden van een platform voor coördinatie en het jaarlijks uitbrengen van een Friese orgelagenda voor een heel seizoen. De Stichting Organum Friscum is een culturele Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI). Daardoor zijn alle manieren waarop u het werk van de

stichting steunt – door een eenmalige of periodieke schenking, door een erfstelling of door een legaat – in beginsel aftrekbaar voor de belasting dan wel belastingvrij (geen successierechten).

De Friese Orgelkrant verschijnt éénmaal per jaar en is opgemaakt door Flevodruk B.V. te Harlingen. De redactie van de Friese Orgelkrant bestaat uit Sietse van der Hoek, Wiebe van der Hout en Peter van der Zwaag (eindredactie). Vaste medewerkers zijn onder meer Theo Jellema, Auke de Boer en Victor Timmer. Ook 'externe medewerkers' leveren veelal een bijdrage. De foto's in de Friese Orgelkrant worden meestal door diverse (amateur)fotografen gemaakt. De namen van de fotografen zijn zoveel mogelijk bij de foto's vermeld.

De Stichting Organum Friscum beschikt over een website: www.organumfriscum.frl. Deze is opgezet door de gebroeders Foppe en Luuk Duursma en kan ook worden

gebruikt om met het stichtingsbestuur en de webmasters te communiceren. Met vragen of opmerkingen naar aanleiding van de Friese Orgelkrant kunt u ook terecht bij mw. J. de Vries in Feanwâlden.

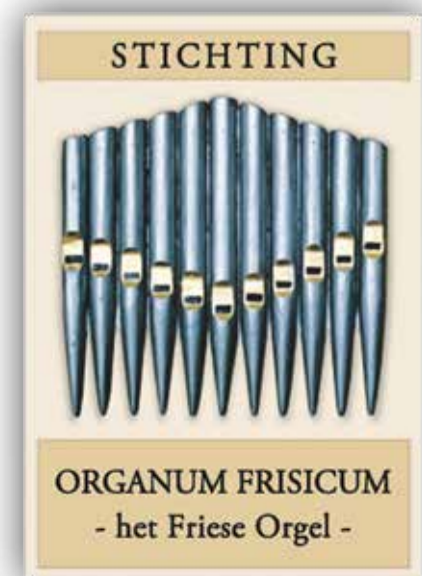
De Stichting Organum Friscum organiseert elk jaar diverse orgelactiviteiten en heeft inmiddels twee boeken doen verschijnen: 'Vijf eeuwen Friese orgelbouw' dat een overzicht van het Friese orgelbezit biedt en is geschreven door Jan Jongepier en het vervolg daarop, 'Orgelbouw na 1945 in Friese kerken', geschreven door Theo Jellema.

Voor meer informatie over deze activiteiten kunt u onze website bezoeken of bellen met onze administratrice: mevrouw J. de Vries, Pluimzegge 6, 9269 MA Feanwâlden; telefoon: 0511 – 476042.

Ik meld mij aan als donateur van de **STICHTING ORGANUM FRISICUM**:

Dhr. / Mw. _____ (naam)
Adres _____
Postcode _____ Woonplaats _____

Voor een bedrag van tenminste € 20,00 bent u donateur van de Stichting Organum Friscum. U geniet dan korting bij deelname aan haar activiteiten. U kunt een bedrag van € 20,00 of meer overmaken naar IBAN NL64 INGB 0002 3777 93 ten name van Stichting Organum Friscum, Pluimzegge 6, 9269 MA Feanwâlden (onder vermelding 'donatie').

Friese Orgelagenda 2023

APRIL

ORGELEXCURSIE

Zaterdag 1, voorjaarsexcursie in de Zuidwesthoek van Fryslân, start in de Grote Kerk in Hindeloopen en vervolgens bezoeken we Koudum (Martinikerkerk), Warns (doopsgezind) en de Nicolaaskerk in Stavoren. De algehele leiding is in handen van Peter van der Zwaag, die ook de orgels zal bespelen, samen met Jochem Schuurman.

Zondag 2, Bears, Mariakerk, 13.00 uur: Anne Tymersma (inloopconcert)
Maandag 10 (Tweede Paasdag), Bolsward, Martinikerk, 15.00 uur: Martin Mans
Zaterdag 15, Leeuwarden, Sint-Bonifatiuskerk, 16.00 uur: Theo Jellema
Zondag 16, Heerenveen, RK Heilige Geestkerk, 15.00 uur: Fedde Tuinstra m.m.v. Saxofoonorkest o.l.v. Karl Veen
Zondag 16, Kimsward, Laurentiuskerk, 15.30 uur: Zuzana Ferjencikova (CH)
Vrijdag 21, Drachten, Grote Kerk, 20.00 uur: Everhard Zwart
Vrijdag 28, Buitenpost, Mariakerk, 20.00 uur: Jochem Schuurman m.m.v. Fryslân Brass
Zaterdag 29, Goutum, Agneskerk, 15.00 uur: Theo Jellema (17e Bachconcert)
Zaterdag 29, Ferwert, Martinuskerk, 20.00 uur: Jochem Schuurman m.m.v. Fryslân Brass

MEI

Vrijdag 5, Sneek, Martinikerk, 12.30 uur: Bob van der Linde (lunchconcert)
Zaterdag 6, Drogeham, Maranathakerk (CGK), 20.00 uur: Minne Veldman
Vrijdag 12, Sneek, Martinikerk, 12.30 uur: Bob van der Linde (lunchconcert)
Zaterdag 13, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 16.00 uur: Leendert Verduijn
Zaterdag 13, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 20.00 uur: Marco den Toom
Donderdag 18, Raerd, Laurentiuskerk, 15.30 uur: Bob van der Linde
Vrijdag 19, Sneek, Martinikerk, 12.30 uur: Bob van der Linde (lunchconcert)
Vrijdag 19, Leeuwarden, Dorpskerk Huizum, 17.00 uur: Peter van der Zwaag
Zaterdag 20, Bears, Mariakerk, 15.00 uur: Theo Jellema (18e Bachconcert)
Zondag 21, Heerenveen, RK Heilige Geestkerk, 16.00 uur: Henk Linker en Valeria Boermistrova (mezzosopraan)
Vrijdag 26, Sneek, Martinikerk, 12.30 uur: Bob van der Linde (lunchconcert)

JUNI

Vrijdag 2, Drachten, Grote Kerk, 20.00 uur: Martin Mans
Zaterdag 3, Baaium, 14.00 uur: Orgelfiets-tocht naar Baaium (Dorpskerk), Tzum (Johanneskerk) en Franeker (Martinikerk) met Jochem Schuurman
Zondag 4, Britsum, Johanneskerk, 16.00 uur: Simon Bouma m.m.v. Judith Oost (cello) (Bach! Een muzikale dialoog voor orgel en cello)
Dinsdag 6, Opeinde, De Ferbining (Geref. kerk), 20.00 uur: Jochem Schuurman
Maandag 12, Sneek, Sint-Martinuskerk-aan-de-Singel, 20.00 uur: Hayo Boerema
Woensdag 14, Franeker, Martinikerk, 15.00 uur: Johan Smit (marktconcert)
Vrijdag 16, Sexbierum, Sixtuskerk, 20.00 uur: Jochem Schuurman
Zaterdag 17, Drogeham, Maranathakerk (CGK), 20.00 uur: Gerwin van der Plaats
Zaterdag 17, Leeuwarden, Lutherse Kerk, 15.00 uur: Theo Jellema (19e Bachconcert)
Zaterdag 17, Vlieland, Nicolaaskerk, 20.30 uur: Eeuwe Zijlstra m.m.v. Jan Vermaning (trompet) en vrouwenkoor Nova Vocaal
Zondag 18, Heerenveen, RK Heilige Geestkerk, 16.00 uur: Ton van Eck
Maandag 19, Midslân, Meslânzerkerk, 20.00 uur: Henk Veltman en Marjon Strijk (sopraan)

Vrijdag 23, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Auke de Boer (Toccatas door de eeuwen heen)
Vrijdag 23, Harlingen, Grote Kerk, 20.00 uur: Eeuwe Zijlstra
Zaterdag 24, Franeker, Martinikerk, 20.00 uur: Leo van Doeselaar
Zondag 25, Terkaple, Protestantse Kerk, 15.00 uur: Theo Jellema
Dinsdag 27, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Jos van der Kooy
Vrijdag 30, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Auke de Boer m.m.v. Noord Nederlands Trombone Ensemble (King meets Queen in Toccata)

JULI

Oargelpaad in Fryslân op de zaterdagsmiddagen van 1 juli t/m 2 september

Een groot aantal orgels in Fryslân kunnen worden bespeeld. Kijk voor nadere informatie elders in deze krant of op de website www.organumfriscum.nl

Zaterdag 1, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 16.00 uur: Peter van der Zwaag (Presentatieconcert)
Maandag 3, Sneek, Martinikerk, 20.00 uur: Bob van der Linde
Dinsdag 4, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Rien Donkersloot
Woensdag 5, Franeker, Martinikerk, 15.00 uur: Jochem Schuurman (marktconcert)
Woensdag 5, Langweer, Dorpskerk, 20.00 uur: Geert Bierling
Vrijdag 7, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Maurits Bunt
Vrijdag 7, Drachten, Grote Kerk, 20.00 uur: Jochem Schuurman
Vrijdag 7, Harlingen, Grote Kerk, 20.00 uur: Masako Honda
Zaterdag 8, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 16.00 uur: Nicola Dolci
Zondag 9, Joure, Hobbe van Baerdt-tsjerke, 15.00 uur: Masako Honda
Maandag 10, Sneek, Sint-Martinuskerk-aan-de-Singel, 20.00 uur: Kirstin Gramlich
Maandag 10, Midslân, Meslânzerkerk, 20.00 uur: Bert den Hertog
Dinsdag 11, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Harm Hoeve
Vrijdag 14, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Arie Goud en Auke de Boer (hoofd- en koororgel in duo)
Vrijdag 14, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 12.30 uur: Jelle Rollema
Zaterdag 15, Ferwert, Sint-Martinuskerk, 20.00 uur: Masako Honda
Zaterdag 15, Franeker, Martinikerk, 20.00 uur: Jochem Schuurman
Zaterdag 15, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 16.00 uur: Theo Jellema (20e Bachconcert)
Maandag 17, Sneek, Martinikerk, 20.00 uur: Dorien Schouten
Dinsdag 18, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Kees Nottrot
Woensdag 19, Langweer, Dorpskerk, 20.00 uur: Vincent de Ridder
Woensdag 19, Workum, Sint Gertrudiskerk, 20.00 uur: Klaske Deinum (inloopconcert)
Donderdag 20, Easterein, Martinikerk, 20.00 uur: Martin Mans
Vrijdag 21, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Mannes Hofsink
Vrijdag 21, Harlingen, Grote Kerk, 20.00 uur: Jos van der Kooy
Zaterdag 22, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 16.00 uur: Willeke Smits
Maandag 24, Sneek, Martinikerk, 20.00 uur: Johan Luijmes
Dinsdag 25, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Peter van de Velde (BE)
Woensdag 26, Franeker, Martinikerk, 15.00 uur: Chang Jong Lee (marktconcert)
Donderdag 27, Easterein, Martinikerk, 20.00 uur: Harry Hamer
Vrijdag 28, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Wietse Ouwéjan

Vrijdag 28, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 12.30 uur: Wietse Meinardi
Zaterdag 29, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 22.00 uur: Peter van der Zwaag (Bachnachtconcert)

ORGELFIETSTOCHT

Zaterdag 29: orgel(fiets)toertocht (per eigen vervoermiddel). Start om 13.30 uur in de Kerk op de Hoogte van Wolvega, vervolg om 14.45 uur in de protestantse kerk van Steggerda. Het slotconcert is om 16.00 uur in de H. Franciscuskerk van Wolvega. Peter van der Zwaag zal voor u de orgels bespelen. Het is uiteraard niet verplicht per fiets deze orgeltocht te doen. Wie zich met een ander vervoermiddel wil verplaatsen, is natuurlijk even welkom.

Maandag 31, Sneek, Martinikerk, 20.00 uur: Rien Donkersloot

AUGUSTUS

Dinsdag 1, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Minne Veldman
Woensdag 2, Langweer, Dorpskerk, 20.00 uur: Age Freerk Bokma
Woensdag 2, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 20.00 uur: Bob van der Linde
Woensdag 2, Workum, Sint Gertrudiskerk, 20.00 uur: Feike Dijkstra (inloopconcert)
Donderdag 3, Easterein, Martinikerk, 20.00 uur: Dirk S. Donker
Vrijdag 4, Harlingen, Grote Kerk, 20.00 uur: Janny de Vries
Zaterdag 5, Franeker, Martinikerk, 20.00 uur: Bob van der Linde
Maandag 7, Sneek, Sint-Martinuskerk-aan-de-Singel, 20.00 uur: Sneekweekconcert met o.a. Peter van der Weide, Frits en Anja Haaze en Bob van der Linde
Dinsdag 8, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Gert van Hoef
Woensdag 9, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 20.00 uur: Leonore Lub
Vrijdag 11, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Wim van den Broeck
Vrijdag 11, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 12.30 uur: Lukas Jan Schoonbeek
Maandag 14, Sneek, Martinikerk, 20.00 uur: Niels Adema
Dinsdag 15, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Robert Quinney (VK)
Woensdag 16, Franeker, Martinikerk, 15.00 uur: Jochem Schuurman (marktconcert)
Woensdag 16, Langweer, Dorpskerk, 20.00 uur: Peter van Dijk
Woensdag 16, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 20.00 uur: Jaap Zwart
Woensdag 16, Workum, Sint Gertrudiskerk, 20.00 uur: Wietse Meinardi
Vrijdag 18, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: John Widmann (USA)
Vrijdag 18, Harlingen, Grote Kerk, 20.00 uur: Cees van der Poel
Zaterdag 19, Grou, Sint Piterkerk, 12.00 uur: Peter van der Zwaag
Zaterdag 19, Mantgum, Mariakerk, 15.00 uur: Theo Jellema (21e Bachconcert)
Maandag 21, Sneek, Sint-Martinuskerk-aan-de-Singel, 20.00 uur: Eric Koevoets
Dinsdag 22, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Marco den Toom
Woensdag 23, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 20.00 uur: Peter van der Zwaag (verzoekprogramma)
Vrijdag 25, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Bernard Winsemius
Vrijdag 25, Leeuwarden, Waalse Kerk, 12.30 uur: Peter van der Zwaag
Zaterdag 26, Franeker, Martinikerk, 20.00 uur: Jochem Schuurman (Bachconcert)
Zaterdag 26, Grou, Sint Piterkerk, 12.00 uur: Theo Jellema
Maandag 28, Sneek, Martinikerk, 20.00 uur: Bob van der Linde
Dinsdag 29, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Quentin Guérillot (FR)
Woensdag 30, Workum, Sint Gertrudiskerk, 20.00 uur: Auke de Boer

SEPTEMBER

Vrijdag 1, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Peter van der Zwaag
Vrijdag 1, Drachten, Grote Kerk, 20.00 uur: Evan Bogerd
Vrijdag 1, Harlingen, Grote Kerk, 20.00 uur: Erwin Wiersinga
Dinsdag 5, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Martin Mans
Zaterdag 9, Heerenveen, RK Heilige Geestkerk, 16.30 uur: Fedde Tuinstra-plus (concert Open Monumentendag/Orgeldag)

Open Monumentendag

Zaterdag 9 september: i.s.m. Stichting Alde Fryske Tsjerken een aantal orgelbespelingen in historische Friese kerken door studenten van verschillende conservatoria. Dit jaar wordt de opzet echter iets anders en combineren wij de orgelbespelingen met een rondleiding in een van deze prachtige monumentale kerken en een bezoek aan een ander monument in de buurt van de kerk.

Zondag 10, Sint Jacobiparochie, De Groate Kerk, 15.30 uur: Jochem Schuurman
Woensdag 13, Workum, Sint Gertrudiskerk, 20.00 uur: nog niet bekend
Vrijdag 15, Harlingen, Grote Kerk, 20.00 uur: Eeuwe Zijlstra (verzoeknummers)
Zaterdag 16, Britsum, Johanneskerk, 15.00 uur: Theo Jellema (22e Bachconcert)
Zaterdag 16, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 16.00 uur: Jaap Kramer

ORGELEXCURSIE

Zaterdag 23 september: najaarsexcursie langs de Waddenkust naar de Grutte Tsjerke in Ternaard, de Willibrorduskerk in Holwert en de Sint Martinuskerk in Ferwert. De algehele leiding is in handen van Peter van der Zwaag, die ook de orgels zal bespelen, samen met Bob van der Linde. Aanvang: 10.30 uur

Vrijdag 29, Balk, It Brea'hûs, 20.00 uur: Roelof van Luit en Broer de Witte (klavecimbel)
Zaterdag 30, Drogeham, Maranathakerk (CGK), 20.00 uur: Harm ten Hoeve
Zaterdag 30, Workum, Sint Gertrudiskerk, 20.00 uur: Evert van der Veen

OKTOBER

Vrijdag 6, Drachten, Grote Kerk, 20.00 uur: Minne Veldman
Zaterdag 7, Bolsward, Martinikerk, 17.00 uur: Evert van de Veen
Zaterdag 7, Jorwert, Sint Radboudkerk, 15.00 uur: Theo Jellema (23e Bachconcert)
Zondag 15, Heerenveen, RK Heilige Geestkerk, 16.00 uur: Peter van der Weide

NOVEMBER

Vrijdag 3, Drachten, Grote Kerk, 20.00 uur: Harm Hoeve en Noortje van Middelkoop (panfluit)
Zaterdag 18, Drogeham, Maranathakerk (CGK), 20.00 uur: Leo Ravensbergen
Zaterdag 18, Leeuwarden, Waalse Kerk, 15.00 uur: Theo Jellema (24e Bachconcert)

DECEMBER

Vrijdag 1, Drachten, Grote Kerk, 20.00 uur: Eeuwe Zijlstra
Zondag 10, Easterein, Martinikerk, 20.00 uur: Martin Mans (kerstconcert)
Dinsdag 26, Leeuwarden, Grote of Jacobijnerkerk, 16.00 uur: Peter van der Zwaag (kerstconcert)

Friese Orgelagenda 2023 (vervolg)

Zomeravond

Beiaardconcerten 2023

Vrijdag 23 juni, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Auke de Boer (verzoekprogramma)
Vrijdag 30 juni, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Auke de Boer (namen en steden programma)
Vrijdag 7 juli, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Maurits Bunt
Vrijdag 14 juli, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Joost van Balkom
Vrijdag 21 juli, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Mannes Hofsink
Vrijdag 11 augustus, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Wim van den Broeck
Vrijdag 18 augustus, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: John Widmann
Vrijdag 25 augustus, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Bernard Winsemius
Vrijdag 1 september, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Marc van Eyck

Beiaardconcerten Dokkum

Het stadhuis van Dokkum aan de Zijl heeft een sprankelend carillon van Koninklijke klokkengieterij Petit & Fritsen uit Aarle-Rixtel wat mag gerekend worden tot de fraaiste instrumenten van ons land, wat nog wordt ver-

sterkt door de fraaie ligging in de binnenstad. Het instrument heeft 49 klokken op basis van C2 (met Bes en Es) en is gegoten in 1983. Al sinds 1615 is er sprake van een carillon in de stadhuiskoepel. De meeste (gast)beiaardiers verzorgen ook aansluitend het orgelconcert in de Grote- of Martinuskerk om 20.00 uur. Geschikte luisterplekken zijn er rondom het stadhuis en langs het water en op terrasjes te vinden. Uniek zijn de 'schaats' banken, voor het stadhuis, het keerpunt van de Elfstedentocht. Door het jaar heen wordt het carillon wekelijks bespeeld op de vrijdagavond van 19.00 tot 20.00 uur door stadsbeiaardier Auke de Boer. Via de balie van het stadhuis is het mogelijk om verzoeken voor beiaardspel in te dienen of via aukegdeboer@live.nl

Concerten net over de Friese grens:

Zondag 14 mei, Stadskanaal, Oosterkadekerk, 20.00 uur: Simon Bouma en Judith Oost (cello) (Bach! Een muzikale dialoog voor orgel en cello)
Zondag 25 juni, Nieuw Beerta, Dorpskerk, 16.00 uur: Simon Bouma en Judith Oost (cello) (Bach! Een muzikale dialoog voor orgel en cello)
Donderdag 20 juli, Smilde, Koepelkerk,

20.00 uur: Erwin Wiersinga
Donderdag 3 augustus, Smilde, Koepelkerk, 20.00 uur: Harm Hoeve
Donderdag 17 augustus, Smilde, Koepelkerk, 20.00 uur: Peter van der Zwaag
Zondag 27 augustus, Bellingwolde, Magnuskerk, 16.00 uur: Simon Bouma en Judith Oost (cello) (Bach! Een muzikale dialoog voor orgel en cello)
Zondag 17 september, Middelstum, Sint-Hippolytuskerk, 20.00 uur: Simon Bouma en Judith Oost (cello) (Bach! Een muzikale dialoog voor orgel en cello)
Zondag 1 oktober, Grijpskerk, Dorpskerk, 16.00 uur: Simon Bouma en Judith Oost (cello) (Bach! Een muzikale dialoog voor orgel en cello)
Zondag 15 oktober, Beerta, Bartholomeuskerk, 16.00 uur: Simon Bouma en Judith Oost (cello) (Bach! Een muzikale dialoog voor orgel en cello)
Zondag 19, Garmerwolde, Dorpskerk, 16.00 uur: Simon Bouma en Judith Oost (cello) (Bach! Een muzikale dialoog voor orgel en cello)

Concerten in de Petruskerk van Leens:

Zaterdag 13 mei, vanaf 10.00 uur: Orgeldag

Noord-Nederland
Zaterdag 13 mei, 17.00 uur: Jochem Schuurman
Zaterdag 20 mei, 20.00 uur: Hayo Boerema
Zaterdag 27 mei, 20.00 uur: Minne Veldman
Zaterdag 3 juni, 20.00 uur: Sietze de Vries
Zaterdag 10 juni, 20.00 uur: Leendert Verduijn
Zaterdag 17 juni, 20.00 uur: Léon Berben
Zaterdag 24 juni, 20.00 uur: Rien Donkersloot
Zaterdag 1 juli, 20.00 uur: Matthias Havinga
Zaterdag 8 juli, 20.00 uur: Theo Jellema
Zaterdag 15 juli, 20.00 uur: Erwin Wiersinga
Zaterdag 22 juli, 20.00 uur: Bart Wuilms (B)
Zaterdag 29 juli, 20.00 uur: Vincent van Laar
Zaterdag 5 augustus, 20.00 uur: Adriaan Hoek
Zaterdag 12 augustus, 20.00 uur: Pieter van Dijk
Zaterdag 19 augustus, 20.00 uur: Maurits Bunt
Zaterdag 26 augustus, 20.00 uur: Willeke Smits
Zaterdag 2 september, 20.00 uur: Gerrie Meijers
Zaterdag 9 september, 20.00 uur: Reitze Smits

Activiteiten van de KVOK-afdeling Fryslân in 2023

De Koninklijke Vereniging van Organisten en Kerkmusici (KVOK) is een landelijke vereniging van beroeps- en amateurorganisten en kerkmusici.

De doelstellingen van de vereniging zijn:

- * Bevordering van het gebruik van het orgel, het orgelspel en de orgelcultuur in het algemeen;
- * Bevordering van het peil en de waardering van de Kerkmuziek;
- * Bevordering van een goede opleiding voor organisten en kerkmusici;
- * Behartiging van de rechtspositie van de leden.

De KVOK heeft als tijdschriften Het Orgel (www.hetorgel.nl) en Muziek & Liturgie (www.muziekenliturgie.nl). Daarnaast verschijnt iedere maand de digitale

nieuwsbrief NotaBene. In juni verschijnt de ZomerAgenda, met een overzicht van orgelconcerten in Nederland (zie: www.kvok.nl). Geïnteresseerd in een proefabonnement? Zie: www.kvok.nl/proefabonnement/

De KVOK-afdeling Fryslân organiseert jaarlijks een drietal bijeenkomsten. Dit jaar zijn dat de volgende:

Zaterdagmiddag 25 maart (13.30-16.30): studiemiddag in de Ankertsjerke van Oudegema (SWF) vanwege het in 2018 door Bakker & Timmenga gerestaureerde Van

Dam-orgel (1873). Onderwerp: Italiaanse orgelcultuur uit de late 18e en de 19e eeuw.
Zaterdag 20 mei (dagexcursie): 10.00 uur: demonstratie van het in 2019 door Bakker & Timmenga gerestaureerde De Mare/Huisz/Hinsz-orgel in de Petrus en Pauluskerk van Loppersum door Stef Tuinstra. Vanaf 14.00 uur: demonstratie van het in 2017 door Reil gerestaureerde en uitgebreide De Mare/Hinsz-orgel van de Nicolaaskerk te Appingedam door Vincent Hensen-Oosterdijk.
Zaterdag 3 juni: landelijke jaarvergadering van de KVOK in Leeuwarden, met excursies naar de orgels van de Jacobijnerkerk en de Sint-Bonifatiuskerk.
Zaterdagmiddag 7 oktober (13.30 uur-16.00 uur): studiemiddag in de Grutte Tsjerke van Kollumerzwaag. Onderwerp:

Engelse en Amerikaanse orgelliteratuur uit de 19e en 20e eeuw. Het orgel is in 1980 gebouwd door Mense Ruiters Orgelbouw en in 1997 uitgebreid. In 2021 is de intonatie door Mense Ruiters intonatie grondig herzien.

De activiteiten zijn toegankelijk voor leden en niet-leden. Voor meer informatie en opgave kunt u terecht bij de secretaris: Jelle Rollema, jf.rollema@gmail.com, telefoon: 0515-521261.

Orgelconcerten 2023 op het

HINSZ-ORGEL (1776) in de Grote Kerk te Harlingen

Vrijdagavond, aanvang: 20.00 uur. Entree € 10,-.

- 23 juni:** Eeuwe Zijlstra (Harlingen/Groningen)
7 juli: Masako Honda (Antwerpen)
21 juli: Jos van der Kooy (Rotterdam)
4 aug.: Janny de Vries (Groningen)
18 aug.: Cees van der Poel (Hilversum)
1 sept.: Erwin Wiersinga (Groningen)
15 sept.: Eeuwe Zijlstra (donateursconcert)

www.orgelharlingen.nl

Kennismaking met het nieuwe bestuurslid Jeanine Kramer

Muziek speelt op veel manieren een grote rol in mijn leven. Achter de piano, zingend in een koor, als dirigent ervoor. Om erop te dansen of heerlijk naar te luisteren. De waarde is eigenlijk met geen pen te beschrijven. Maar juist dat kwam ook op mijn muzikale pad.

Voor de Leeuwarder Courant (recensent klassieke muziek vanaf 2006) ging ik vaak naar allerlei concerten. In de zomer bezocht ik orgelconcerten door heel Friesland. De grootsheid van de kerken, of de charme van de kleinere: de akoestiek is altijd anders. Van de klank van de orgels en de sfeer in het Friese landschap ben ik erg gaan houden.

Dit jaar treed ik aan als meedenkend en schrijvend bestuurslid van Organum Frisicum met als doel het in stand houden en weer laten opbloeien van de orgelcultuur

in Friesland.

Ik ben geboren in 1959 in Middelburg en opgegroeid in Den Haag. Vanaf 1980 ben ik weer teruggekeerd naar Bildtse roots van de familie Kramer: op 't Bildt in Sint Jacobiparochie. Van Sint Jabik verhuisde ik in 2013 naar Bitgum en sinds kort woon ik in Hallum. Vlakbij de mooie kerken en terpen van Noardeast-Fryslân. En midden in de regio waar dit jaar de Waddenkust centraal staat in de Landschapstriënnale 2023 met als titel "Dynamische Waddendelta". Worden het ligconcerten; wordt er gedanst, gezongen of klinkt het orgel samen met andere instrumenten? Behalve de vogels in de kwelders, op het wad en in de lucht zullen ook de Friese orgels van zich laten horen!

Jeanine Kramer, Hallum

Hendriksen & Reitsma

KERKORGELS

- nieuwbouw
- restauratie
- onderhoud
- stemmen

Vreeweg 49
8071 SJ Nunspeet
Tel. 0341 25 24 84
www.hendriksen-reitsma.nl
info@hendriksen-reitsma.nl

Hervormde kerk Numansdorp
Restauratie en uitbreiding 2018

Samenspel Stichting Tsjerkepaad - Stichting Organum Frisicum

Samenwerking tussen Organum Frisicum en Tsjerkepaad is logisch en vanzelfsprekend. De prachtige orgels zijn immers veelal te vinden in de kerken die meedoen met Tsjerkepaad. Stichting Tsjerkepaad streeft ernaar dat kerken in Fryslân vaker toegankelijk zijn dan alleen voor zondagse erediensten. Deze stichting stimuleert in de zomermaanden zoveel mogelijk kerken open te hebben op zaterdagmiddagen. In 2023 is dit het geval van 1 juli tot en met 16 september. Vele vrijwilligers maken dit mogelijk.

Na de corona periode waren er vorig seizoen weer 250 kerken in Fryslân die hun deuren open zetten! Er komen duizenden mensen in zo'n zomerperiode een bezoek brengen aan deze bedehuizen. De bezoekers komen uit heel Nederland, ja zelfs uit het buitenland. Tsjerkepaad wil zo ook bijdragen aan het behoud van de kerken en de daarbij behorende kunstwerken. In de kerken worden gasten hartelijk ontvangen. Er is ruimte voor ontmoeting, bezinning, bezichtiging, soms speciale exposities, en niet te vergeten orgelspel!

De kerken die hun deuren openen, zijn voor een groot gedeelte, ook cultuurhistorisch gezien, waardevolle monumenten. In deze kerken bevinden zich vaak prachtige orgels die de moeite waard zijn om te bespelen en om beschermd te worden.

Zulke zaken nodigen uit om, waar dit

kan, gezamenlijk iets te ondernemen. De officiële opening van dit Tsjerkepaad-seizoen is gepland op zaterdagmiddag 24 juni in de Protestantse kerk van Easterrein. Denk bijvoorbeeld verder aan de orgelfietstochten en het zgn. Oargelpaad. In samenwerking met Stichting Organum Frisicum wordt er ieder jaar een orgelfietstocht gehouden. Dit seizoen is er zo'n tocht op zaterdagmiddag 29 juli. Orgelliefhebbers en ook anderszins geïnteresseerden zullen hun hart weer kunnen ophalen! Er zijn nog meer fiets- en wandelroutes langs kerken die meedoen aan Tsjerkepaad. U kunt te kust en te keur gaan bij het zelf uitzoeken welke kerken u wilt bezoeken.

Om meer te weten te komen over allerlei activiteiten en welke kerken meedoen, verwijzen wij u naar onze website: www.tsjerkepaad.nl.

Wij hopen ook in 2023 weer vele bezoekers te mogen begroeten.

Jan van der Meer,
Lid kerngroep Tsjerkepaad

F.J. Cirk

Sinds 1970

Belastingadviseur-Administrateur

Lid Register Belastingadviseurs
Persoonlijke thuiservice door heel Nederland

**Particuliere aangifte op papieren
formulieren nog steeds mogelijk!!
ondernemers digitaal**

Postbus 86
1780 AB Den Helder
Tel. 0223-637689
b.g.g. 61 85 33

Res. de Garst 28
1785 RK Den Helder

www.fh.nl / 0517 43 00 43

Orgelmakerij Steendam

orgelmaker met passie

voor restauratie in
eigen werkplaats

verkoop orgels
onderdelen, advies

verkoop orgelboeken
en CDs

ORGELMAKERIJ STEENDAM
Westerdijkstraat 21
9983 PR Roodeschool
The Netherlands

Telefoon (0031) (0)595-412261
Mobiel b.g.g. (0031) (0)6-53404806

info@orgelmakerijsteendam.nl
www.orgelmakerijsteendam.nl

Najaarsexcursie langs de Waddenkust

Het Van Dam-orgel (1864) in Ternaard in de fraaie kas van de gebroeders Bader.

Een bijzondere orgelexcursie deze keer: kerken en orgels langs onze Waddenkust. Steeds hebben we zicht op de zeedijk. De keuze heeft een reden want onze stichting participeert in de Landschapstriënnale 2023, die deze keer plaatsvindt langs de gehele Waddenkust van Groningen en Friesland tot Noord-Holland.

Ternaard

De excursie begint in Ternaard en wel in de Grutte Tsjerke. Deze laatgotische kerk werd gebouwd in het midden van de 16e eeuw. Een deel van het interieur stamt uit de 17e eeuw, waaronder de herenbank voor de familie Aylva. De familiewapens van deze eens zo invloedrijke familie zijn geplaatst op de orgelgalerij.

Douwe II van Aylva schonk de kerk een orgel. Het werd in 1660 opgeleverd door de orgelbouwers Arnold en Tobias Bader, afkomstig uit Westfalen. Zij bouwden een orgel met een Hoofdwerk en een Rugwerk. Van dit orgel is enkel de orgelkas bewaard gebleven, gelukkig met het bijzonder fraaie houtsnijwerk, vervaardigd door Jacob Cornelisz.

In 1864 is het Bader-orgel vervangen door een orgel gebouwd door de derde generatie van de orgelbouwers Van Dam uit Leeuwarden. Daarbij werd in de kas van het Hoofdwerk een orgel met twee manualen gebouwd. Het Rugwerk bleef leeg. "Stemmen voor Waarheid en Vrede", een evangelisch tijdschrift uit die tijd, vermeldde het volgende: "Het orgel, vervaardigd door de Heeren L.

van Dam & Zonen, te Leeuwarden, die daarmede hunnen alouden roem als Orgelmakers op het schitterends hebben gehandhaafd, is geplaatst in de bestaande heerlijk bewerkte en nog zeer hechte kast, en levert nu een geheel op, dat door deugdzaamheid van stof, fraaiheid van bewerking, liefelijk-

Dispositie:

Hoofdwerk (C-g3): Bourdon 16'; Violon 16' (d); Prestant 8'; Holpijp 8'; Octaaf 4'; Roerfluit 4'; Prestantquint 3'; Octaaf 2'; Cornet III sterk; Mixtuur II-III sterk; Trompet 8' (b/d)

Bovenwerk (C-g3): Prestant 8'; Viooldegamba 8'; Roerfluit 8'; Salicet 4'; Fluit travers 4'; Quintfluit 3'; Gemshoorn 2'; Klarinet 8'

Pedaal (C-d1): Subbas 16'; Basson 16'

Speelhulpen: Koppel HW-BW, Ped-HW; Tremulant

Heraldiek op de galerij in Ternaard.

(Foto: Peter van der Zwaag)

heid van geluid, en geschiktheid voor het kerkgebouw, een waar kunststuk mag genoemd worden."

Het orgel had toen 19 nieuwe stemmen en een aangehangen pedaal. Het oude pijpwerk van de Baders werd in een ander Van Dam-orgel geplaatst, een orgel dat echter bij een brand in 2004 verloren is gegaan.

In 1938-1939 werd er een restauratie uitgevoerd door de firma Valckx & Van Kouteren. Daarbij werd een vrij pedaal aangebracht en om het bovenwerk een zwelkast geplaatst. In 1967 volgde er neo-barokke wijziging op het Bovenwerk door de plaatselijke predikant J. Mostert.

In 1992 volgde een restauratie door de firma Bakker & Timmenga, een reconstructie naar de toestand van 1864, echter wel met de uitbreiding van een vrij pedaal.

Het Scheuer-orgel (1852) in de St. Willibrorduskerk in Holwert.

(Foto: Peter van der Zwaag)

Holwert

De kerk van Holwert ligt op een terp die, tot de nieuwe zeedijk van 1562, buitendijks lag. Een steen in de kerk herinnert aan deze inpoldering. De huidige kerk werd gebouwd in de jaren 1775 tot 1778 in Lodewijk XVI-stijl en verving een tufstenen Romaanse kerk. De 13-eeuwse toren is blijven staan, maar op deze toren is al vóór 1739 een spits geplaatst die diende als baken voor de scheepvaart op de Waddenzee.

Het orgel is pas in 1852 gebouwd door J.C. Scheuer, een orgelbouwer afkomstig uit Westfalen en reeds ongeveer dertig jaar woonachtig en werkzaam in Zwolle. Via contacten met de Sneker organist en orgeladviseur S.W. Velds kreeg Scheuer ook opdrachten in Friesland waaronder de opdracht voor het orgel in de doopsgezinde kerk in Sneek. In Holwert werd een orgel gebouwd met een Hoofdwerk, Onderpositief en vrij Pedaal. De bespeling was aan de achterzijde van het orgel. In 1907 werd het orgel verbouwd door de firma Bakker & Timmenga. De klaviatuur werd verplaatst naar de noordelijke zijkant van het orgel. Daarbij werd ook de ligging van de windladen van het Hoofdwerk en het Positief omgewisseld en werden er veranderingen in de dispositie aangebracht.

Bij de laatste restauratie en reconstructie in 1987 door de firma Bakker & Timmenga werd de omwisseling van de windladen weer ongedaan gemaakt en werd de dispositie van Scheuer uit 1852 hersteld. De veranderde aanleg van klaviatuur en mechaniek bleef echter gehandhaafd.

Dispositie:

Hoofdwerk (I, C-f3): Prestant 8 vt, Bourdon 16 vt, Gedakt 8 vt, Octaaf 4 vt, Speelfluit 4 vt, Quintprestant 3 vt, Octaaf 2 vt, Mixtuur 3-4 st., Trombone 8 vt B/D

Bovenwerk (II, C-f3): Roerfluit 8 vt, Salicionaal 8 vt, Viola 8 vt, Melophone 8 vt, Fluit Harmonique 8 vt (Fluit 4 vt), Quintfluit 3 vt, Gemshoorn 2 vt, Dulciaan 8 vt

Pedaal (C-d1): aangehangen

Speelhulpen: Koppel HW-BW, Ventiel, Afsluiting HW, BW
Toonhoogte: a=435 Hz
Temperatuur: evenredig zwevend

Het Verschuieren-orgel (1983) in de Martinuskerk van Ferwert.

(Foto: Peter van der Zwaag)

Ferwert

De Martinuskerk in Ferwert is een kerk die te midden van de dorpsbebouwing domineert en daardoor altijd weer indruk maakt. De voornaamheid van het gebouw gaat terug op de centrumfunctie die Ferwert had in de oorspronkelijke 15e-eeuwse parochie. De zadeldaktoeren moest er, verhoogd in 1525, ook van getuigen. De lengte van de kerk valt op. Op weg naar de entree komen we eerst nog door de 17e-eeuwse toegangspoort bij het pleintje, het Vrijhof.

Binnengekomen in de kerk zien we de stijlvolle inrichting met een fraaie preekstoel (midden 17e eeuw), omgeven door de niet minder mooie 'dooptuin'. Tegenover de preekstoel staat de overhulde herenbank, gesierd met gecanneleerde (gegroeftde) zuiltjes. De koperen lichtkroon dateert van de 16e eeuw. In het koor staan nog een aantal doodsbarren.

Het orgel

De orgelkas uit 1866 werd gemaakt door

de gebroeders Adema voor de (voormalige) rooms-katholieke Sint-Dominicuskerk in Leeuwarden. In 1940 kreeg de kas een nieuwe bestemming in Ferwert. Het binnenwerk bevat nog pijpwerk uit twee vorige orgels: het Schnitger-orgel van 1704 (afgebroken in 1872) en het Adema-orgel van 1873. Een publicatie op 5 maart 1939 getuigt van de ambities van de kerk ten aanzien van het orgel.

"Het orgel krijgt twee klavieren en een vrij pedaal. Er komt een geheel vrijstaande en verplaatsbare speeltafel op de gaanderij. Op deze speeltafel zullen 44 registers worden aangebracht, waarvan 31 voor sprekkende stemmen (...) en 13 voor koppelingen enz. Verder krijgt het 10 drukknoppen, 5

indicatoren, 2 treden (zwekkast en generaal crescendo)".

Er was een dringende reden. Eerder, in 1927, werd het Adema-orgel vanwege een kerkrestauratie gedemonteerd. De wederopbouw na deze restauratie gebeurde door de N.V. Orgelfabriek P. van Dam v/h L. van Dam & Zonen. In 1939 besloot men tot vernieuwing van het orgel met gebruikmaking van de Adema-kas uit Leeuwarden. Organist Fokke Riemersma (sedert 1933 woonachtig in Ferwert en werkzaam als hoofd van de hervormde school, die in 1934 het Adviesbureau voor Orgelbouw Organum oprichtte) was de motor achter deze megalomane ombouw van het Adema-orgel die o.a. financieel gesteund werd door giften van Koningin

Fraaiheid van bewerking, liefelijkheid van geluid

Dispositie

(S = Schnitger, A = Adema, V = Verschuieren)

Hoofdwerk (C-f3): Bourdon 16' (A); Prestant 8' (A/V); Holpijp 8' (S/A); Baarpijp 8' (S); Octaaf 4' (A); Fluit 4' (A); Quint 3' (S); Octaaf 2' (S); Mixtuur IV-VI sterk (V); Cornet V (d) (A); Trompet 8' (V); Clairon 4' (V, 1989)

Rugwerk (C-f3): Roerfluit 8' (V); Flûte Travers 8' (d) (A); Praestant 4' (V); Fluit 4' (A/V); Quint 3' (V); Octaaf 2' (A/V); Terts 1 3/5' (V); Mixtuur III sterk (V); Dulciaan 8' (V)

Récit (C-f3): Holpijp 8' (V); Viola 8' (A); Fluit 4' (V); Viola 4' (A); Gemshoorn 2' (V); Sexquialter II sterk (V); Basson-Hobo 8' (V)

Pedaal (C-f1): Subbas 16' (A); Octaaf 8' (S); Octaaf 4' (S); Fluit 2' (A); Bazuin 16' (V, 1989); Trompet 8' (V)

Speelhulpen: Koppel HW-RW, HW-Réc, Ped-HW, Ped-RW, Ped-Réc; Tremulant RW; Calcant

Wilhelmina en Prinses Juliana. Orgelmaker H. Spanjaard voerde de werkzaamheden uit. Vanwege de financiën bleef het Rugwerk voorlopig leeg. De ruimte werd gebruikt als boekenkast. In 1948 veranderde dat. Dankzij een gift van de weduwe van A.J. Looxma van Welderen baron Rengers ter herinnering aan haar overleden echtgenoot kon de firma Reil het orgel completeren. Deze plaatste een nieuwe drieklaviers speeltafel. De dispositie van het nieuwe Rugwerk had veel overeenkomsten met die van het Rugwerk van het voormalige Schnitger-orgel. Wel werden twee nieuwe registers toegevoegd. Het orgel was nu één stem groter dan dat van de Grote Kerk te Leeuwarden! In fasen kwam het huidige orgel tot stand. Een restauratie in 1983 door de firma Verschuieren leidde in feite tot een 'nieuw' orgel met gebruikmaking van alle goede delen van het vorige orgel. Qua stemmen was het nog zeer onvolledig: van het Récit waren maar drie van de zeven registers geplaatst. Na de restauraties van 1989 en 2001 zijn de Clairon 4', de Bazuin 16' en de rest van het Récit geplaatst. Begin 2021 vindt groot onderhoud plaats door orgelmakerij Bakker & Timmenga. Onder meer het nodige pijpwerk bleek aan corrosie onderhevig. In februari 2021 stond er weer een goed functionerend orgel.

**Gjildert van der Velde
Keimpe van der Wal**

De St. Willibrorduskerk in Holwert.

(Foto: Peter van der Zwaag)

De klaviatuur van het orgel in Ferwert.

(Foto: Peter van der Zwaag)

De levensloop van twee Flentrop-kabinetorgels uit Harlingen

Eind jaren zeventig van de vorige eeuw werd Harlingen twee kleine Flentrop-orgels rijker. Deze instrumenten werden vanaf 1975 in serie door Flentrop Orgelbouw uit Zaandam gebouwd. Volgens sterk vereenvoudigde patronen werd een huisorgel met drie registers en een historische oriëntatie ontwikkeld. Het huisorgel werd ook wel kabinetorgel of koororgel genoemd. Het kon kant-en-klaar maar ook als bouw pakket worden geleverd. Het eerste Harlinger exemplaar werd in 1978 gekocht door onderwijzer en amateur-organist Otto Roelofsen. Het tweede exemplaar werd in 1979 aangeschaft door het Harlinger verpleeghuis Dukdalf. Anno 2023 bevinden zij zich niet meer in Harlingen. Het kabinet- c.q. huisorgel (I) uit 1978 staat nu in een garage in het Friese dorp Tzum. Het andere (II) uit 1979 is na een grondige restauratie aan een nieuw leven begonnen in Breda.

Het positief uit 1978 zoals het van 2011 tot eind 2013 in de Johanneskerk te Tzum stond. De achttien zichtbare pijpen zijn niet sprekend. (Foto: Piet Bron, www.orgbase.nl)

Het kabinetorgel van Roelofsen (I)

Na een verhuizing verkocht Roelofsen zijn huisorgel in 1992 aan het Streekziekenhuis Oranjeoord in Harlingen, dat vanaf 1995 MCL Harlingen heette. In een betrekkelijk kleine ruimte op de derde verdieping ging het kerkdiensten begeleiden. Het verving een oud orgel met de nodige gebreken. In 1962 had het streekziekenhuis een unit-orgel van B. Pels & Zn aangeschaft dat in 1974 van de hand werd gedaan. Over het orgel dat na 1974 gebruikt werd, is weinig tot niets bekend. Het huisorgel van Roelofsen deed tot ongeveer 2003 in MCL Harlingen dienst. Rond dat jaar veranderde de opzet van de MCL-kerkdiensten.

Op 1 oktober 2003 werd het verpleeg- of verzorgingshuis De Batting geopend (waarover bij kabinetorgel II meer), gelegen naast MCL Harlingen. Door uitbreiding van MCL Harlingen kwam er een entreegebouw dat beide instellingen met elkaar verbond. In dit entreegebouw kwam een gemeenschappelijke receptie, een restaurant en ook een

grote multifunctionele ruimte, die tevens als kerkzaal voor de gezamenlijke kerkdiensten van het MCL Harlingen en van De Batting gebruikt ging worden.

Misschien is korte tijd het positief (I) uit het MCL Harlingen hier gebruikt, maar al snel werd de voorkeur gegeven aan het krachtiger geïntoneerde kabinetorgel (II) afkomstig uit Dukdalf. Het overbodige instrument van het MCL Harlingen werd elders in het gebouw 'gestald'. Na enige tijd werd het overgebracht naar de Grote Kerk van Harlingen. Daar zou het als koororgel dienst doen, maar daar is het vanwege te geringe draagkracht niet of nauwelijks van gekomen. De prijs, die de Werkgemeenschap van Kerken (onderdeel van de Raad van Kerken) vroeg, vormde ook een obstakel. Eigenlijk werd het zo'n twee jaar alleen maar in de Grote Kerk 'geparkeerd'. Vervolgens werd een vleugel in plaats van een koororgel aangeschaft. Daarna (ca. 2006) verhuisde het kabinetorgel (I) naar de rooms-katholieke Sint-Franciscuskerk in Franeker. Ook daar zou het als

koororgel worden gebruikt. In afwachting van de formele afwikkeling werd het instrument alvast naar Franeker vervoerd en - licht beschadigd - in de kerk geplaatst. De vraagprijs van het koororgel was ca. € 4000. De Franeker parochie trok zich echter als koper terug. Het Flentrop-orgel is slechts een enkele keer gebruikt, maar heeft toch tot 2011 in de Sint-Franciscuskerk gestaan.

In 2011 werd het Flentrop-orgel (I) als koororgel in de Johanneskerk geplaatst. Amateur-organist Westra kocht het koororgel en leende het uit aan de Johanneskerk. Het instrument kreeg een 'grote beurt' toen orgelmakerij Reil het hoofdorgel van de kerk regulier stemde.

In 2013 kreeg de Tzummer Johanneskerk echter een iets groter koororgel geschonken. Het koororgel (I) is toen tijdelijk gebruikt in de Margarethakerk van Easterlittens, waar het Hardorff-orgel in 2013-2014 werd gerestaureerd. Na voltooiing van deze restauratie in juni 2014 werd het bij de eigenaar thuis geplaatst. Momenteel staat het in diens garage, het wordt niet meer als koororgel of huisorgel gebruikt.

Op 30 september 2022 is door eerste eigenaar Otto Roelofsen bij de huidige eigenaar Westra in Tzum vastgesteld dat het orgel in diens garage inderdaad het instrument uit 1978 is, dat Roelofsen toen van Flentrop kocht. Het gaat om een klein mechanisch 'positief' met drie stemmen. De twee keer negen frontpijpen zijn stom. De dispositie van dit huis- en koororgel luidt:

Manuaal (C-f3): Holpijp 8'; Fluit 4'; Octaaf 2'. Alle drie registers zijn gedeeld. De registerknoppen zonder opschriften bevinden zich aan beide zijanten van het orgel, van voor

naar achter: het tweevoets, viervoets en achtvoets register.

Pedaal (C-d1): Aangehangen.

Onderhoud en stemmen van het orgel is tot en met 2003 regelmatig door (oud-)medewerkers van Flentrop gebeurd. Van 2003 tot 2011 is daarover niks bekend. Het orgel is toen enkele keren door niet-professionals verhuisd.

De 'levensloop' van het eerste huis- of kabinetorgel samengevat:

Bouwer: Flentrop Orgelbouw BV, 1978

Jaar	Activiteit en locatie
1978	nieuw gebouwd voor Otto Roelofsen te Harlingen
1992	verkoop aan Streekziekenhuis Oranjeoord / MCL Harlingen
2003	overplaatsing naar entreegebouw van MCL Harlingen en De Batting
2004	overplaatsing naar de Grote Kerk Harlingen
2006	overplaatsing naar de Sint-Franciscuskerk in Franeker
2011	verkocht aan particulier in Tzum, overplaatsing naar de Johanneskerk aldaar
eind 2013	overplaatsing naar de Margarethakerk in Easterlittens
juni 2014	overplaatsing naar het huis van de particuliere eigenaar (Westra) in Tzum

Het vervolg: nu een ander koororgel in de Johanneskerk te Tzum

In 2014 is het Flentrop-positief (I) van Westra vanuit de Margarethakerk in Easterlittens niet teruggegaan naar de Johanneskerk in Tzum, omdat die kerk in 2013 een ander koororgel geschonken had gekregen. Over de begintijd van dit orgel is nog veel onduidelijk. We beperken ons hier tot het volgende:

Het aan Laukhuff toegeschreven koororgel in Tzum (juli 2022), bouwjaar onbekend. Op het emailplaatje boven het manuaal staat 'Geschonken door J. Greidanus 2013'. (Foto: Riemer G. van der Veen)

Vermoedelijke bouwer: firma A. Laukhuff & Co. (Weikersheim/Duitsland), bouwjaar onbekend.

Jaar   *Activiteit en locatie*
??   vermoedelijk door Gebr. Vermeulen uit Weert aan de Heuvelkerk Tilburg geleverd

2008/2009 uit de Heuvel- of Sint-Jozefkerk ingenomen door Orgelmakers Elbertse & Zn

2010/2011 verkoop aan particulier in Tzum en overplaatsing naar diens woning

2013 eigenaar schenkt het koororgel aan de Johanneskerk in Tzum

2014 op 19 januari officiële ingebruikname van het bruin geschilderde koororgel

Het onderhoud en stemmen werd in de jaren negentig gedaan door J.J. Elbertse & Zn. Bij verhuizing naar particulier en bij plaatsing in de kerk verkeerde het in goede staat. Nu verzorgt Reil onderhoud en stemmen.

De dispositie: alle registers gedeeld (bas en discant)

Manuaal (C-f3): Holpijp 8', Roerfluit 4', Octaaf 2', Quint 1 1/3'

Pedaal (C-d1): aangehangen

Een plaatselijke schilder heeft de grijze afwerklaag verwijderd en de kast opnieuw gelakt, zodat het koororgel beter bij het interieur van de kerk zou passen. Anno 2023 staat het instrument nog steeds in het koor van de Johanneskerk.

Het Flentrop-kabinetorgel in Dukdalf (II)

In 1974 werd in Harlingen verpleeghuis Dukdalf aan de Zuiderhaven in gebruik genomen.

Eind 2003 werd Dukdalf gesloten en vervolgens gesloopt. Op het terrein zijn inmiddels nieuwe huizen en appartementen gerealiseerd die passen in de historische binnenstad van Harlingen.

Na een bezoek aan Roelofsen besloot de Werkgemeenschap van Kerken, verant-

woordelijk voor de geestelijke zorg in Harlinger ziekenhuis en verzorgingshuizen, een identiek kabinetorgel voor Dukdalf te kopen (Flentrop-positief II).

Dit werd eind 1979 in Dukdalf geplaatst. Het verving een elektronisch orgel ter begeleiding van de kerkdienst die er elke zondagmiddag plaatsvond.

De sluiting van Dukdalf betekende dat de bewoners werden overgeplaatst naar het nieuwe verzorgingshuis De Batting, dat op 1 oktober 2003 werd geopend en waar de Dukdalf in opging.

Het Flentrop-kabinetorgel (II) van Dukdalf ging ook naar De Batting. Het werd geplaatst in de kerkruimte van de nieuwe entreehal, die De Batting en MCL Harlingen deelden. Het kreeg de voorkeur boven het huisorgel (I) van Roelofsen, omdat het krachtiger geïntoneerd was en heeft er tot 2010 dienst gedaan. In mei van dat jaar werd een nieuw elektronisch Johannus-orgel aangeschaft. Leverancier was Haarsma uit Drachten. Haarsma nam het instrument van Flentrop niet in. Ongeveer een jaar heeft op een nieuwe eigenaar gewacht.

Flentrop heeft tot en met 2008 het stemmen en onderhoud van het kabinetorgel verzorgd. Nadat het instrument in 2011 was verkocht naar Breda, leerde onderzoek door Licenza uit Kruiningen dat het niettemin in slechte staat verkeerde, waarna tot een omvangrijke restauratie werd besloten.

In 2022 was de kerkzaal in het gemeenschappelijke entreegebouw van De Batting en MCL Harlingen nog in gebruik, nu echter niet meer. Reden is de aangekondigde verkoop van het MCL-gebouw in Harlingen. De kerkdiensten vinden nu in de recreatiezaal op de tweede verdieping van De Batting plaats. Het Johannus-elektronicum is meeverhuisd. De dienstverlening van het MCL in Harlingen is de afgelopen jaren steeds verder 'afgebouwd'. Er worden geen patiënten meer opgenomen. De Batting biedt nu alleen zelf nog ruimte en gelegenheid voor kerkdiensten.

Voorzijde van het gerestaureerde en bijna niet herkenbare Flentrop-positief (II) uit 1979.

(Foto: Tuur Remijn, Licenza Kruiningen)

In 2011 werd het Flentrop-positief (II) voor € 2000 verkocht aan de Stichting Sacramentskerk Breda. Eigen mensen zorgden voor het vervoer naar Breda. Het instrument bleek in slechte staat te verkeren en werd daarom grondig gerestaureerd. De werkzaamheden werden verricht door Tuur Remijn van 'Licenza vorm en toon' uit Kruiningen en vonden in 2012-2013 plaats. Remijn stemt en onderhoudt het positief sindsdien ook. Het instrument staat, met een vernieuwd uiterlijk, nu nog altijd in de kapel van de voormalige kerk. De kapel is onderdeel van het multifunctionele gebouw Zandberg58 zoals de voormalige Sacramentskerk nu wordt genoemd. De Kooracademie Breda is vaste gebruiker van het gebouw en ook van het positief, dat nu als koororgel dient.

Orgelmaker Tuur Remijn omschreef de restauratiewerkzaamheden in een evaluatierapport van 2014 als 'verbeteringen en uitbreidingen'. De kosten ervan bedroegen een veelvoud van de aanschafprijs ad € 2000*. We geven hier enkele van de veelomvattende werkzaamheden weer.

- De windlade is gereviseerd en uitgebreid met een kleine reguleurbalg.
- De registertractuur werd uitgebreid met registertrekkers aan de voorzijde waarbij de oorspronkelijke schuiven aan de zijkanten ongewijzigd zijn.
- De windvoorziening was eerst een 'klein vouwbalgje met windmachine' en is nu nieuw met een magazijnbalg met 2 stokerbalgen en een nieuwe reguleur aan de windlade. Hiermee kan het orgel ook handmatig zonder windmachine functioneren.
- De klaviatuur is gereviseerd en thans met laken voeringen en viltten dempmateriaal voorzien om bijgeluiden tegen te gaan.
- De orgelkas(t) is opnieuw geschilderd met gebruikmaking van oude pigmenten en is nu oker (de hoofdkleur) en donkerrood. Zie foto.
- Herintonatie van alle sprekende orgelpijpen, aanbrengen van stemschuiven en nieuwe stoppen.

Het Flentrop-kabinetorgel of -positief (II) uit 1979 is dus aan een nieuw leven begonnen en is heden ten dage nog volop in gebruik als koororgel. De dispositie is ten opzichte van 1979 ongewijzigd gebleven. We geven hier de dispositie zoals die door Tuur Remijn in zijn evaluatierapport wordt vermeld:

Manuaal (C-f3): Gedekt 8' (b/d), Fluit 4' (b/d; basregisters gedekt), Praestant 2' (b/d). De Gedekt 8' is een Holpijp van hout.

Pedaal (C-d1): aangehangen.

De 'levensloop' van het tweede kabinetorgel, nu koororgel, in het kort:

Bouwer: Flentrop Orgelbouw BV, 1979

<i>Jaar</i>	<i>Activiteit en locatie</i>
1979	nieuw gebouwd voor verpleeghuis Dukdalf in Harlingen
2003	sluiting Dukdalf, opening De Batting positief overgeplaatst naar entreegebouw van MCL Harlingen en De Batting
2010	vervanging door Johannus-elektronicum
2011	verkocht aan de voormalige Sacramentskerk (Zandberg58) in Breda
2012-2013	restauratie en uitbreiding door Tuur Remijn, Licenza Kruiningen

* noot – Schrijver dezes heeft Licenza's dringende verzoek het precieze bedrag van de restauratie niet te publiceren, ingewilligd.

Johan Sjoukema

Voor het schrijven van dit artikel zijn naast archieven vooral informanten geraadpleegd, onder wie orgelmakers, het MCL, de gemeente Harlingen en eigenaars van de orgels. Allen die op enigerlei wijze een bijdrage aan de totstandkoming van dit artikel hebben geleverd, wil ik daarvoor hartelijk dank zeggen.

Het Flentrop-positief (II) in 2011. Bovenin zijn de pijpen van de Praestant 2' goed zichtbaar. Het touwmechaniek voor de pedaal koppeling is in 2012/2013 geheel vernieuwd.

(Foto: Tuur Remijn, Licenza Kruiningen)

Dialogoog tussen cello en orgel in verhalende 'BACH!'

In een groot aantal Friese en Groningse kerken laten Judith Oost en Simon Bouma de ziel van de muziek van Johann Sebastian Bach voelen. Met hun instrumenten, cello en orgel, vertellen ze verhalen. De luisteraars moeten er net zo van genieten als deze musici zelf doen.

Al meer dan een jaar repeteren Oost en Bouma elke maandagochtend hun keuzerepertoire van de grote componist in de Koepelkerk van Witmarsum (Van Dam-orgel, 1855). Geen overbodige luxe, omdat de combinatie van hun instrumenten een ongewone is: het imposante orgel en de daarbij vergeleken nietige cello. "Voor Simon zijn die ochtenden een rustpunt in zijn drukke bestaan met allemaal banen in de muziek. Zelf raak ik nooit uitgestudeerd op Bach. Dat kun je blijven spelen. Het was soms wel afzien. We hebben zelfs eens bij 9 graden in de kerk onze vingers warm moeten houden."

Wat ze in Witmarsum niet kunnen oefenen, zijn de mogelijkheden en onmogelijkheden van de orgels die ze aantreffen bij hun nog immer uitdijende concertreeks. "Dorpskerken moeten voor ons wel minimaal twee manualen hebben", vertelt Simon Bouma. "De orgelwerken die ik speel zijn afhankelijk van de grootte en mogelijkheden van het instrument. Maar er is keus genoeg. Bach schreef zoveel voor orgel."

"Ik speel delen uit de beroemde zes soloesuites voor cello. Daar kun je echt een leven lang op studeren", vult Judith Oost aan. Samen spelen ze onder meer een paar al bewerkte koralen en twee sonates voor gamba en klavichord. Geregeld moeten ze daarvoor een vertaalslag naar kleinere orgels maken. De cello lijkt in deze combinatie meer een constante dan het orgel, maar schijn bedriegt. Het samenspel kan verwarrend zijn. Zij benadrukt dat zij als afgestudeerde in de kunsten veel aan locatietheater doet. "Dan moet je je altijd aanpassen. Een normale cellist vindt dat niet leuk. Die wil floreren in zijn cellokunst. Het orgel is een compleet orkest met vele klanken. De cello kan daar op een gevoelige manier een verhaal bij mengen.

De sonates vind ik mooier met orgel dan met klavichord, omdat Simon met het orgel een toon ook langer aan kan houden, net als met de cello."

Orgels staan in verschillende stemmingen en zijn temperatuurgevoelig. Oost vertelt dat ze geregeld haar instrument moet 'ontstemmen' om goed bij elkaar te komen. "Wat mensen beneden horen, is ook niet hetzelfde als bij ons boven. Ik heb soms eigenlijk wel tien oren nodig om de zachtere registers van het orgel te horen." Bouma vult aan dat organisten ook altijd kampen met de veel indirectere werking van het pijpeninstrument. "In Odijk hadden we eens een kneiterhard orgel met een heel bepalende klankkleur en maar twee zachte registers. Dan moet ik echt dimmen, maar Bachs muziek kan dat hebben."

De musici leerden elkaar kennen in de aanloop naar Fryslân 2018, culturele hoofdstad van Europa. Het project waar ze samen aan zouden werken, ging uiteindelijk niet door. Toch besloten ze samen door te gaan met een programma rond 'Caprice', een stuk van tien minuten voor orgel en cello van organist, componist en musicoloog Gert Oost, de vader van Judith.

"Mijn vader was als tiener al organist hier in Friesland. Vanaf zijn achttiende was hij organist in verschillende kerken in de omgeving van Utrecht en later ook bij de Raad van State in Den Haag. Bij ons thuis ging het altijd over orgels. Daardoor had ik er eigenlijk een afkeer van. Als kinderen bouwden wij tenten en speelden wij met Playmobil op orgelbalustrades als mijn vader oefende of een concert gaf. Ik studeerde cello en uiteindelijk heb ik met mijn vader in 2007 en 2008 in diverse kerken het theaterprogramma 'Echo' gespeeld met live orgelmuziek."

aan haar ademhaling en beweging wanneer de inzet komt."

De twee geven geen programma aan de luisteraars. "Dan gaan ze echt zo zitten van: wat krijgen we nu, eens even kijken", vindt Oost. "Ik kan niet optreden zonder een spanningsboog en inhoud. De volgorde is nooit willekeurig en wij willen dat ze de muziek ondergaan. Bij Bach zijn woorden vaak te veel. We gaan samen op reis en daar vertellen we heel kort iets over aan het begin. Iedereen kan zijn eigen verhaal maken of lekker wegdroemen."

'Uit de reacties van de hoorders komt vooral dankbaarheid naar voren'

Na de dood van haar vader maakte Judith samen met Simon Bouma en nog enkele musici 'Reis met de Caprice', een theaterconcert over werk en leven van Gert Oost. Ook de huidige concertreeks als duo ('BACH!' gedoopt) is in de geest van haar vader. "Hierna moet ik mijn vader in mijn werk ook maar eens laten rusten", stelt Oost, die onder de naam Barvevoet fysiek locatietheater en theatrale muziekproducties maakt met compagnon Martin de Nooij.

Simon Bouma is een geboren en getogen Harlinger. Als zesjarige, weet hij nog, was hij al onder de indruk van het machtige geluid van het Hinsz-orgel uit 1776 van de Grote Kerk in de stad waar hij nog steeds woont. "Overweldigend, je voelde de bazuin in je buik, terwijl je niemand ziet spelen. Ik kom niet uit een muzikale familie, maar op mijn vijftiende begon ik al met de vooropleiding orgel. Ik studeerde in Alkmaar en in Amsterdam bij Jos van der Kooy en bleef mooi in Harlingen wonen. Ik mocht er studeren in de Grote Kerk." Hij doceert inmiddels, speelde jaren bij kerkdiensten in MCL Leeuwarden (begin dit jaar afgeschafte), leidt enkele koren en is organist bij de Doopsgezinde Gemeente Leeuwarden.

Oost en Bouma hebben inmiddels een organische samenwerking. Bouma: "Wij communiceren non-verbaal. Zij zit achter mij. Ik voel

Later krijgt iedereen van haar nog een persoonlijke brief met haar poëtische associaties in een envelop. Wat daar precies over de ontmoeting van orgel en cello in staat, wil ze niet kwijt. "Elke uitleg neemt iets weg van de natuurlijke zeggingskracht. Het gaat om de eigen emoties. Van een schilderij vindt ook iedereen wat anders. Mensen zitten ook met heel andere gevoelens en gedachten in de kerk: de een heeft misschien net een naaste verloren, een ander is moe van druk werk."

De 'BACH!'-concerten duren ongeveer een uur en een kwartier. "Bij onze eerste repetities werden wij gewoon duizelig van de concentratie, zeker met polyfonie. Er is een limiet aan hoeveel publiek en musici aan kunnen", weet Oost. Uit de reacties van de hoorders komt vooral dankbaarheid naar voren. Bouma: "Ze waarderen de lichtvoetigheid, het is niet pompeus. Bach hoeft niet als zwaar en ingewikkeld te worden ervaren, maar juist dichtbij en menselijk."

Hoewel ze nog lang niet uitgespeeld zijn met het huidige project gaan de gedachten toch al naar een nieuwe samenwerking. Met meer componisten en nog meer veelzijdigheid van het orgel. Het instrument krijgt ook een andere rol en betekenis nu steeds meer kerken veranderen in culturele podia.

Wiebe van der Hout

Judith Oost en Simon Bouma.

(Foto: Henry Krul)

DRIE JAAR BACH
IN FRYSLÂN
 2021 / 2022 / 2023
 met stadsorganist
THEO JELLEMA

29 april	Goutum, Agneskerk
20 mei	Bears, Mariakerk
17 juni	Leeuwarden, Lutherse Kerk
15 juli	Leeuwarden, Jacobijnerkerk (16.00 uur)
19 augustus	Mantgum, Mariakerk
16 september	Britsum, Johanneskerk
7 oktober	Jorwert, Sint Radboudkerk
18 november	Leeuwarden, Waalse Kerk

Aanvang: 15.00 uur
 Toegang: gratis (collecte)
 m.u.v. 15 juli

Rond enkele etiketten in kabinetorgels van Albertus van Gruisen

In de *Friese Orgelkrant* 2019 (p. 10-12) werden enkele huisorgels besproken, gemaakt door Friese orgelmakers in de 19e eeuw. Uiteraard kon daarbij slechts op enkele aspecten worden ingegaan, omdat dit mede afhing van de toegankelijkheid van de instrumenten. Door de compacte, vaak ingevouwen bouwwijze van dit soort orgels komen details immers vaak pas aan het licht bij een meer of minder verregaande demontage van het binnenwerk. Een goede gelegenheid doet zich bijvoorbeeld voor bij een restauratie of bij wat minder ingrijpende herstelwerkzaamheden, zoals in het onderhavige geval, en dat leidde tot deze kleine aanvulling op het eerder genoemde artikel.

Het Van Gruisen-kabinetorgel uit 1812, nog bij de vorige eigenaar. (Foto: auteur, 2018)

Het kabinetorgel van Albertus van Gruisen

Een van de in het genoemde artikel besproken instrumenten was een kabinetorgel van Albertus van Gruisen. Bij vergelijking van de op dat moment beschikbare gegevens met die, zoals vermeld door A.J. Gierveld in zijn bekende 'huisorgelbijbel', betrof het hier waarschijnlijk 'Gierveld nr. 78'. (*1)

Enige tijd na het verschijnen van het artikel verwisselde het instrument van eigenaar en het bevindt zich sindsdien in particulier bezit in Groningen. De nieuwe eigenaar is voornemens het orgel de komende tijd voorzichtig te (laten) rehabiliteren, waarbij als eerste stap de windlade (met de opmerkelijk omvang van C-c4 zoals in Oosternieland) is gerestaureerd. Contact met deze eigenaar, mededelingen zijnerzijds en een korte bezichtiging van het instrument leiden nu al tot enkele nieuwe inzichten, al blijven diverse vragen vooralsnog onbeantwoord. Allereerst is de herkomst tot aan de voorlaatste eigenaar nog steeds onduidelijk: het zou afkomstig zijn geweest uit het grote-rivierengebied, dan wel uit Zuid-Nederland, maar de geschiedenis voordien is nog volledig onbekend. Het staat nu wel vast dat het 'Gierveld nr. 78' betreft, ook qua bouwjaar. Gelet op verschillen die het instrument zelf laat zien in vergelijking met de vrij summiere beschrijving door Gierveld, heeft het er alle schijn van dat deze het instrument niet zelf heeft gezien, maar kennelijk (noodgedwongen?) is afgegaan op een wat slordige beschrijving en/of een afbeelding van het uiterlijk, hem verstrekt door de toenmalige eigenaar. (*2) Zo blijkt niet – zoals bij nr.78' stond genoteerd – de rechterrij registertrekkers 'fake' te zijn, maar juist de linkerrij! Ook maakte Gierveld geen melding van het feit dat aan het inwendige wel een en ander gewijzigd is

(trouwens ook nog door de voorlaatste eigenaar, VT). Het door Gierveld genoteerde opschrift op de binnenzijde van de voorslag van de ventielkast heeft hij onjuist en onvolledig weergegeven als: "Albertus van Gruisen en Zonen, oud 70 jaren, Anno 1812". Een zeer sierlijk etiket op de achterzijde van de voorslag van de ventielkast toont met een zeer correct handschrift de werkelijke tekst (zie de afbeelding linksonder op deze pagina).

Andere etiketten

Ook uit 1812 stamt de windlade in het kabinetorgel, dat sinds 2001 staat in het kerkje te Friens ('Gierveld nr. 80'). (*3) In de ventielkast daar staat: "A. van Gruisen en Zonen fecit Leeuwarden 1812." Op de slaglijst direct boven het klavier is het echter gesigneerd met "A. van Gruisen en Zoon fecerunt Leeuwarden 1819." (*4) Hieruit blijkt niet alleen dat, na het vertrek uit de zaak van Albertus junior en Johannes van Gruisen, op dat moment alleen hun broer Wilhelmus (Willem) nog in het bedrijf van hun vader werkzaam was – hij zou het na de dood van zijn vader ook voortzetten – maar ook dat er een al eerder (op voorraad) gemaakte windlade werd gebruikt uit de tijd dat Johannes er nog wel werkte. De plaatsing van een dubbele rij registerknoppen in het Groninger orgel is mogelijk een voorbeeld van enige standaardisatie: het genoemde orgel in de kerk te Friens heeft dit ook, maar daar zijn drie van de vijf registers gedeeld in bas en discant, zodat een deel van de anders loze trekkers wel functioneel is. Het al vooraf plaatsen van twee rijen trekkers liet de mogelijkheid open voor een of meer registerdelingen of anderszins per instrument, afhankelijk van de verlangens van de opdrachtgever. Zo diene vervolgens Gierveld bij 'nr.77' vijf loze knoppen als een soort "vrije combinatie," een "vóórregistratie" (*5) Anderzijds tonen 10 knoppen (ook al is de helft daarvan ongebruikt) natuurlijk ook rijker dan slechts vijf. Het oog wil ook wat!

Albertus Wilhelmus van Gruisen ('Junior')

De etiketten in de orgels van Albertus van Gruisen zijn doorgaans te vinden achterin de ventielkast; dat in het orgel te Groningen vormt daarop een uitzondering. Wie beschreef deze etiketten? Van één exemplaar is dat met zekerheid bekend, omdat de schrijver, in dit geval Albertus junior oftewel Albertus Wilhelmus van Gruisen (1786-1831) dit zelf op een etiket vermeldde (in Oosternieland, zie onder). Hij heeft net zoals zijn broers Johannes Albertus Josephus en Wilhelmus in zijn jonge jaren bij zijn vader in de orgelmakerij gewerkt. Hij verliet echter het bedrijf in 1808 en noemde zich niet veel later 'Mr. Spiegelmaker'. Hij zal dus waarschijnlijk niet meer hebben meegewerkt aan het kabinetorgel uit 1809 dat tot 1962 in de hervormde kerk te Oldelamer stond en dat daarna in particulier bezit kwam. (*6) Het

Kerk Oosternieland (Gr.), kabinetorgel uit 1805. Silhouet van Albertus Senior, getekend door Albertus junior (dwars geschreven rechts van het silhouet: 'A: Gruisen Junior Pensil').

(Foto: Orgelmakerij Reil)

Oldelamer, hervormde kerk. Het vroeger aanwezige Van Gruisen-kabinetorgel uit 1809.

(opname 1959, beeldbank RCE 053923)

wordt momenteel gerestaureerd bij Reil Orgelmakers BV te Heerde. In de ventielkast van dit instrument zijn zelfs twee etiketten aanwezig: links achteraan een kort rechthoekig etiket met daarop geen of een verwijderd opschrift, halverwege de achterwand bevindt zich een langwerpiger etiket met als opschrift: "Gemaakt door A. van Gruisen & Zoonen Orgelmakers á Leeuwarden" (*7) Daarnaast bevindt zich op de slaglijst boven het klavier een ingelegde lijst met het opschrift: "A. van Gruisen & Zoonen, Fecit Leeuwarden 1809". Zijn beide opschriften nog van de hand van 'junior'?

Albertus junior stond later te boek als koopman en handelaar in aardewerk en steenkool. Ten tijde van zijn overlijden had hij een lijstenmakerij en verkocht hij behang. (*8) Of hij in voorkomende gevallen nog wel eens is bijgesprongen in de orgelmakerij is niet bekend, maar niet onmogelijk. Dat hij een niet onverdienstelijk tekenaar was, bewijst het door hem in 1805 getekende silhouet van zijn vader (*9), aanwezig op één van de twee etiketten in de windlade van het Van Gruisen-kabinetorgel (niet in 'Gierveld' genoemd) in de kerk Oosternieland. (*10) Op het andere etiket staat: "A: Gruisen & Zoonen Orgelmaker á Leeuwarden 1805".

Mogelijk heeft 'Junior' ook na vertrek uit de orgelmakerij nog wel etiketten voor zijn vader beschreven. Dat van het hier besproken Groninger orgel is echter duidelijk van een andere, vooralsnog onbekende hand. Het is ook aardig om dit etiket te vergelijken met dat wat werd aangebracht in de ventielkast van het door Van Gruisen een jaar eerder opgeleverde kerkorgel van de r.-k. statie te Woudsend (*11). Dat vertoont meer gelijkheid met het handschrift van het etiket uit

1805 en is mogelijk nog wel geschreven door Albertus Junior.

Dat Albertus van Gruisen zich in 1812 in het Groninger orgel nadrukkelijk als 'Senior' liet aanduiden, is wellicht omdat hij daarmee duidelijk wilde maken dat niet zijn gelijknamige zoon als de (mede-)maker van het orgel moest worden beschouwd, ook al was die op dat moment al vier jaar uit 'de zaak' en hield die zich met andere zaken bezig. Maar tekenen kon 'junior' zeker!

Victor Timmer

Noten:

1 A.J. Gierveld, *Het Nederlandse huisorgel in de 17e en 18e eeuw*, Utrecht 1977, p. 137-138.

2 Zoals dhr. Gierveld mij ooit meedeelde, was lang niet elke eigenaar van een huisorgel happig om hem (Gierveld) toegang te verlenen tot een te bezoeken instrument. In het uiterste geval werd het bezit van zo'n instrument zelfs ontkend, dan wel kreeg hij überhaupt geen toegang of kon hij niet het binnenwerk bekijken en moest hij het doen met meer of minder nauwkeurige schriftelijke of mondelinge informatie.

3 Jan Jongepier, *Vijf eeuwen Friese orgelbouw*, Leeuwarden 2004, p. 38.

4 Gierveld, p. 138-139.

5 Gierveld, p. 137.

6 Gierveld, p. 137.

7 Met dank aan orgelmaker Hans Reil (Heerde) voor het verstrekken van enige informatie over het orgel en het maken van afbeeldingen van het etiket.

8 Ton van Eck & Victor Timmer, *Over Albertus van Gruisen en zijn orgel in Woudsend*, Woudsend 2011, p. 9.

9 Het is de tot nu toe oudst bekende afbeelding van een Nederlandse orgelmaker.

10 Victor Timmer, *Het kabinetorgel in de kerk te Oosternieland*, Groninger Kerken 1/1 (maart 1984), p. 12.

11 Zie noot 8.

Het Van Gruisen-kabinetorgel in Groningen: het etiket uit 1812.

(Foto: collectie eigenaar)

Het orgel heeft veel moois gebracht: een goed, soms hemels gevoel én doorzettingsvermogen

In het voorjaar van 2022 stuitte ik bij het doornemen van archiefmateriaal over orgels in Fryslân op een bericht in het Friesch Dagblad van 21 november 1988:

FERWERD – Froukje de Haan (16) uit Burgum is afgelopen zaterdag op het vierde orgelconcours van de Federatie van Friese muziekscholen als winnares uit de bus gekomen. In de leeftijdscategorie van 16 tot en met 18 jaar behaalde Froukje de meeste punten van de zes deelnemers. In de categorie 13 tot en met 15 jaar waren twee prijzen te verdienen. Nummer één werd Geertje van Veen (15) uit Oldeberkoop. Op de tweede plaats volgde de eveneens 15-jarige Elske Postma uit Leeuwarden. In de jongste leeftijdscategorie deden twaalf organisten mee. Volgens de juryleden mevrouw G. Talsma-Kalsbeek uit Lekkum en de heer W. Dijkstra uit Marrum was het peil van de organisten "hiel knap".

Het kostte enige moeite de drie prijswinnaressen van toen te achterhalen. Daarbij bleek Elske Postma Posthuma te heten. Maar via verschillende contacten en informanten werden de drie gevonden. Zij stemden in met een interview voor de Friese Orgelkrant. Hierna volgt wat de drie dames over het vervolg van hun ervaringen met het orgel te vertellen hebben.

Hoe ben je als kind in aanraking gekomen met het orgel (of harmonium)?

En wanneer begon je met orgellessen?

Els: Muziek zat in de genen. Iedereen in onze familie deed wel iets met muziek. Het orgel kwam op mijn pad, want mijn pake speelde orgel, mijn tante speelde orgel en mijn vader heeft ook orgellessen gehad. Mijn vader kaatste liever en oefende niet genoeg waardoor het geen succes werd. Daar had hij later wel spijt van. We hadden thuis een trapharmonium en door dat instrument werd ik als kind al gegrepen. Eerst kreeg ik les van buurvrouw Geertje. Daarna kreeg ik les op de muziekschool van Anne Dijkstra. Later kreeg ik les van Hendrikje van den Berg, gevolgd door John Terwal.

Ik heb vanaf mijn zesde, zevende jaar tot

Een piepjonge Els Posthuma aan het harmonium. Foto uit het fotoboek van Els Posthuma.

Nabewerkte krantenfoto van de drie prijswinnaressen op zaterdag 19 november 1988 in Ferwerd. Van links naar rechts: Elske Posthuma, Froukje de Haan en Geertje van Veen.

PASPOORTEN

Naam: Els(ke) Posthuma
Geboren: in 1973 in Leeuwarden
Woonachtig: in Leeuwarden
Opleiding: HBO maatschappelijk werk
Werk: (bedrijfs)maatschappelijk werker in Fryslân
Privé: woont samen met 'de liefste man van het Noordelijk halfrond'
Favoriete muziek: Sweelinck en Telemann

Naam: Geertje van Veen
Geboren: in 1973 in Gersloot (gemeente Heerenveen)
Woonachtig: in Lisse
Opleiding: bioprocestechnologie aan de Landbouw Universiteit Wageningen
Werk: Associate director bij MSD (Merck Sharp & Dohme) in Haarlem en verantwoordelijk voor twaalf verpakkinglijnen van vaccins.
Privé: gehuwd en moeder van drie kinderen
Favoriete muziek: Franck en Buxtehude

Naam: Froukje de Haan
Geboren: in 1972 in Hantum (Westdongeradeel, nu Noardeast-Fryslân)
Woonachtig: in Rinsumageast (Dantumadiel)
Opleiding: agrarische HBO-opleiding Van Hall Larenstein in Leeuwarden
Werk: productieplanner Dr. Oetker
Privé: gehuwd en moeder van twee kinderen
Favoriete muziek: J.S. Bach en daarna Buxtehude

mijn 35e jaar orgellessen gehad, niet altijd aansluitend, soms waren er vanwege de studie korte tussenpozen zonder orgellessen. Meestal had ik gedurende de tijd dat ik orgel speelde, ook steeds les. Ik was een grote fan van Theo Jellema. In oktober 2008, op mijn 35e, kreeg ik echter last van acute doofheid.

Geertje: Er was op mijn basisschool een jongen die orgel speelde. Dat vond ik mooi klinken. Toen ben ik eerst zelf gaan proberen orgel te spelen nadat mijn ouders een elektronisch orgel hadden gekocht. Vervolgens ben ik op les gegaan.

Vanaf dat ik 9 jaar oud was heb ik altijd les gehad van Jan de Jong aan de Streekmuziekschool Schoterwerven in Heerenveen tot ik ongeveer 20 jaar oud was. Vanuit Gersloot, waar ik woonde, was dat geen probleem. Toen we naar Oldeberkoop verhuisden ging ik dagelijks op de fiets naar het voortgezet onderwijs in Heerenveen en mijn orgellessen van Jan de Jong gingen plaatsvinden in de gereformeerde kerk in Oosterwolde. Het reizen voor school en orgel kostte toen dus meer tijd. Tijdens mijn studie in Wageningen werd het echt te moeilijk om mijn studie te blijven combineren met orgel studeren. Toen ben ik gestopt met de orgellessen.

Froukje: We hadden thuis een orgel omdat mijn vader, die cornet speelde, dit leuk vond. Mijn broer kreeg thuis privéles, ik was nog te jong. Maar als mijn broer klaar was met de les, kroop ik snel achter het orgel om ook te spelen. Dus de leraar vond dat ik toch ook maar op les moest, maar ik kon op dat moment nog geen octaaf omspannen met mijn kleine kinderhanden.

Volgens mij was ik een jaar of zes zeven toen ik begon, in eerste instantie met privéles thuis. Toen wij verhuisden naar Burgum*, kreeg ik van Piet Wiersma les aan de muziekschool van Burgum, een dependance van De Wâldsang in Buitenpost. Totdat ik begon met mijn HBO-opleiding heb ik zeer regelmatig orgellessen gevolgd. Daarna werd dat moeilijker en had ik maar één keer in de zoveel tijd les. Ook ging ik mee als registrant naar de orgelconcerten van Piet Wiersma.

Er was op mijn basisschool een jongen die orgel speelde. Dat vond ik mooi klinken. Toen ben ik eerst zelf gaan proberen orgel te spelen en daarna ben ik op les gegaan. Door orgel te gaan spelen kon ik me ergens in vastbijten en ervaren te moeten oefenen om vooruitgang te boeken

Hoe heb je het meedoen aan het orgelconcours van de Friese muziekscholen in 1988 ervaren?

Els: Ik vond het heel leuk om mee te doen. Het voorbereiden met orgelleraar Anne Dijkstra en het kiezen van de stukken – onder andere 'Erbarme dich' van J.S. Bach – en vervolgens daar eindeloos op oefenen. Ik kon in dat stuk 'verdwijnen' en nog steeds heb ik daar goede herinneringen aan. Na 1988 heb ik echter niet nog eens aan een orgelconcours meegedaan.

Geertje: Ik kan me eerlijk gezegd niet meer zoveel van het orgelconcours in 1988 herinneren. Wél weet ik nog dat ik het behoorlijk spannend vond. Ik speelde 'Thema met variaties' van Hendrik Andriessen.

In 1989, 1990 en 1991 heb ik ook meegedaan aan het concours in Ferwerd. Die drie jaren werd ik steeds eerste in categorie C (16 t/m 18 jaar). In 1989 speelde ik deel II en deel III uit de vierde orgelsonate van Alexander Guilment; in 1990 de 'Tocatta voor orgel' in a van Jan Nieland en in 1991 'Preludium, Fuga en Ciacona' van Dieterich Buxtehude. Dat heb ik in mijn plakboeken even opgezocht. En alle vier bekertjes heb ik nog steeds staan.

Froukje: Het is alweer erg lang geleden, maar ik weet nog dat ik het erg leuk vond om te doen. Ik ging al vaak mee met Piet Wiersma naar zijn concerten en nu mocht je dan zélf het publiek een stuk laten horen. Super spannend allemaal.

Ik heb niet het idee dat er veel orgelconcoursen waren, dus ik heb alleen maar aan dat in Ferwerd meegedaan. Volgens mij heb ik ook maar twee keer meegedaan waarvan eentje – in 1988 dus - gewonnen. De andere keer zal ik geen prijs gewonnen hebben, want mijn registrant was ziek geworden weet ik nog. Mijn vader moest invallen, maar dat ging niet helemaal goed.

Ben je ook kerkorganist geweest? Waar en hoelang?

Els: Na het concours in Ferwerd ben ik in Wirdum gevraagd één van de organisten te worden. En later werd ik ook één van de organisten in de kerken van Jellum, Jorwert, Weidum en Beers. In het begin vond ik het maar saai. Ik moest er echt in groeien en het begeleiden leren. Later vond ik het heerlijk om te doen.

Geertje: Vanaf mijn 15e tot mijn 18e ben

Het Bakker & Timmenga-orgel (1893) in de voormalige dorpskerk van Jellum. Het kerkgebouw is sinds het afgelopen jaar een theater en cultuurcentrum. (Foto: Riemer G. van der Veen)

ik kerkorganist geweest van de hervormde kerk in Terwispe-Tijnje en daarna nog 2 tot 3 jaar van de gereformeerde kerk in Oosterwolde. Via mijn orgelleraar Jan de Jong ben ik in contact gekomen met deze kerken. Ik ben zelf niet met het christelijk geloof opgevoed, maar vond het mooi om een gemeente te kunnen begeleiden en natuurlijk ook om iets bij te verdienen.

Tijdens mijn Oosterwolder periode als kerkorganist ging ik ook studeren in Wageningen. Ik reisde in de weekenden van Wageningen naar Fryslân, maar dat werd in combinatie met mijn studie steeds moeilijker en uiteindelijk ben ik gestopt met orgellessen en met het spelen in de kerk.

Froukje: Ik ben op mijn 14e organist geworden bij het geriatriesch centrum Nieuw Toutenburg in Noardburgum. Mijn tante was organist. Ik ben een paar keer met haar mee geweest en heb in een dienst een paar liederen begeleid. En toen belde de dominee van Nieuw Toutenburg mij op (die via de muziekschool mijn naam had doorgekregen) of ik daar wou komen spelen. En zo ben ik erin gerold. Ik ben daar ruim 35 jaar organist geweest.

Intussen begeleidde ik ook jarenlang de diensten in de gereformeerde kerk te Noardburgum.

Toen ik naar Dokkum verhuisde, werd ik in Ee en Holwerd gevraagd om te spelen. Bij deze laatste twee kerken speel ik nu nog. De diensten in Nieuw Toutenburg zijn in juni 2022 gestopt vanwege de geleidelijk afgenomen bezoekersaantallen en vanwege herbouw van het hele complex.

Je bent geen professioneel organist geworden. Wat waren je overwegingen om een beroep buiten de muziek te kiezen?

Els: Ik heb met Anne Dijkstra, mijn orgeldocent aan de Leeuwarder muziekschool, wel eens gesproken over het conservatorium maar met mijn slechte gehoor leek dat niet zo verstandig. Achteraf maar goed ook!

Ik bleef spelen zolang het ging. Het werd gaandeweg steeds lastiger en het was al flink aan het rommelen in mijn oren. Uiteindelijk ben ik achter het orgel totaal doof geworden. Ik werd 's ochtends wakker en toen was mijn gehoor al gedeeltelijk weg, maar het was zondag (5 oktober 2008) en ik zou in Wirdum de kerkdienst begeleiden op het orgel, dus hupsakee toch naar de kerk. Het geluid ging steeds meer bij mij vandaan en aan het einde van de dienst was ik stokdoof. Dramatisch was het. Verschrikkelijk.

Het gehoor kwam deze keer niet weer terug en ik kreeg een cochleair implantaat (CI) waarmee ik heel goed spraak kan verstaan. Daar is het implantaat ook voor gemaakt. Muziek is een ander verhaal. Het implantaat is niet in staat om complexe muziek te vertalen. Het kerkorgel klinkt als een 'brij' van

geluid en heeft te veel zwevingen, bovendien, echo en dat maakt het voor mij onmogelijk te spelen. Ik kan voor een ander heel wel acceptabel spelen, maar voor mijzelf klinkt het in niets op wat het was. Dus heb ik afscheid genomen van het orgel. Dit was een proces vergelijkbaar met enorm liefdesverdriet. Het heeft wel vijf jaar geduurd eer ik zonder tranen een gesprek over orgels en orgelmuziek kon voeren. Langzaam ging ik mijn draai weer vinden. Er zijn echter nog altijd momenten waarop ik het orgelspelen vreselijk mis. Het liefste zat ik alleen in een donkere, koude kerk om mooie stukken van Telemann, Bach of Sweelinck te spelen. Dan kon ik helemaal verdwijnen en orgelspelen neutraliseerde altijd mijn gemoed. Nadat ik doof werd, ontstond er een intensieve zoektocht naar wat dat kon vervangen.**

De gitaar heb ik serieus geprobeerd. Het wrong te vaak. De piano heb ik geprobeerd. Dat klonk wat beter, maar ook daarvan heb ik na serieuze pogingen moeizaam afscheid genomen.

Ik heb djembé les gehad, maar ook dat was leuk voor even. Afgelopen zomer heb ik een proefles drummen gehad en daar heb ik erg van genoten. Het ontbreekt aan ruimte in huis voor een elektrisch drumstel maar zodra die ruimte er is, is dat een serieuze overweging!

Alleen in een donkere, koude kerk mooie stukken van Telemann, Bach en Sweelinck spelen. Dan kon ik helemaal 'verdwijnen' en het orgelspelen neutraliseerde mijn gemoed. Nadat ik doof werd, ontstond er een enorme zoektocht naar wat dat kon vervangen.

Geertje: Ik was niet goed in improviseren en ik zag aan mijn orgelleraar Jan de Jong hoeveel tijd een beroep in de muziek opslokte. Het was voor mij logischer om een beroep buiten de muziek te kiezen. Ik ging bioprocetstechnologie studeren en ben vanaf mijn 23e gaan werken. In studie en werk heb ik veel tijd en energie gestoken. Rond mijn 30e heb ik nog wel getracht het orgelspelen weer op te pakken. Ik wilde echter dan heel graag weer op mijn oude niveau gaan spelen en dat was niet haalbaar gezien de tijd die ik had om te oefenen. Bovendien raakte mijn

Het Van Dam-orgel (1911) in de protestantse kerk Eben Haëzer (voorheen de gereformeerde kerk) te Ee, dat Froukje de Haan nog regelmatig bespeelt. (Foto: Riemer G. van der Veen)

Johannus-orgel tijdens een verhuizing zó zwaar beschadigd dat ik toen besloten heb dat het klaar was. Mijn baan, gezin en sport vragen samen te veel tijd om nu nog aan actieve muziekbeoefening te kunnen doen, alhoewel ik het mezelf kunnen verliezen in de muziek wel mis.

Froukje: Piet Wiersma, mijn orgelleraar, wou mij wel naar het conservatorium hebben. Maar daar zagen mijn ouders geen heil in. Ik vond de muziek heel leuk, maar ik zag zelf ook in dat ik daarmee de kost niet kon verdienen. Muziek is nog wél steeds mijn grootste hobby.

Naast het orgel heb ik op mijn 19e saxofoon leren spelen. Mijn man zat destijds bij een muziekkorps en vond dat heel leuk. Ik ook. Zodoende heb ik een blaasinstrument leren bespelen. En dat doe ik nu nog steeds, bij de fanfare Oranje Dokkum en bij het saxofoonorkest in Drachten.

Volg je 'de orgelwereld' in en buiten Fryslân nog? Bezoek je bijvoorbeeld nog regelmatig orgelconcerten?

Els: De orgelwereld volg ik niet meer. En orgelconcerten bezoeken heeft vanwege mijn doofheid geen zin.

Het orgel heeft me echter zoveel moois gebracht. Het gaf me rust, blijdschap, moed, hoop en bracht me nu en dan in de hemel. Het spelen in de kerkdiensten vond ik heerlijk. Zo spelen dat mensen lekker konden zingen. Dat anderen eveneens genoten van mijn orgelspel was ook heel fijn. Ik heb door het orgelspelen veel zelfvertrouwen gekregen.

Geertje: Nee, het orgelgebeuren volg ik niet meer. Orgelconcerten bezoek ik ook niet

meer.

Maar het orgelspelen heeft me achteraf beschouwd wel veel waardevols gebracht. Zeker!

Op de basisschool ging het leren mij erg makkelijk af. Door orgel te gaan leren spelen kon ik me ergens in vastbijten en moest ik echt oefenen om vooruitgang te boeken. Dezelfde situatie was ook het geval toen ik op de middelbare school (RSG Heerenveen) zat. Naast het oefenen vanwege de orgellessen, heb ik daar ervaren te moeten werken om iets te kunnen bereiken.

Tijdens de periode dat ik orgellessen had, ben ik vaak als registrant mee geweest naar concerten waar Jan de Jong speelde. Ook daar heb ik veel van geleerd.

Daarnaast heb ik tijdens de periode dat ik veel orgel speelde ook samen gespeeld met anderen: tijdens kerstconcerten en door het begeleiden van koren. Ook heb ik samen met een trompettist gemusiceerd. Ik heb door dat samenspelen ervaren hoeveel voldoening het geeft om samen een mooi resultaat neer te zetten. In mijn huidige werk verwijs ik wel eens naar mijn muziekerfaring, waardoor ik geleerd heb dat 1 en 1 soms meer dan 2 kan zijn.

Froukje:

De 'orgelwereld' in en buiten Fryslân volg ik nog maar weinig. Soms bezoek ik eens een orgelconcert, maar dat gebeurt niet regelmatig.

Het orgel en mijn muziekopleiding hebben me veel waardevols gebracht. Zeker weten. Muziek maken is een belangrijke factor in mijn leven. Ik krijg veel energie van muziek spelen en ermee bezig zijn. Als ik mijn muziek niet had naast mijn drukke baan, dan had ik het combineren van werk, hobby's en gezin niet vol kunnen houden.

Vijftienjarige Geertje van Veen voor het Van Dam-orgel (1878) in de hervormde, nu protestantse, kerk van Terwispe waar zij organist was. De kop boven het artikel bij deze foto luidde 'Kerkorgel verboden voor jonge organisten'. Geertje vormde een uitzondering. Bewerkte foto uit het Friesch Dagblad van 26 november 1988.

Het Vierdag-orgel (1976) in de gereformeerde kerk Het Anker in Oosterwolde, waar Geertje van Veen na Terwispe organist was.

(Foto: Riemer G. van der Veen)

Muziek maken is een belangrijke factor in mijn leven. Ik krijg veel energie van muziek spelen en ermee bezig zijn. Als ik mijn muziek niet had naast mijn drukke baan, dan had ik het combineren van werk, hobby's en gezin niet vol kunnen houden.

Lees verder op pagina 18

Vervolg van pagina 17

Door maatschappelijke ontwikkelingen als kerksluiting en vergrijzing moeten we ten aanzien van de toekomst van het (kerk)orgel alert zijn. Wat is jouw mening hierover?

Els: Ik denk dat kerken vroeger heel vaak moeilijk deden wanneer iemand op het orgel wilde spelen. Alsof iedere speler per definitie ook vandaal was. Dat heeft de populariteit van het kerkorgel geen goed gedaan. Onbekend maakt immers onbemind.

Je moet het orgel horen, zien en ervaren om erdoor gegrepen te kunnen worden. Kerken zouden de deuren wagenwijd open moeten zetten, het orgel laten horen, mensen 'boven op het orgel' laten kijken en het instrument laten bespelen. Dat kan goed bij de bouw en de ingebruikname van een orgel, zoals ik in de gereformeerde kerk van het Friese Wirdum in 1991 heb meegemaakt.

Geertje: Een jammerlijke ontwikkeling, die mijn inziens ook een gevolg is van toenemende individualisering.

Het is moeilijk te zeggen hoe het orgel weer meer in de belangstelling kan worden gebracht.

Het orgel is zó verbonden met kerken dat het gebruik van het instrument daar ook sterk aan gekoppeld is. Het orgel zou meer ook niet-kerkelijk gebruikt moeten worden.

Froukje: Organisten vormen een uitstervend ras. En ik denk dat het vaker voor zal komen, dat het orgel niet meer wordt gebruikt tijdens een dienst. Als het orgel niet wordt gebruikt, zal er waarschijnlijk op onderhoud bezuinigd gaan worden. Daarnaast gaat de kerkgang ook achteruit. In mijn puberteit zat de kerk veel voller dan nu. En ik weet nog dat ik als orgelleerling niet zomaar werd toegelaten om te oefenen op een kerkorgel. Het kerkorgel was toentertijd heilig. Nu zijn we al blij dat er überhaupt een organist is. Het wordt steeds moeilijker om de kerkdiensten rond te krijgen. De tegenwoordige jeugd is niet of nauwelijks te porren voor een kerkorgel. Voor de muzieklessen op orgel heeft zij weinig belangstelling. Er moet dus wel iets gebeuren om het tij te keren.

Ik denk toch dat we heel actief moeten zijn in het organiseren van concerten en veel meer online media moeten gebruiken. Het orgel is nu 'verstop't' in de kerken, en daar vinden zondagdiensten plaats waar weinig mensen en heel weinig jongeren komen. Het kerkorgel dreigt een ver-van-mijn-bed-show te worden. Dus moet het kerkorgel op nieuwe manieren aan de man en vrouw gebracht worden.

Misschien moet je concerten organiseren

Froukje de Haan bespeelt het Leeftangorgel (1956) in de Sint-Gangulfuskerk of Tsjerke op 'e Terp te Ee (voorheen hervormde kerk). Nabewerkte foto uit het archief van Froukje de Haan.

samen met andere instrumenten of zangers, zodat je ander publiek trekt. Of organiseer een concert c.q. open dag van het orgel, waarbij bezoekers uitgelegd wordt wat een orgel is en hoe dit in elkaar steekt. Dus niet volstaan met het op afstand naar een orgel laten kijken.

Kortom, zorg er dus voor dat het orgel gebruikt blijft. Dan blijft het instrument ook goed onderhouden.

Tot slot

Na een digitale voorbereiding ben ik bij de drie prijswinnaressen van 1988 op bezoek geweest. Praten over orgels en orgelmuziek riep bij alle drie dierbare herinneringen op. Fotoboeken en albums met krantenknipsels kwamen op tafel. Twee van de drie zijn – om verschillende redenen – helemaal ge-

stopt met orgelspelen, maar ook zij zijn nog steeds enthousiast over wat het orgelspelen hun heeft gebracht. Jongeren van nu zijn zulke intense ervaringen ook van harte gegund. Unaniem raden zij jongeren van nu aan muziek te gaan beoefenen. En dan te kiezen voor klassieke-muzieklessen. Die geven een solide basis waarvan je profiteert, ook als je later naar de lichte muziek overstapt. In dit verband wist Froukje de Haan zich te herinneren, dat haar orgel docent Piet Wiersma destijds weigerde lessen op keyboard te geven. Punt is wel dat jongeren tegenwoordig minder gauw met het orgel in aanraking zullen komen dan vroeger. Gelukkig zijn er veel initiatieven om scholieren met het orgel kennis te laten maken. Daarnaast kan het samenspelen met anderen en andere instrumenten ook een stimulans vormen. De drie

winnaressen van 1988 laten in elk geval zien hoe muziek het leven kan verrijken.

Johan Sjoukema

(met dank aan de personen die ervoor zorgden dat ik met de prijswinnaressen van 1988 in contact kon komen)

* Friese of Nederlandse plaatsnamen? Het tegenwoordige Ferwert heette in 1988 nog Ferwerd. Voor het overige zijn de door de geïnterviewden bezigde plaatsnamen aangehouden.

** Els heeft over haar dramatische ervaringen met slechthorendheid in haar jeugd en doofheid op latere leeftijd beschreven in het boek 'Cochleaire capriolen; gehoor in beweging', uitgeverij Elikser Leeuwarden 2009.

Orgelkids / het Doe-orgel

Het orgel beleven. Hoe werkt het? Waar klinkt het?

Zo luidt de titel van het projectplan van Stichting Organum Friscum, een plan voor 2023 dat voortkomt uit positieve ervaringen: de stichting heeft in 2022 samengewerkt met Kunst & COO (met de projectleider van 'Meer muziek in de klas', Thijs Oud) actief in Z.O.-Friesland. Basischoolleerlingen en hun leerkrachten waren enthousiast.

Het begon met een bezoekje aan Thijs Oud in 2022. De corona voorbij en na een laatste jeugdvoorstelling in 2019 (Polle de orgeljongen, in ons jubileumjaar) voor zo'n 200 leerlingen werd het tijd voor een volgende jeugdactiviteit. Thijs Oud wilde als projectleider van 'Meer muziek in de klas' in Z.O.-Friesland zijn orgelproject wel eens aan ons presenteren. In zijn tot kantoor omgebouwde garage stonden twee kisten met het bouw pakket van het 'Doe-orgel' klaar. Om kinderen te laten ontdekken hoe een mechanisch orgel in elkaar steekt. Hoe komen uit die pijpen zulke mooie klanken?

Een set bhoomwackers komt er ook aan te pas. Laat kinderen eerst maar eens proberen om uit deze bhoomwackers klanken te produceren. Hogere klanken, lagere klanken. Afhankelijk van de lengte van de pijpen. Na deze ontdekking een volgende: de relatie tussen houten blokfluiten, metalen dwarsfluiten en orgelpijpen.

Zo heeft het project tot doel kinderen van 10 tot 12 jaar in contact brengen met het (mechanische) orgel, in een serie van 3 à 4 lessen. Met name het bouwen van het 'Doe-orgel' bereidt de kinderen voor op de afronding: een groot orgel in een kerk bezoeken. En beluisteren. En bespelen mag ook.

Organum Friscum wil, gezien haar beleidsdoelstellingen voor orgel en jeugd, het al lopende project uitbreiden naar meer regio's in Fryslân. Aangezien een van de artistiek adviseurs van de stichting, Bob van der Linde (organist van de Martinikerk in Sneek) de afsluitende lessen in de kerk verzorgt, willen we met de uitbreiding van Orgelkids een doorstart maken in Sneek, IJlst en Joure. Naderhand uit te breiden naar de hele regio Z.W.-Friesland (gemeentes Súdwest-Fryslân en Fryske Marren).

Het project stelt het orgel centraal, maar heeft in bredere zin ook oog voor het Friese cultureel erfgoed. Het orgel staat in een kerk. Als de kinderen kerk en orgel bezoeken is er naast een uitleg van de werking van het mechaniek van het kerkorgel meer. Noem het cultuur en historie.

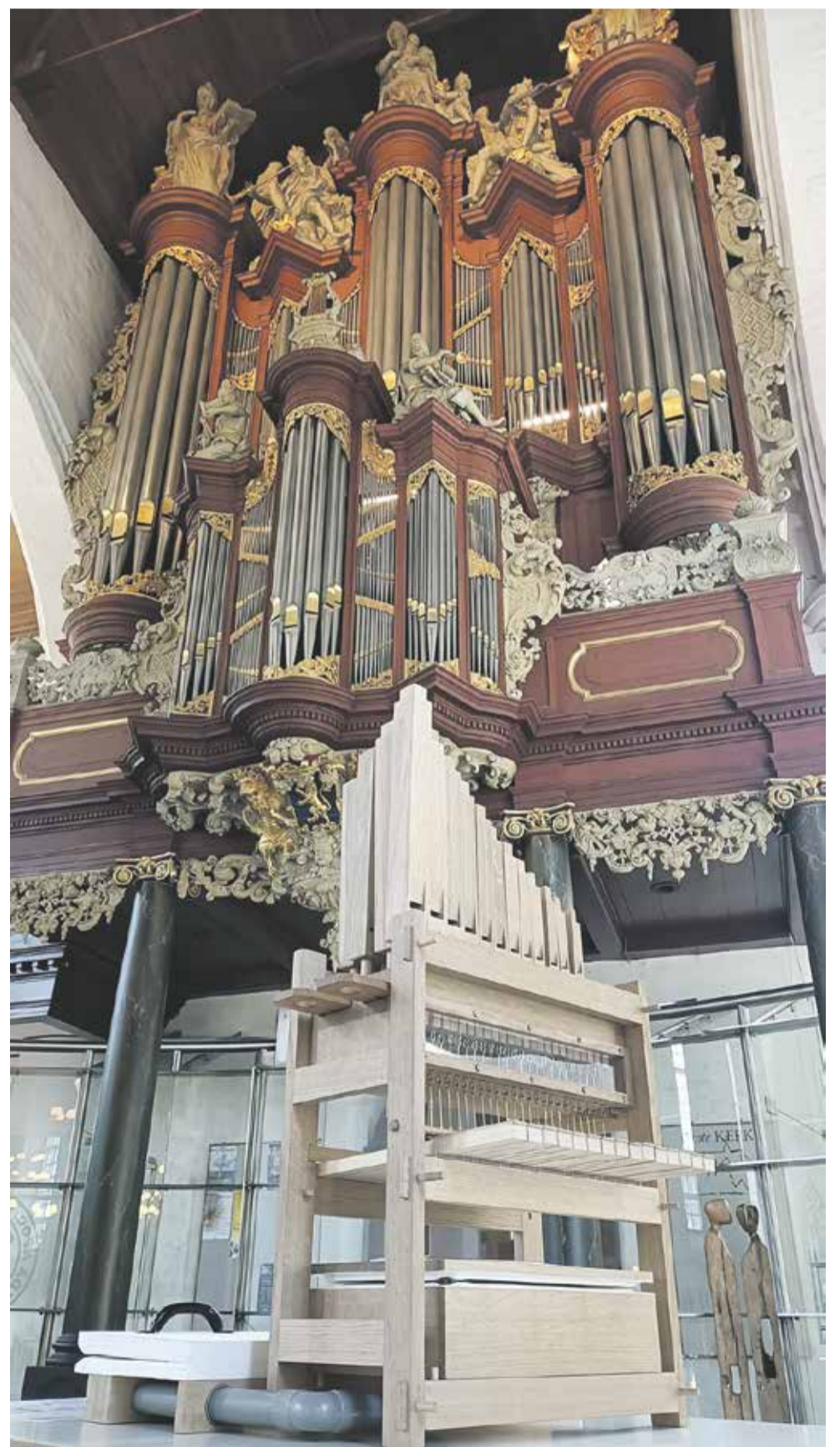
Een luisterquiz bij het orgel: de organist speelt bij kinderen bekende popsongs op een klassieke manier (weet je het al?) en moderne manier (nu hoor je het vast wel). En er is ook een speurtocht door het kerk-

gebouw naar historische sporen en hun betekenis.

Maar toch vooral: het voor kinderen vaak onbekende orgel komt in beeld. We hopen in

de eerste projectronde zo'n 400 kinderen te bereiken.

Keimpe van der Wal

Het 'Doe-orgel' onder het Müller-orgel in de Jacobijnerkerk van Leeuwarden. (Foto: Kunst & COO)

Het orgel in een koude kerk

In oktober 2022, toen de zorgen over het gasverbruik in de winter het hoogst waren, schreef ik een artikel voor orgeltijdschrift *De Orgelvriend*. Op verzoek van de *Friese Orgelkrant* bewerkte ik het stuk, omdat de inhoud ook na de winter van 2022 vast nog een tijdje relevant zal blijven.

Veel kerken, vooral die met het label 'Groene Kerk' (ja, dat bestaat tegenwoordig ook al) begonnen eind 2022 het groen-zijn ook echt in praktijk te brengen. De meeste mensen zijn er inmiddels namelijk van overtuigd geraakt dat het verwarmen van een heel kerkgebouw voor een kerkdienst of een concert van een uurtje niet meer van deze tijd is. En wie niet uit idealen op energie wilde bezuinigen, zag zich daar door de hoge gasprijzen wel toe gedwongen. Want hoe meer energie er werd ingekocht, ook door kerken, hoe hoger de prijs.

De druk van het moment

Het artikel over kerkverwarming verscheen op een moment van grote onzekerheid. Want zouden de gasvoorraden voldoende blijken? Zouden mensen met minder geld in de kou komen te zitten? Zouden de gas-afhankelijke bedrijven het einde van de winter halen? En er gaat toch niet weer opgepompt worden in Groningen? Het pleidooi was: laat de verwarming uit!

Juist kerkgebouwen moeten zich solidair tonen met mensen voor wie energie moeilijk te betalen is. Maar belangrijker nog: door zo veel te betalen voor energie spelen we dictator Poetin in de kaart. En dat is helemaal niet nodig, want in tweeduizend jaar christendom kwam de kerkverwarming pas sinds ongeveer halverwege de negentiende eeuw in gebruik. Sporadisch! Het verwarmen van een geheel kerkgebouw is daarentegen een voorbeeld van de belachelijke luxe die we kregen met de welvaart na de Tweede Wereldoorlog. Voor samenzijn heb je helemaal geen verwarming nodig!

Want een koude kerk kun je prima bezoeken, ook in de winter. Warme kleding, kruik, dekentje, kussentje op de stoel en lekker chocolademelk na afloop. Geen tropenrooster, maar een winterrooster: korter praten en preken, meer zingen, maar met heel korte voorspelen. Minder zitten en meer bewegen. En als het écht koud wordt, dan gezellig een vuurkorf buiten. En juist organisten laten zien dat het prima kan: overleven in een koude kerk. Als geen ander zijn zij het gewend!

Maar het orgel dan?

Nu zijn er echter ook mensen die zeggen: "De kerk moet een minimale basistemperatuur houden vanwege het orgel." Dit is niet waar, en daarom is het goed om het nogmaals eens expliciet op te schrijven: het orgel heeft geen minimale basistemperatuur nodig. Toch komt de gedachte natuurlijk niet zomaar uit de lucht vallen. Hoe zit dat precies, wat hebben we geleerd en hoe kijken we vooruit?

Al sinds de introductie van verwarming in kerkgebouwen is bekend dat verwarming orgels schade toe kan brengen. Berucht zijn de verhalen over het Utrechtse Dom-orgel voor de laatste restauratie. Het was Klaas Bolt die zei: "De grootste bedreigingen voor een historisch orgel zijn misschien wel de heteluchtverwarming en de organist." (*1) De 'organisatiedreiging' is enigszins afgenomen: sinds Bolts tijd snappen meer mensen dat je niet zomaar alles met een orgel kunt doen. Die andere bedreiging, de heteluchtverwarming, werd op veel plaatsen ook beteugeld. Veel heteluchtsystemen werden vervangen door een vloerverwarming of door een stookbeleid dat uitgaat van een langzame verwarming van maximaal 1°C per uur, of per twee uur. Let wel: die adviezen zijn inmiddels achterhaald.

Dit achterhaalde advies had hiermee te maken: bij langzaam verwarmen helpt het als je weinig hoeft te verwarmen. Want hoe hoger de basistemperatuur, hoe kleiner het ver-

schil dat je moet overbruggen om op 'zondagochtendtemperatuur' te komen. Dat dit beleid voor orgels echter helemaal niet het beste is, is een punt dat bijna tien jaar geleden werd gemaakt door Marc Stappers en Bart Ankersmit, klimaatdeskundigen van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. (*2) Eigenlijk, zeggen Stappers en Ankersmit, gaat het bij orgels helemaal niet om de temperatuur. Vooruit, als je snel verwarmt kan het orgel een beetje ontstemmen, of misschien een beetje veel, maar dat is eigenlijk ondergeschikt. Ontstemming is hinderlijk, maar het komt ook wel weer goed. Veel erger is het als het orgel kapot gaat. Van temperatuurwisseling gaat het niet kapot, maar van sterke wisselingen in de relatieve luchtvochtigheid wél. Net als andere houten onderdelen in het kerkinterieur.

Warme lucht kan meer vocht opnemen dan koude. Als je gaat verwarmen, dan daalt de relatieve luchtvochtigheid in de ruimte. Schommelt die relatieve luchtvochtigheid te veel, dan kan er schade ontstaan. Zonder verwarming gaat het stijgen en dalen van de relatieve luchtvochtigheid langzaam, met de seizoenen mee. Dat is voor het orgel prima. Uit het artikel van Stappers en Ankersmit blijkt bovendien dat er niet veel aan de hand is als het stijgen en dalen van de luchtvochtigheid zo snel gaat dat het hout er niets van kan merken. De vuistregel voor orgels is: houd een gemiddelde aan van 50% relatieve luchtvochtigheid, en voorkom uitlagen van meer dan 15%. De bandbreedte voor je luchtvochtigheid ligt in de praktijk dan tussen de 35 en 65%.

Optimale temperatuur: beneden de 10°C

In 2017 publiceerde de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed een nieuwe brochure over orgels en binnenklimaat. (*3) Hierin staat letterlijk: "de optimale temperatuur voor orgels is beneden de 10 graden" en "voor het behoud van het orgel is [een] hoge basistemperatuur (...) onnodig. Orgels in een onverwarmde kerk, waar de temperatuur in de winter kan dalen tot het vriespunt, zijn vaak in een goede staat en hebben de kou al eeuwen getrotseerd zonder gevolgschade." Organisten kunnen zo een paar voorbeelden noemen: Oude Kerk Amsterdam. Dordtse Dom. Utrechtse Kathedraal. Of oude, leegstaande kerken op het platteland.

Er zijn voor orgels wel gevaren te verzinnen bij erge koude. Zo is er tinpest, een verandering in de kristalstructuur van tin die dan zou kunnen optreden. Tinpest komt echter vooral voor in pijpwerk met een hoog tingehalte. Vaak zijn dat Viola di gamba's, Voix Célèstes of delen van frontpijpen. Het meeste orgelmateriaal heeft echter een dusdanig hoog loodpercentage dat dit gevaar zich niet snel voor zal doen.

Al met al moet het orgel in de komende discussie niet de reden zijn de kerk te blijven verwarmen. Sterker nog: voor het orgel lijkt het zelfs veel beter om de kerkverwarming uit te laten. De luchtvochtigheid schommelt minder, dus het hout blijft langer goed. En als de temperatuur minder schommelt, blijft de stemming beter op peil. Mócht een eigenaar of kerkrentmeester hieraan twijfelen, dan kan de organist of orgelmentor altijd monitoren.

En hoe pakte het uit?

Dankzij overheidsmaatregelen, een relatief zachte winter, maar ook vooral door het bezuinigen van mensen zélf, zijn grote problemen uitgebleven. Ook kerken werden overal in het land een stuk minder verwarmd dan voorheen.

Een oude kachel in de hervormde kerk van Wânswert.

(Foto: RCE)

Het is niet zo dat dit nooit tot ongemak leidde. Het grootste probleem waar orgels mee te maken kregen, was de relatieve vochtigheid in kerkgebouwen. Veel orgels zijn namelijk 'ingeregeld' bij vochtigheidspercentages die passen bij (enigszins) verwarmde kerkgebouwen. Maar als je helemaal stopt met verwarmen, dan kunnen soms vochtigheidswaarden voorkomen van ruim meer dan 80%. Organisten voelen dat aan hun vingers, want de toetsen kunnen klam aanvoelen. Dat voelt heel vies. Orgels zelf kunnen last krijgen van klemmende toetsen of mechanieken, waardoor bijvoorbeeld hangers kunnen ontstaan.

Er was dus weleens ongemak, maar grote problemen waren er niet. Toen het orgel van de Utrechtse Domkerk op Oudjaarsavond wat last kreeg van hangers (ingeregeld in kerk met lagere vochtigheidswaarden), werd besloten de kerk toch een beetje te gaan verwarmen. Niet om een hogere temperatuur te krijgen, maar om de vochtigheid iets te verminderen. In de Domkerk bleek de grens te liggen bij een vochtigheidsgraad van ongeveer 80%, en vanaf dat moment werd dat de streefwaarde. Andere orgels in grote stadskerken hadden minder, of helemaal geen problemen. Verwarmen om de vochtigheid te reguleren was daar niet nodig.

Toekomst

Voor de korte termijn is het interessant om te kijken of orgels, na een winter waarin veel kerkruimtes wat kouder en dus vochtiger waren, in het voorjaar symptomen laten zien die aan die vochtigheid te relateren zouden kunnen zijn. Messing draagwerk kan bijvoorbeeld oxideren, of een hogere luchtvochtigheid zou, als het weer iets warmer wordt en vochtigheid eventueel aanhoudt, schimmelvorming tot gevolg kunnen hebben.

Er is geen reden voor zorgen, maar voor orgelkundigen en orgelbouwers zijn dit wel aandachtspunten waar ze in 2023 met extra interesse naar kijken.

Het is – helaas – nog te vroeg om iets zinnigs te zeggen over de politieke ontwikkelingen in 2023. Het lijkt er echter wél op dat de kerken voorlopig wat minder verwarmd zullen blijven dan voorheen. Voor de orgels moet dat in ieder geval geen probleem zijn. Nu de mensen nog!

Jaap Jan Steensma

Jaap Jan Steensma is Fries om útens. Als orgelkundige is hij actief in het hele land. Met collega Peter van Dijk heeft hij de website *orgeladvies.nl* en met zijn echtgenote Hester, zangeres en koordirigent, onderneemt hij projecten vanuit hun onderneming *Cadens Muziek & Erfgoed* (*muzeekenerfgoed.nl*). Daarnaast vervult hij advies- en bestuursfuncties bij instellingen in de Randstad, waaronder het Prins Bernhard Cultuurfonds Utrecht en de Gemeente Utrecht.

Noten:

1. Peter van Dijk, 'Klaas Bolt (1927-1990): Een leven in dienst van het orgel', p. 212. In: Jaap Jan Steensma en Peter van Dijk, *Een hemels cieraad van harmonie: Het orgel van de Waalse Kerk te Leiden in perspectief* (Gorsel: Erve Muziek 2014), pp. 195-212.
2. Marc Stappers en Bart Ankersmit, 'Waarom scheuren onze historische orgels?'. In: *Het Orgel* 2013/2, pp. 26-33.
3. Zie: <https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2017/01/01/kerkorgels-en-binnenklimaat>.

Noot van de redactie: Dit artikel is eerder verschenen in de *De Orgelvriend*, nov. 2022. Hartelijk dank aan hoofdredacteur Joost van Beek voor het opnieuw mogen plaatsen. Dank aan de auteur voor zijn bereidwilligheid het artikel te actualiseren voor deze publicatie.

Johannes Spékke, een katholiek (kerk) musicus in Harlingen in de eerste helft van de twintigste eeuw

Wilde vroeger binnen de r.-k. kerken een viering muzikaal goed verlopen, dan kon dat van oudsher niet zonder enkele onmisbare functionarissen: naast de pastoor (of hogere geestelijke), met diens liturgische en muzikale 'wensen', betrof het dan een organist, een bediener van de windvoorziening, een zangkoor en (tot in het midden van de 19e eeuw) ook – indien aanwezig – het 'kerkorkest' dan wel enkele instrumentalisten. Meestal was de organist tevens 'directeur' (=dirigent) van het koor. (*1) In nagenoeg alle gevallen – afgezien van de pastoor – werden deze functies ingevuld door 'amateurs', pro deo of voor een schamel loon, die het erbij deden naast een gewone baan. Organisten hadden zich doorgaans in meerdere of mindere mate privé geschoold (door les te nemen bij al actieve organisten, in veel gevallen hun voorganger op de orgelbank), veel later kwamen er professionele opleidingen aan conservatoria en (vanaf 1925) de r.-k. Kerkmuziekschool Sint Caecilia (Nederlands Instituut voor Katholieke Kerkmuziek) in Utrecht. Ondanks deze scholing moest ook de meer geschoolde organist-directeur voor een behoorlijk inkomen omzien naar andere nevenwerkzaamheden op muzikaal of ander vlak. Dat gold (en geldt ook nu nog steeds) voor r.-k. kerkmusici in grotere plaatsen. Hoe die situatie is in kleine parochies laat zich raden.

Bestaansmogelijkheden: een vergelijking met twee Friese r.-k. kerkmusici in Leeuwarden

Wat voor mogelijkheden waren er in 1919 voor Johannes Spékke, toen hij als directeur-organist aantrad in de *Sint Michaëlskerk* te Harlingen? Als illustratie daarvan bekijken we kort de activiteiten van twee Friese collega's van hem, te weten Theo Lambooy en Jacques Bos, beiden actief in Leeuwarden in ongeveer dezelfde periode als Spékke dat was in Harlingen.

Theo Petrus Antonius Lambooy (Dronrijp 1901-Leeuwarden 1995) had zich bekwaamd als organist als leerling van zijn voorganger in de Sint-Dominicuskerk (P.C. Koerman) (*2) en door zelfstudie. Lambooy was van 1926-1971 organist (en vanaf 1936 tevens 'koördirecteur') van dezelfde kerk; door de week was hij onderwijzer (daarbij onder andere van 1939-1964 ook voorzitter van de r.-k. onderwijzersvereniging, afdeling Leeuwarden), daarnaast was hij betrokken bij het Frysk Orkest (bestuurslid van 1952-1972), muziekmedewerker en -recensent van de Leeuwarder Courant en publicist (waarvan o.a. diverse artikelen over r.-k. kerkmuziek en, naast andere werken, twee boeken over het Leeuwarder muziekleven '*Leeuwarden musiceert*' (deel I 1974, deel II 1986) en *Van schutterij tot Frysk Orkest* (samen met Hugo Kingmans, 1970). Hij schreef ook een aantal composities. Zijn dagen waren dus goed gevuld.

Ook *Jacques Bos* (Blerick 1910 - Leeuwar-

Th. Lambooy en P.C. Koerman in 1931.

Jacques Bos in de dertiger jaren.
(Foto: collectie familie Bos)

den 2001), opgeleid aan de al genoemde kerkmuziekschool te Utrecht, was naast zijn functie als directeur-organist van de Sint-Bonifatiuskerk (vanaf 1931-1992) ook daarbuiten zeer actief. Omdat elders al uitgebreid aandacht aan hem is geschonken, geven we hier slechts een kort resumé van zijn activi-

Jacques Bos in 1986 (in de St.-Bonifatiuskerk te Leeuwarden).
(Foto: collectie St.-Vitusparochie Leeuwarden)

Het Adema-orgel in de Sint-Michaëlskerk te Harlingen.

(Foto: beeldbank RCE)

teiten: Zo leidde hij een druk bestaan met het elke week dirigeren van zo'n negen koren en gaf hij ook muzieklessen op een drietal middelbare scholen in het noorden des lands. Hij zorgde er tevens voor dat het aantal duiven in de toren van de Sint-Bonifatiuskerk beperkt bleef! (*3)

Heeft Leeuwarden nog een behoorlijk groot inwonertal, in een kleinere stad zoals bijvoorbeeld Harlingen was de situatie voor een r.-k. kerkmusicus nog lastiger. Dat het echter ook daar soms voor een katholiek musicus mogelijk was om van 'de muziek' te leven, blijkt uit de activiteiten aldaar van Johannes Spékke, die we navolgend beschrijven.

maal' beroep (Schrage was door de week koopman, Schoot Uiterkamp was onderwijzer en ook winkelier), Spékke zat *fulltime* in de muziek. Vele jaren heeft hij een belangrijke en veelzijdige rol gespeeld in het muziekleven van Harlingen en directe omgeving, zowel binnen als buiten de kerk. Johannes Hendrikus Spékke (zijn naam is dikwijls abusievelijk geschreven als: Spekle, Speckle, Spèkle) werd geboren op 15 januari 1891 in Velp, waar zijn vader kapper was. Johannes Spékke trouwde op 14 mei 1923 in Harlingen met Theresia Agatha Isbranda Nieuwenhuis, dochter van een kalkfabrikant ter plaatse. Na een kort verblijf op achtereenvolgens

Speklé zat fulltime in de muziek, binnen en buiten de kerk speelde hij een grote rol in het muziekleven van Harlingen en omgeving

Directeur-organist Johannes Spékke (*4)

Evenals zijn voorgangers Jacobus Schrage (van 1826-1873) en Willem Schoot Uiterkamp (van 1874-1919) zou ook Johannes Hendrikus Spékke het als directeur-organist lang aan de speeltafel van het orgel in de r.-k. Sint Michaëlskerk te Harlingen uithouden: van 1919 tot zijn overlijden in november 1957. (*5) Deden zijn twee voorgangers op die post de muziek er nog bij naast een 'nor-

de adressen Havenplein 18a, Voorstraat 54 en Brouwersstraat 16 woonde Spékke vele jaren op het adres Kleine Bredeplaats 21, waar hij ook allerhande muzieklessen gaf en er op 25 november 1957 overleed, 'na een langdurig lijden'. Zijn eigen muzikale 'opvoeding' ontving hij van Christiaan Antoon Christiaans, van 1888 tot zijn overlijden op 70-jarige leeftijd in 1943 vele jaren organist van de rooms-katholieke St.-Eusebiuskerk te Arnhem. Spékke maakte in augustus 1913

Advendo met in het midden dirigent Spékle in 1934.

al grote indruk met zijn 'machtige orgelspel' en kundige koorbegeleiding bij een bezoek van kardinaal Van Rossum aan die kerk. In 1919 werd hij nog tijdens zijn militaire diensttijd directeur van de zangvereniging 'Gelria' in Doetinchem, die hem al in hetzelfde jaar na een eerste goed ontvangen concert met leedwezen zag vertrekken naar Harlingen.

Aan het werk in Harlingen (en omgeving)

Naast zijn werk in Harlingen als bespeler van het Adema-orgel, directeur van het kerkkoor en gelijk ook als dirigent van een nieuw opgerichte katholieke gemengde zangvereniging ('aanvankelijk' 100 leden!), vestigde Spékle zich er ook als muziekleraar.

Binnen de eigen kerkgemeenschap leidde hij koren zoals de r.-k. gemengde zangvereniging *St. Caecilia*, na de oorlog de in 1951 opgerichte r.-k. gemengde zangvereniging '*Frisia Cantat*' en het r.-k. kerkkoor *Arte et religione*. Bestuurlijk was hij actief binnen de bond van r.-k. mannenkoren. Daarnaast was hij ook 'buitenkerkelijk' actief: als begeleider en spoedig daarna als dirigent van koren zoals de gemengde zangvereniging *Euterpe* en de chr. zangvereniging *Euphonia*, waarmee hij met veel succes ook geregeld grote oratoria uitvoerde.

Met *Euterpe* waren dat in 1927 *Die Schöpfung* (Haydn), 1929 *Die Zerstörung Jerusalems* (August Klughardt), 1930 *Elias* (Mendelssohn) en in 1931 *Saul* (Händel). Met *Euphonia* gaf hij in 1928 een uitvoering van *Saul* (Händel), in 1929 van *Samson* (Händel) en in 1931 van *Der Messias* (Händel). Bij al

deze uitvoeringen bestond het ad hoc orkest (gerecruiteerd uit leden van de *Friesche Orkest Vereniging*) uit een dubbelstrijkkwartet, waar nodig aangevuld met enkele blaasinstrumenten (fluit, hobo, trompet), piano en/of orgel. De crisisjaren en de oorlog maakten een eind aan deze optredens. Hij sloot zich al met al zeker niet op binnen de eigen rooms-katholieke zuil. Dat blijkt ook uit het feit dat hij na 1920 vele jaren dirigent was van het *Stedelijk Muziekcorps*, sinds 1922 van het fanfarecorps 'O.K.K.' (= Oefening Kweekt Kunst) in Kimswerd, van 1923 tot 1940 ook van de chr. muziekvereniging *Advendo* in Franeker, in 1939 van *Apollo* te Makkum. Onder zijn gedreven (maar zeer gewaardeerde) leiding waren deze ensembles geregeld succesvol bij concoursen.

Componist binnen en buiten de kerkmuren

Hij was ook actief als componist: in 1915 werd van hem in Oosterbeek een 'schoone feestcantate' uitgevoerd bij de 25-jarige priesterwijding van pastoor Vossenaar. Een jaar later kreeg hij het kerkelijke nihil obstat voor zijn 'Missa "Sanctus"' (voor 4 mst. met orgel,- handschrift). (*6) Met kerstmis 1920 weerklonk in Harlingen een Kerstcantate van hem in de St.-Michaëlskerk. Een andere feestcantate van zijn hand werd uitgevoerd in 1923 bij 25-jarig priesterjubiläum van pastoor J. Hermsen (tekst Theresia Nieuwenhuis-van der Werf). Zijn zogenaamde 'Priester Cantate' (op tekst van Guido Gezelle) werd door het r.-k. koor uitgevoerd in 1942 (bij de eerste mis van pater Krol) en bij vergelijkbare gebeurtenissen vervolgens ook in 1953, 1954 en 1955. Profaan wa-

ren zijn arrangementen van diverse Friese volksliederen in de twintiger jaren, terwijl hij voor de door hem gedirigeerde muziekcorpsen onder andere in 1923 (?) de 'Harlinger Marsch', in 1935 de 'Advendo marsch' en in 1936 zowel de 'O.K.K. jubileum-marsch' als de 'Frisia-marsch' componeerde.

Witmarsum, orgel in de H. Nicolaas van Tolentijn. (Foto: Marcel van Pelt, orgbase.nl)

Orgelbespelingen

Als organist trad hij niet buiten de kerk op met eigen solo-concerten. Orgelbespelingen gaf hij voor zover bekend niet, uitgezonderd enkele bijzondere gelegenheden, zoals 'op

Johannes Spékle op latere leeftijd.

(Foto: collectie Gemeentearchief Harlingen)

verdienstvolle wijze' op 12 juni 1929 bij de ingebruikneming van het Pels-orgel in de parochiekerk te Makkum (tegelijk het gouden jubileum van organist Bergsma) (*7) en op Tweede Paasdag in 1932 in Witmarsum, St.-Nicolaas van Tolentijn, bij de ingebruikneming van het nieuwe orgel van Jos Vermeulen (Alkmaar). (*8) Soms speelde hij een enkele orgelsolo als onderdeel van een concert met meerdere executanten, zoals een koor).

Ten slotte is het aardig om te vermelden dat hij, naast de al eerder genoemde muzikale activiteiten, in de vooroorlogse jaren actief was bij een plaatselijke schietvereniging en in die tijd, maar ook na de oorlog een talentvol fotograaf bleek te zijn.

Terugblik

Spékle was in de r.-k. kerk te Harlingen de eerste fulltime musicus in functie. Hoewel hij was benoemd als organist, lag de nadruk van zijn werk wel sterk op het begeleiden en leiden van het kerkkoor, minder dan op de functie als organist als zodanig. Dit was overigens geheel in lijn met de toenmalige liturgische praktijk, waarin het orgel dienstbaar was aan het koor. Het is duidelijk dat alleen met dit 'kerkenwerk' voor hem geen behoorlijk inkomen viel te verdienen. Die situatie verschilt trouwens weinig van de huidige situatie binnen de r.-k. kerk, ook voor professioneel opgeleide kerkmusici.

Gelukkig bewoog Spékle zich graag op andere muzikale paden, zoals we al zagen. In de wereld van fanfare en harmonie bereikte hij op diverse concoursen fraaie resultaten. Zijn geregelde uitvoeringen van oratoria in de vooroorlogse periode waren zeker opmerkelijk voor een kleine stad als Harlingen. Het niveau dat hij daarmee bereikte kunnen we slechts spiegelen aan de daaraan gewijde concertverslagen in de pers. Over de kwaliteit van zijn composities, waarvan mij niet bekend is of daarvan iets bewaard bleef, valt vooralnóg niets te zeggen. En dan gaf hij ook nog diverse soorten muziekles. Spékle was kortom – veel meer dan alleen organist – in hart en nieren een volbloed *homo musicalis*, en zelfs daarnaast had hij (als ontspanning?) ook nog tijd voor andere hobby's. Met zijn overlijden verloor katholiek Harlingen een voor zijn tijd opmerkelijk breed ontwikkeld kerkmusicus.

Victor Timmer

Noten:

1. Tot zeker 1900 was de omvang van parochiekoren beperkt: in kleine parochies bedroeg deze niet meer dan 5-10 leden, in grote plaatsen hooguit circa 20 leden.
2. Pieter Christophorus Koerman (Amsterdam 1851 - Alkmaar 1947) was onder andere opgeleid voor piano aan het conservatorium in Keulen; hij was eerst werkzaam in Amsterdam en Alkmaar, alvorens in 1896 naar Friesland te vertrekken. Daar was hij vele jaren zeer actief in het openbare muziekleven in Leeuwarden. Daarnaast was hij er van 1897-1935 directeur van het koor van de St.-Dominicuskerk aan de Speelmansstraat. Meer over hem is te lezen bij Th. Lambooy, *Leeuwarden musicieert*, Leeuwarden 1974, met name p. 128-130.
3. Er stond dus geregeld 'gevoegelte' op het menu in huize Bos. Zie meer over Jacques Bos in: Ton van Eck, 'Van Adema via Verschuieren weer naar Adema', in Ton van Eck, Victor Timmer en Sible de Blaauw, *Een prachtig werk. 280 jaren orgels en hun gebruik in de Sint-Bonifatiuskerk te Leeuwarden*, Leeuwarden 2022, p. 93-95.
4. Gegevens voor het grootste deel via www.delpher.nl verkregen uit berichten in kranten, in het bijzonder de *Harlinger Courant* en de *Nieuwe Harlinger Courant*.
5. H. Oldenhof, *Huis en baken. De kerk van Sint Michaël te Harlingen*, p. 92 en 93. Meer over de voorgangers van Spékle als organist zal binnenkort worden gepubliceerd in een boekje over de complete orgelgeschiedenis van de Sint-Michaëlskerk te Harlingen door Ton van Eck en de auteur van dit artikel.
6. *Sint Gregorius-blad* 1916-06, p. 120. Dit betekende dat het stuk was officieel was goedgekeurd voor gebruik in de r.-k. Eredienst.
7. *Sint-Gregorius-blad* 1929-08, p. 136.
8. Archief H. Nicolaas van Tolentijn (aanwezig in archief Makkum, r.k., ter plaatse), notulen kerkbestuur, 6 september 1931 en 1932.

Makkum, r.-k. St.-Martinuskerk. Pels-orgel.

(Foto: Diana Nieuwold, kerkfotografie.nl)

‘Volkomen verbonden zijn met wat ik waar dan ook doe’

Tijdens de Najaarsexcursie in Leeuwarden op 25 september 2021 maakte ik kennis met Broer de Witte. We wandelden samen van De Morgensterkerk naar de Grote Kerk en hadden een bijzonder gesprek over wat we doen en wat ons bezighoudt in het leven. Ik kende Broer alleen van naam en herinnerde mij enkele foto's van hem. Hij was heel lang één van de artistiek adviseurs van Organum Frisicum, maar dat was 'voor mijn tijd', toen ik nog ver buiten Friesland woonde en nog niet wist van het bestaan van Organum Frisicum (sorry!). Enkele maanden na onze ontmoeting vroeg ik Broer over zijn vertrek naar Frankrijk en zijn leven en werken daar iets te schrijven voor de Friese Orgelkrant. Dat wilde hij wel, maar niet nu. Hij had een sabbatical genomen en ik moest er volgend jaar maar op terugkomen. Dat deed ik. Broer wilde graag dat hem wat vragen gesteld werden; die beantwoorden was gemakkelijker dan zomaar iets over zichzelf te schrijven, vond hij. Oké, dacht ik, ik help 'm wel een beetje op gang...

In de Friese Orgelkrant van 2000 stond een artikel over jou: organist, klavecijnist en klavecimbeldbouwer Broer de Witte. Je woonde en werkte toen in Leeuwarden. Je vertelde dat je weliswaar geen geboren Fries was, maar wel een getogen Fries. Alleen de eerste 9 maanden woonde je in Twente, daarna in Friesland. Totdat je een paar jaar geleden naar Frankrijk vertrok. Wat bewoog je om die stap te nemen?

“Wij woonden in Leeuwarden in een schitterend 17e-eeuws herenhuis met een klein tuintje. Ik had mijn werkplaats op een industrieterrein en mijn vrouw had een moestuin net buiten Leeuwarden.

Toch hadden wij allebei het verlangen om zowel werkplaats als groentetuin aan huis te hebben. We wilden echter wel in een oud huis wonen met veel authentieke elementen. We hebben in Friesland, Groningen en Drenthe jarenlang boerderijen bekeken, maar als die voor ons betaalbaar waren vonden we vaak dat het interieur zielloos was, en als er een boerderij met een ziel voorbij kwam konden we hem onmogelijk betalen. Toen ontdekten we dat in Duitsland en Frankrijk

keiharde laag mest vermengd met stro heb ik samen met een vriend afgegraven. Prachtige voeding voor de tuin van mijn vrouw! Vervolgens heb ik een betonvloer gestort. Ik blijf voorlopig nog wel even bouwvakker, want de muren moeten nog gevoegd en er moet een gedeelte van de ruimte worden geïsoleerd om te kunnen verwarmen.

Wanneer de werkplaats klaar is ga ik een kistorgel afbouwen, waarvan ik een deel al heb gemaakt.

Daarna volgt een vrij clavichord en een klavecimbel naar Frans 17e-eeuws voorbeeld.

In de loop der jaren heb ik een collectie antieke instrumenten opgebouwd, waaronder twee vleugels van voor 1850 en drie pedaalharmoniums. Daar zit restauratiewerk in waar ik ontzettend veel zin in heb.”

Wat trekt je in Frankrijk?

“Frankrijk is in velerlei opzichten een fantastisch land. Landschappelijk is er zoveel te beleven. Ik moet voor bepaalde boodschappen 35 kilometer rijden, dan rijd ik door vier verschillende landschappen. Deels door bos, deels door open gebied met geweldige uitzichten op de indrukwekkende vulkanen bij Clermont-Ferrand en de bergen bij Lapalisse. Veel kleine meertjes.

‘De rustige manier van leven in Frankrijk werkt aanstekelijk, ik speel alleen nog adagio’s’

de prijzen van boerderijen met veel authentieke elementen veel lager waren dan in Nederland. We zijn een paar keer naar beide landen op huizenjacht geweest. Uiteindelijk hebben we in 2017 in de Auvergne gevonden wat we zochten. Een oude boerderij met bijgebouwen, gelegen in de uitlopers van de Monts de la Madeleine.

Ik heb mijn werkplaats in Leeuwarden opgezegd, heb alles naar Frankrijk verhuisd en heb mijn laatste instrument in Friesland bij vrienden thuis afgebouwd.”

Wat doe je nu precies of wat ga je doen? Ga je door met klavecimbels en clavichorden bouwen? En was je ook niet bezig met een kistorgel?

“De eerste jaren heb ik veel heen en weer gereisd omdat ik in Friesland twee koren had en een organistenbaan in Goutum. Daar kon ik heel moeilijk afscheid van nemen. Ik had de derde zondag van de maand vrij, dus ik stapte na de dienst van de tweede zondag in mijn oude Peugeot en reed naar Frankrijk. Ik zorgde er vervolgens voor dat ik de vierde zondag op tijd weer op de Goutumer orgelbank zat. Uiteindelijk heb ik daar op 3 oktober 2021 afscheid genomen.

In Frankrijk ben ik in één van de bijgebouwen begonnen met het opzetten van een nieuwe werkplaats. Het gebouw was een oude potstal voor paarden. Een halve meter dikke en

En ik vind het landklimaat geweldig. De zomers zijn zeer warm, het gebied waar wij wonen staat bekend om zijn vele onweersbuien die voor de bergen blijven hangen. Omdat alle elektriciteit- en telefoondraden bovengronds zijn slaat regelmatig de bliksem in elektriciteitspalen waardoor de stroom uitvalt en het internet tijden is uitgeschakeld.

De winters zijn koud met sneeuw. Geweldig zijn de bomen zonder bladeren, je ziet dan de ziel van een boom. Eén groot feest van grafiek tegen grijze luchten. Het voorjaar is een explosie van nieuw leven en de herfst is zeer kleurrijk en qua temperatuur een verademing na de hitte van met name augustus. Dan het eten en drinken wat in Frankrijk een echte cultuur is. Frans zijn tussen twaalf en twee uur onbenaderbaar. Dan zitten ze te eten en daar hoort natuurlijk wijn bij. Op de

‘Met muziek kun je mensen in hun hart raken, ontroeren en blij maken, maar daarvoor is een instrument nodig dat de bespeler moet inspireren.’

Broer de Witte achter het Férat-orgel in Lapalisse.

weg naar een dorpje in de buurt zijn onlangs witte middenlijnen aangebracht, en je kunt precies zien welk stuk weg voor en welk stuk na het middageten is gedaan! Dat vind ik zo leuk.

Wat mij ook aantrekt is de rustige manier van leven hier. Alles doet men langzaam. Dat werkt aanstekelijk, ik speel alleen nog adagio's.

En de taal vind ik erg mooi. Net zo'n muzikale taal als het Frysk!”

In ons gesprek tijdens de Najaarsexcursie van 2021 vertelde je dat je met een zeker idealisme naar Frankrijk vertrokken bent: landelijk wonen en leven en ook zelfvoorzienend leven. Geldt dat laatste ook voor je werkplaats en heeft dit consequenties voor je manier van werken of misschien zelfs voor je klavecimbeldbouw?

“In Nederland droomden we al van een manier van leven waarin we zoveel mogelijk zelfvoorzienend waren. Hier in de Auvergne is dat niet alleen mogelijk maar in bepaalde opzichten ook bijna noodzakelijk. Hier hebben we de mogelijkheid om onze groente te

de periode dat ik de werkplaats aan het verbouwen ben als een sabbatical. Daar was ik echt aan toe. En tegelijkertijd realiseer ik waar ik altijd van heb gedroomd.

Nee, mijn manier van werken zal niet veranderen, daar ben ik mee vergroeid.”

Boeiend vond ik ook je filosofische bespiegelingen tijdens ons gesprek. Hoe wil je leven? Wat geeft je leven zin, betekenis, inhoud? Ik begreep dat je een soort van totaal concept hebt van leven, werken en genieten.

“Ik heb in mijn werk er altijd voor gezorgd dat ik volkomen verbonden ben met wat ik waar dan ook doe. Wanneer je je volkomen verbindt met je werk ontstaat er wat men in Spanje 'duende' noemt, je zou het bezieling kunnen noemen. Er ontstaat dan een spirituele staat van bewustzijn waarin je niet meer denkt, maar alleen handelt. Wanneer het mij in mijn werk niet lukt om in die staat te geraken dan stop ik direct, dan is het kennelijk niet het goede moment. Door die houding, de bereidheid hebben om bezielt te worden, raak je verbonden met de bron waaruit al het schone ontstaat.

Mediteren helpt mij daarbij. Versmelten met de stilte. Eén worden met het nu.”

Is klavecimbels bouwen puur een passie of ... ? En musicer je zelf nog? Samen met anderen of vooral voor jezelf of ...

“Ja, instrumenten bouwen is net als muziek maken een passie. Dat blijf ik ook doen zolang ik kan. Met muziek kun je mensen in hun hart raken, ontroeren en blij maken, maar daarvoor is een instrument nodig dat de bespeler moet inspireren. Ik ben erg dankbaar dat ik zowel kan spelen als bouwen.

Ik studeer veel orgel en klavecimbel, hoofdzakelijk solowerken.

In Lapalisse, een stadje niet zover bij ons vandaan, staat een prachtig orgel, in 1879 gebouwd door de Parijse orgelbouwer Paul Férat. Ik heb daar een paar keer de mis gespeeld. Heerlijk, maar o wat mis ik het begeleiden van Psalmen!”

Sietse van der Hoek

Er zijn tegenwoordig heel wat kinderen die nooit in een kerk komen. Ze groeien op zonder te weten hoe een kerk er van binnen uit ziet, wat er allemaal in staat, hoe dat heet en wat je ermee kunt doen. En (u raadt natuurlijk al welke kant ik op wil) een prominent onderdeel van het meubilair van een kerk is: het orgel.

Eind vorig jaar mocht ik als organist meewerken aan een basisschoolproject door Meta Oud. Eerder werkte Bob van der Linde daar ook aan mee. Meta werkt bij Kunst & COO in Oosterwolde. Eerst kregen de kinderen op hun eigen school een les van Meta aan de hand van een doe-orgeltje. Op de website van 'Orgelkids' kunt u meer lezen over doe-orgels. Daarna werd het project afgesloten in de plaatselijke kerk. In de kerk was er uitgebreid aandacht voor het orgel en mochten de kinderen zelf ook even spelen. Door deze lessen kwamen de kinderen zelfs in aanraking met termen als magazijnbalg en windlade. Maar ook was er aandacht voor grafstenen, wapenborden en de preekstoel. In meerdere gevallen ging het om een openbare basisschool en dus kinderen die inderdaad geen idee hebben hoe een preekstoel werkt!

Waar je bij een bepaalde generatie last hebt van een afkeer voor het orgel, vanwege negatieve herinneringen aan een streng gereformeerde opvoeding, gaan deze kinderen er helemaal neutraal in. En dan blijkt vaak dat ze het een heel leuk instrument vinden! Natuurlijk kon ik niet aankomen met het traditioneel-kerkelijke repertoire, maar moesten er liedjes worden gespeeld die voor openbare kinderen ook herkenbaar zijn. Gelukkig had Bob de liedjes al uitgezocht, want hij heeft als beiaardier iets meer *feeling* met het wereldlijke repertoire dan ik. Zo ontstond er spontaan massale samenzang bij het liedje 'Ik ga zwemmen in Bacardi lemon'.

In het beleidsplan van Organum Frisicum is ook aandacht voor kinderen en jongeren. Aan dit soort projecten werken wij inmiddels op meerdere vlakken mee en wij als artistiek adviseurs zetten ons graag in om dit werk te ondersteunen en er zelf ook een bijdrage aan te leveren.

Na afloop kwam er nog een jongetje naar me toe om te zeggen dat hij het echt geweldig vond. Zou dat er eentje zijn die, net als wij allemaal, voor altijd besmet is met het orgelvirus? Het is te vroeg om dat met zekerheid te kunnen zeggen. Wel denk ik, dat basisschoolprojecten werken als *superspreading event* en hoop ik dat er nog vele mogen volgen!

Jochem Schuurman

Het koororgel in de Godeharduskerk te Marrum

Wie via de N357 van Leeuwarden naar Holwert rijdt, passeert tussen Hallum en Ferwert het dorp Marrum. Treinliefhebbers, onder wie schrijver deze, minderen dan even snelheid vanwege de fraaie oude treinen die bij het voormalige station Marrum-Westernijkerk zijn opgesteld. Ooit reed hier het beroemde 'Dokkumer Lokaaltje' geëxploiteerd door de Noord-Friese Locaal-Spoorwegmaatschappij (NFLS). De lijn had vanuit Leeuwarden een aftakking in Stiens naar het westen (via Sint-Annaparochie en Sexbierum naar Harlingen) en naar het noorden en noordoosten van Friesland (via Holwert, Ternaard en Dokkum naar Anjum). In de jaren negentig van de vorige eeuw viel het doek voor de lijn. Blikvanger in Marrum is de stoere Humboldt-stoomlocomotief uit 1914 met daarachter twee gerestaureerde rijtuigen, die identiek zijn aan de rijtuigen uit 1920 die ook ooit op het traject hebben gereden. Verder valt de door Werkspoor Amsterdam gemaakte locomotor op, die in de volksmond 'Sik' genoemd werd vanwege zijn mekerende toeter of fluit. In de rijtuigen van de Humboldt-locomotief is tegenwoordig een pannenkoekenrestaurant gevestigd.

Hebben Hallum en Ferwert een kerk vernoemd naar Sint Maarten van Tours – zoals nog een dozijn plaatsen in Friesland – in Marrum is de kerk gewijd aan Godehardus (voor zover bekend de enige in Friesland). Godehardus van Hildesheim leefde van 960-1038. Hij was monnik, abt en later bisschop en liet veel kerken bouwen. Ook stimuleerde hij het onderwijs.

De protestantse gemeente omvat de dorpen Marrum en Westernijtsjerk. In de laatromaanse kerk van Westernijtsjerk bevindt

zich 'opus 1' van de orgelmakerij Bakker & Timmenga uit 1880. Wegens het samengaan van beide Marrumer kerken in het SoW-proces werd de gereformeerde kerk in 2000 afgestoten en afgebroken. Het hier aanwezige Leeflang-orgel uit 1960 vond in 2008 een nieuwe bestemming in Seattle, in het noordwesten van de Amerikaanse staat Washington. De overplaatsing werd verzorgd door de orgelbouwers Kaat & Tjhuis (zie over dit orgel p. 206 in "Orgelbouw na 1945 in Friese Kerken" van Theo Jellema en <http://www.kaatentijhuisorgelmakers.nl/restaura->

[tie_seattle.html](#)). De protestantse Godeharduskerk, voorheen de hervormde kerk, bezit een Hillebrand-orgel uit 1831.

In dit artikel komt vooral het koororgel van Fonteijn & Gaal uit 1975 in de Godeharduskerk aan de orde.

Toen in Marrum de twee kerken na het SoW-proces opgingen in één kerk met de naam Godeharduskerk, is de orgelcommissie gaan zoeken naar een vervangend instrument voor het in de kerk aanwezige kistorgel. Dit omdat het historische Hillebrand-orgel uit 1831 niet meer naar behoren bespeeld kon worden. Het kistorgel was in 1985/1986 door orgelmakerij Mense Ruiter in opdracht van de hervormde gemeente van Marrum gebouwd en had de volgende dispositie: Gedekt 8', Fluit 4', Octaaf 2', en een manuaalomvang van C-d3.

Dit orgeltje heeft tot 2000 als begeleidingsinstrument dienst gedaan. In 2000 werd bij Kaat & Tjhuis te Kampen het huidige koororgel gekocht. Eigenlijk was het een ruil: de kerk in Marrum kreeg het koororgel en de orgelbouwer kreeg het Leeflang-orgel (1960) uit de gereformeerde kerk en het kistorgeltje uit de hervormde kerk. Deze beide orgels zijn later weer elders in kerken geplaatst. Het Leeflang-orgel heeft een plek gevonden over de Atlantische Oceaan in Seattle. Het kistorgel is terechtgekomen bij ds. Wijnands van de hervormde kerk in IJhorst-De Wijk (Ov.). Kaat & Tjhuis hadden daar het Proper-orgel uit 1903 in onderhoud. In 1988 bouwden zij er een nieuw orgel in de kas van Proper-kas. Na zijn emeritaat is ds. Wijnands in Lemeleveld gaan wonen. Hij is in 2020 overleden.

Het door de Marrumer kerk aangeschafte koororgel werd in 1975 door Fonteijn & Gaal gebouwd. Het was toen bestemd voor de Johanna Stichting te Zwammerdam. Het begeleidde het musiceren door de Jostiband.

De oorspronkelijke dispositie van dit orgel: Holpijp 8', Octaaf 4', Roerfluit 4', Gemshoorn 2', Octaaf 1' en Mixtuur I sterk. De registers zijn verdeeld in bas en discant en het pedaal heeft een Subbas 16'. Ook is er een Tremulant.

Bij de aankoop van het instrument is de Octaaf 1' in de discant vervangen door een Dulciaan 8'. Hiermee had de SoW-gemeente een instrument waarmee de gemeentezang voldoende kon worden begeleid.

Doordat het orgel in tegenstelling tot het Hillebrand-orgel op de gangbare toonhoogte a1 = 440 Hz is gestemd, worden ook met regelmaat instrumentalisten bij het orgel ingezet. Tevens is er sinds de invoering van het Liedboek 2013 een cantorij opgericht. Deze zangers hebben de taak gekregen om, onder leiding van één van de organisten, de gemeente vertrouwd te laten worden met nieuwe liederen uit het Liedboek. Bij de begeleiding van die cantorij kan het koororgel eveneens uitstekend dienst doen. De kerkgemeenschap is wel heel blij dat sinds 2010 het Hillebrand-orgel, na een grondige restauratie, weer volop gebruikt kan worden als begeleidings- en concertinstrument. Voor dit laatste is het orgel helemaal geschikt geworden na de uitbreiding met een vrij pedaal in 2016. Naast dit hoofdorgel wordt toch nog regelmatig het koororgel bespeeld en dan meestal in samenspel met een kopergroep, een instrumentalist of een koor. Dus terecht een koororgel! Wanneer er een orgelconcert in de kerk wordt georganiseerd, wordt de concertant gevraagd ook iets op het koororgel te spelen.

**Auke de Boer
(met dank aan Wibe Postma,
organist Marrum)**

Het huidige koororgel (2000) in de Godeharduskerk in Marrum, gebouwd door Kaat & Tjhuis uit Kampen. (Foto: Riemer G. van der Veen)

Bekroningen van orgelkassen

In de vorige orgelkrant was de vondst van twee zijvleugels die behoord moeten hebben bij een verdwenen orgel van Wergea, aanleiding wat langer stil te staan bij het thema 'vleugelstukken'. Nu richten we ons oog omhoog en wijden een korte excursie aan de bekroningen van orgelkassen. We beginnen zo'n 500 jaar geleden, in de 16e eeuw dus, en staan bij de volgende eeuwen kort stil. De reis eindigt bij het begin van de 20e eeuw. Vanaf dat moment komt het steeds minder voor dat orgelfronten aan de bovenzijde met een lijst worden afgesloten. Het is dan dus ook afgelopen met bekronende ornamenten.

De neobarokke orgels vanaf 1950 krijgen weliswaar weer complete orgelkassen, maar ze worden niet voorzien van ornamenten. Pas in het historisme vanaf ca. 1970 komt daar af en toe weer verandering in.

De 16e eeuw

Van 16e-eeuwse orgelklanken rest in Fryslân nog wel iets. Zo is enig 16e-eeuws pijpwerk bewaard gebleven in het Van Dam-orgel (1842) van de Martinikerk in Franeker en in het Jan Harmens-orgel (1697) van de Gertrudiskerk van Workum. Een 16e-eeuwse orgelkas is in deze provincie helaas niet meer te bewonderen. Maar er bestaat nog een foto van een deels 16e-eeuws orgel dat de Broerkerk van Bolsward gesierd heeft. Op die foto is dat orgel, toen inmiddels van het binnenwerk ontdaan, te zien in Bolswards Martinikerk (nu bevindt het zich in Groningen). De bekroningen van de hoofdwerkkas zijn typerend voor de 16e eeuw. Ze worden paviljoens genoemd. Ze doen denken aan de bekroningen van 16-eeuwse stads- en kerktorens. Een mooi voorbeeld daarvan was de Nieuwe Toren in Leeuwarden, die in 1884 wegens bouwvalligheid werd afgebroken.

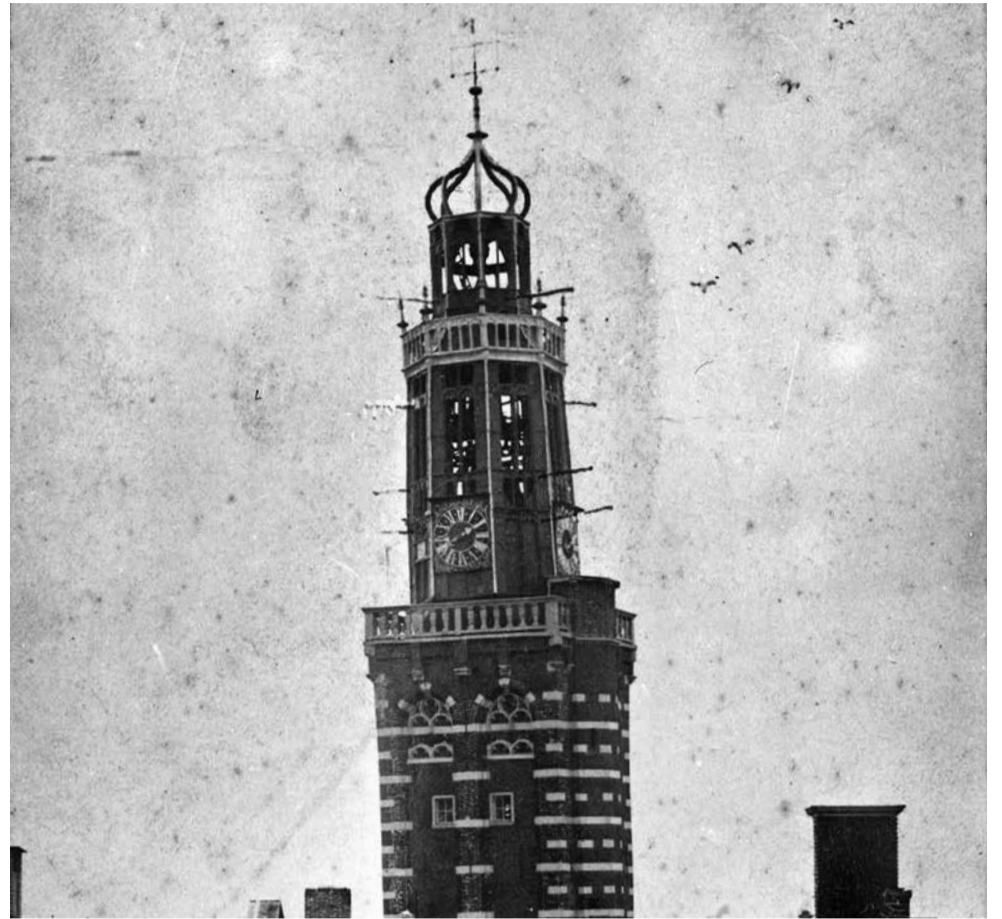
De 17e eeuw

In de 17e eeuw verdwijnen de paviljoenvormige bekroningen van het toneel en zien we er de zogenaamde 'kuiven' voor in de plaats komen. De familie Bader past die toe (nog te

zien in Ternaard, ca. 1660) en de in de Bader-sfeer werkende Jan Harmens volgt zijn voorbeeld (o.m. in Workum). Maar liefst acht kuiven zijn te zien op het Schnitger-orgel van Sneek (1711), dat toen het gebouwd werd het meest indrukwekkende orgel in Fryslân was. Kuiven als kasbekroning raken in de 18e eeuw niet helemaal uit beeld, maar er ontwikkelen zich gelijktijdig wel andere mogelijkheden.

De 18e eeuw

Zo raakt het in de mode op orgelkassen beelden te plaatsen. Een van de vroegste en ook indrukwekkendste voorbeelden daarvan biedt het Müller-orgel in de Grote Kerk in Leeuwarden (1727). Wie goed kijkt ontwaart er negen: op de grote torens van de hoofdwerkkas de grote beelden die v.l.n.r. Geloof, Liefde en Hoop voorstellen; op de kleine torens twee reusachtige musicerende engelen; twee kleine engeltjes flankeren het middelste beeld (de Liefde). Op de zijtorens van het rugwerk zitten figuren met muziekinstrumenten. Bij het realiseren van al die beelden gingen men niet over één nacht ijs. Aanvankelijk kreeg Jacob Sydses Bruinsma de opdracht

De Nieuwe Toren in Leeuwarden.

(Foto: archief Historisch Centrum Leeuwarden)

om alle snij- en beeldwerk te vervaardigen. Maar vanwege kritiek op de kwaliteit van de kleinere beelden op het rugwerk besloot men het maken van de beelden op de hoofdwerkkas aan Gerbrand van der Haven toe te vertrouwen.

De combinatie van de beelden die de deug-

figuren en muziekinstrumenten (met en zonder bespelers) treffen we aan bij orgels van verschillende bouwers, bijvoorbeeld in Bolsward (Hinsz, 1781) en Burgum (L. van Dam, 1788); ook daarvan bestaan nog vroeg-19-eeuwse voorbeelden, zoals in Hallum (A. van Gruisen, 1811).

Een 16e-eeuwse orgelkas is in Friesland helaas niet meer te bewonderen

den uitbeelden, allegorische figuren genoemd, en de muziekinstrumenten, al of niet met hun bespelers, moet men in Leeuwarden als een nieuwigheid hebben ervaren. Later komen we die heel vaak tegen. Als bij de 18e-eeuwse tweeklaviers orgels een hoofdwerk en een rugpositief bekoord moeten worden, is er voor beide ruimte. Deze grotere orgels worden nooit voorzien van uitsluitend allegorische figuren; alleen muziekinstrumenten komt wel voor. Dat leidt tot het opvallend uitbundige effect dat het orgel van Jorwert (A. van Gruisen, 1799) zo feestelijk maakt; het 'ouderwets' (want nog met hoofdwerk en rugwerk) gebouwde Hilbrand-orgel van Raerd wordt nog in 1816 uitgerust met zo'n rijk voorzien orkest. De keuze voor een combinatie van allegorische

Bijna alle 18e-eeuwse orgels werden gemaakt voor kerken die veel ouder waren. Maar in 1776 bouwt Hinsz een groot orgel in de Grote Kerk van Harlingen, die op dat moment nog maar net is voltooid. Aan de classicistische stijl waarin het kerkinterieur is uitgevoerd, past J.J. Hempel zich aan als hij de bekroningen van de orgelkas gestalte geeft; er zijn geen kuiven, beelden of muziekinstrumenten, wél de attributen die voor het classicisme kenmerkend zijn: vazen, vlampotten, medallions, strikken en guirlandes.

De 19e eeuw

De Friese orgelkassen in de 19e eeuw getuigen van het inslaan van nieuwe wegen. Doordat het rugpositief omstreeks 1830 van het toneel verdwijnt, zijn er meestal maar

Het Bolsward-orgel in het transept van de Der Aa-kerk in Groningen.

(Foto: A.A.W.J. Rietman)

Detail van de beelden op de hoofdwerkkas in Leeuwarden (v.l.n.r. Geloof, Liefde en Hoop).

(Foto: Ad Fahner)

drie (soms zelfs maar twee) torens die van bekroningen moeten worden voorzien. De varianten die in de 18e eeuw waren ontwikkeld, boden daarvoor het arsenaal aan mogelijkheden. Zo zien we muziekinstrumenten met hun bespelers in Kollum (W. van Gruijsen, 1841) of allegorische figuren in onder meer Sint Jacobiparochie (Van Dam, 1845), Grou (Van Dam, 1853) en Witmarsum (Van Dam, 1855). Ook het Van Dam-orgel van de Leeuwarder Westerkerk (1847; nu opgeslagen) kreeg beelden.

De orgelmakers Van Dam bestelden de beelden soms ver buiten Fryslân. Zo werkten ze bij de hiervoor genoemde orgels samen met de beeldhouwer Peeters in Antwerpen. Deze orgels werden bekroond door de Waarheid, de Godsvrucht en de Godsdienst. Geloof, Hoop en Liefde kregen een plaats in Mantgum (de voorganger van het huidige orgel; Van Dam, 1845), in de Galileëkerk in Leeuwarden (Van Dam, 1832; nu in Tholen) en in Tjerkwerd (Van Dam, 1851).

Uit een brief van 8 september 1846 van Peeters aan Luitjen Jacob van Dam krijgen we een indruk van hun goede relatie.

De brief begint zakelijk met een prijsopgave voor drie beelden op het nieuwe orgel van de Westerkerk. De beelden (1 el 86 hoog) moesten gemaakt van lindehout fl. 450,- kosten. In eikenhout fl. 575,- Franco geleverd tot Rotterdam. Het werk zou 'ten langste' vier maanden vergen, "Zeer kunstig gemaakt, ik zal mijn uiterste best doen".

Maar er is een ontroerend postscriptum: "Ik koom met spijt uwer onpasselijkheid te vernemen. Door eene voorzigtige behandeling en geregeld leven gelijk uEdele leeft hope ik dat dit kortelings eene betere keer zal genomen hebben. De mijnen zijn godlof allen gezond".

Op 31 oktober 1846 sterft Luitjen Jacob op de leeftijd van 63 jaar. Het orgel wordt voltooid door zijn drie zonen o.l.v. Lambertus II.

De vazen die in 1776 in Harlingen waren geïntroduceerd, houden in de 19e eeuw ook repertoire. Van Dam past ze bijvoorbeeld toe in Midlum (1811), Franeker (1842), Vrouwen-

parochie (1844) en Dongjum (1849), P.J. Radersma in Wommels (1847). Als er (zoals meestal) drie torens zijn, staan ze alleen op de zijtorens; op de middentoren prijkt meestal een lier, soms een klok (in Midlum).

De kuiven die in de 17e eeuw heel vaak werden toegepast en die we vroeg in de 18e eeuw van het toneel hebben zien verdwijnen, maken in Fryslân na 1850 hun rentree. Er zijn heel veel voorbeelden van; een keuze daaruit: Achlum (Van Dam, 1854), Hegebeintum (Van Dam, 1862), Buitenpost (Van Dam, 1877), Easterlittens (Hardorff, 1867) en Baaium (Hardorff, 1878).

Nog verder wordt teruggegrepen als de orgelmaker kiest voor een neogotisch frontontwerp, iets wat men vanaf de jaren zeventig in Fryslân zo nu en dan ziet. De verbinding met de gotiek komt bij zulke fronten feitelijk alleen door de ornamentiek tot stand. Zo wordt de kas van het orgel van Tzummarum (Van Dam, 1878) door pinakels bekroond.

Persoonlijke voorliefdes en een curiositeit

Sommige orgelmakers zijn direct aan stereotype kasbekroningen herkenbaar, persoonlijke voorkeuren die men zo niet bij hun collega's tegenkomt. De Groninger bouwverwer Petrus van Oeckelen hield ervan enorme vogels op zijn orgels te plaatsen. Daarvan bestaan in zijn eigen provincie indrukwekkende voorbeelden. In Fryslân stelde hij zich bescheiden op.

Van de vijf orgels die hij er bouwde wordt alleen het instrument van Akkrum (1856) door een grote adelaar bekroond.

De Deventer orgelmaker Naber levert in Fryslân één orgel. Het dateert van 1848 en staat in Makkum. Bijna buitenproportioneel is de werking van de twee s-voluten die zich van zijtoren naar middentoren slingeren. Wie andere Naber-orgels heeft gezien, herkent er onmiddellijk de handtekening van de maker in.

Het bezig zijn met orgelhistorie is een geliefd tijdverdrif van velen. Het herkennen van de wijze waarop frontbekroningen zijn vormgegeven, kan de weg wijzen naar datering van een orgel. We besluiten met een fraai klein Fries orgel waarvan de bekroningen in twee richtingen wijzen. Het is het orgel dat de Van Dams in 1834 plaatsten in Jelsum. Dat orgel heeft ouder pijpwerk en een oudere kas. De

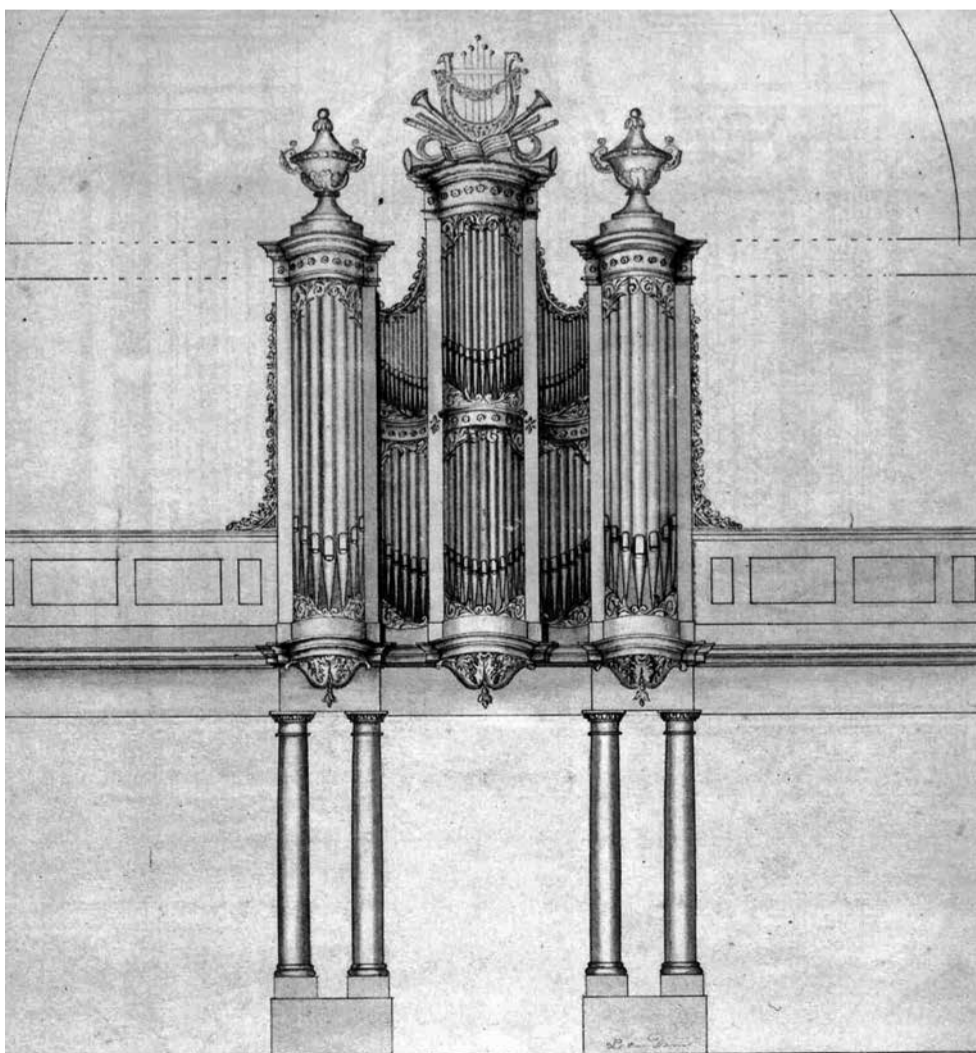
De adelaar op het Van Oeckelen-orgel in Akkrum.

(Foto: Ad Fahner)

herkomst van het geheel is raadselachtig. De bekroningen sluiten daarbij aan. Er zijn kuiven die heel goed, samen met delen van de kas, uit ca. 1700 zouden kunnen stammen. Maar in 1834 waren beelden meer in

de mode. Men besloot toen die maar gewoon bovenop de kuiven te zetten!

Ad Fahner & Theo Jellema

Ontwerptekening voor het orgel in Vrouwenparochie (1843) uit de collectie van het Fries Museum.

Het Naber-orgel in Makkum.

(Foto: Ad Fahner)

Peter van der Zwaag, nieuwe organist van de Grote of Jacobijnerkerk

Op zondag 19 februari 2023 werd in de Grote of Jacobijnerkerk van Leeuwarden na de kerkdienst bekendgemaakt dat Peter van der Zwaag per 1 april tot organist is benoemd. Peter volgt de op 27 november 2022 overleden Gerwin Hoekstra op. Gerwin was sinds 2019 de vaste bespeler van het Müller-orgel van de Jacobijnerkerk.

Voor Peter is de benoeming 'een jongensdroom die uitkomt', maar tegelijk geeft het een dubbel gevoel vanwege het vroege en droevige overlijden van zijn voorganger.

'De aanstellingsprocedure is anders verlopen dan gebruikelijk', zei Ina Brinkman-la

Roi, scriba van wijkgemeente De Jacobijner. Omdat de vorige selectieprocedure nog maar kortgeleden had plaatsgevonden – in het najaar van 2019 – vond geen nieuwe sollicitatieronde plaats. Aan die vorige ronde (van zes kandidaten) had ook Peter deelgenomen. Verder functioneert Peter al geruime tijd 'tot grote tevredenheid' als vervangend organist, zowel tijdens de ziekte als na het overlijden van Gerwin Hoekstra.

Peters benoeming is in de gemeente enthousiast ontvangen: in beide diensten in de Grote Kerk klonk een spontaan applaus na de mededeling van zijn benoeming.

Peter van der Zwaag (1986) is geboren en getogen in Leeuwarden. Zijn eerste orgellessen kreeg hij op de plaatselijke muzikschool. Peter heeft wel eens verteld dat hij eigenlijk drummer wilde worden, maar dat een logeerpartij bij zijn oma een kantelpunt in zijn leven werd. Oma liet hem orgelmuziek horen en Peter raakte gelijk in de ban van dit prachtige instrument.

Al vanaf zijn tiende kreeg hij regelmatig orgellessen in de Jacobijnerkerk. Inmiddels, zegt Peter, ben ik "al meer dan 25 jaar verknocht aan het Müller-orgel. Maar ook aan de kerkelijke gemeente, waarvan ik velen ook al jaren ken."

Peter kreeg vanaf 2003 privélessen van Theo Jellema en vanaf 2009 studeerde hij orgel aan het Prins Claus Conservatorium in Groningen bij Theo Jellema en Erwin Wiersinga. In 2015 behaalde hij het diploma Master of Music. Peter studeerde als bijvak klavecimbel bij Johan Hofmann. Ook volgde hij een

Friesland. Daarnaast is hij als artistiek adviseur verbonden aan de Stichting Organum Frisicum, is hoofdredacteur van de Friese Orgelkrant en is eigenaar van muziekhandel en -uitgeverij Boeijenga Music te Leeuwarden.

De procedure die bij de benoeming van Peter is gevolgd, roept herinneringen op aan de benoeming van Jan Jongepier per 1 januari 1981. In december 1979 overleed Piet Post, de organist van de Jacobijnerkerk, plotseling. Het jaar daarop werd Jos van der Kooy tot zijn opvolger benoemd. Hij heeft nauwelijks in de Jacobijnerkerk gespeeld en vroeg of hij zich mocht terugtrekken om de functie van organist in de Amsterdamse Westerkerk te kunnen aanvaarden. Toen Jos naar Amsterdam was vertrokken, zat Leeuwarden na een korte tijd opnieuw zonder organist. Toen is volgens een verkorte procedure Jan Jongepier benoemd. Wat is deze benoeming een zegen voor Leeuwarden en Fryslân gebleken! We hopen dat dit voor Peter ook is weggelegd.

Benoeming in Leeuwarden 'jongensdroom die uitkomt', maar tegelijk geeft het een dubbel gevoel

studie rechtsgeleerdheid aan de Rijksuniversiteit te Groningen.

Peter won diverse prijzen op verschillende concoursen, waaronder de eerste prijs op het Internationale Orgelconcours Jan Pieterszoon Sweelinck in 2017 en opnieuw in 2019 en de tweede prijs op het Concours International Pierre de Manchicourt in Noord-Frankrijk in 2018. Peter volgde masterclasses bij o.a. Luigi Ferdinando Tagliavini, Lorenzo Ghielmi, Wolfgang Zerter, Eric Lebrun, Guy Bovet en Ben van Oosten.

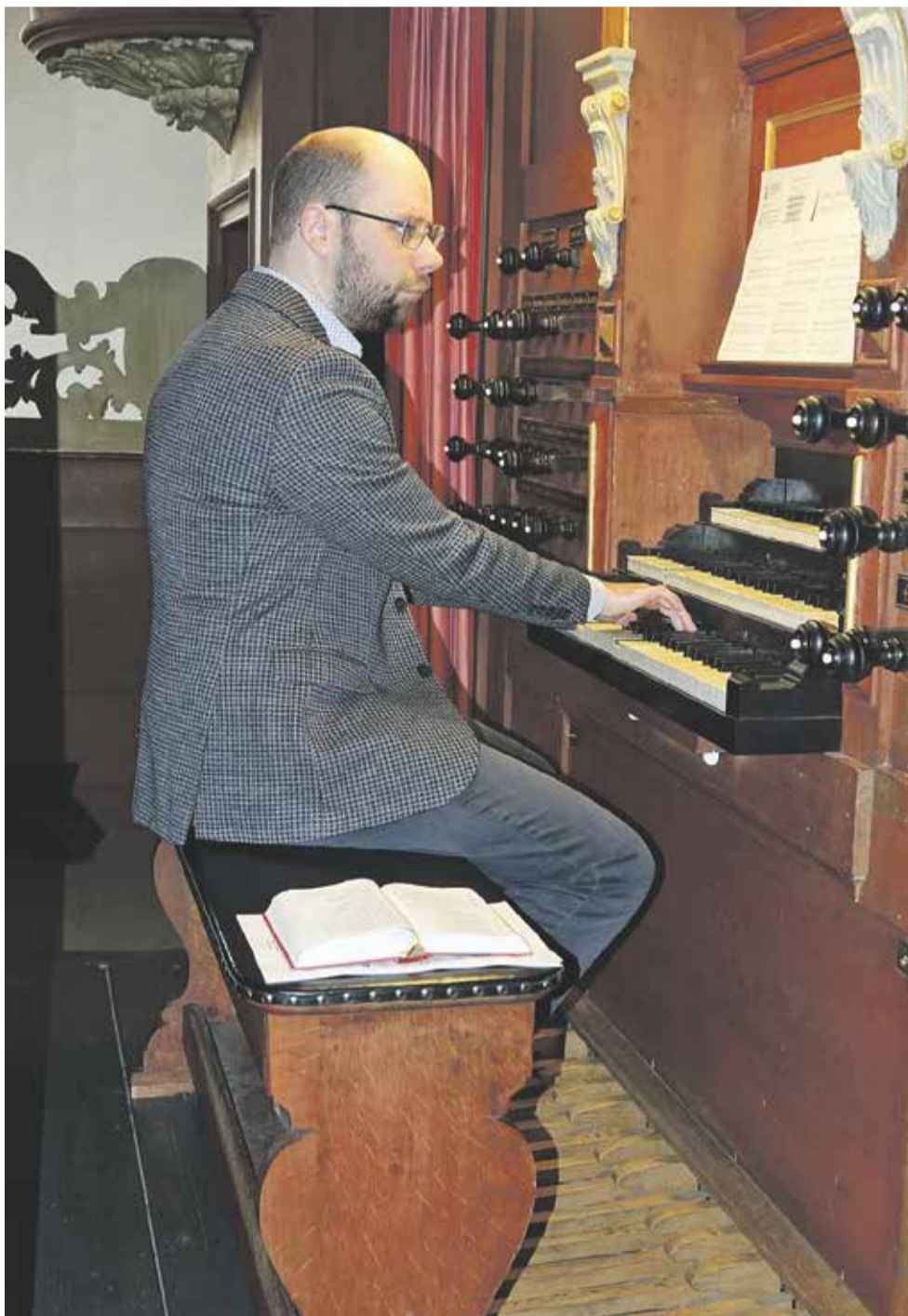
Peters repertoire is breed. Bijzondere interesse heeft hij voor 16e- en 17e-eeuwse muziek en Franse muziek.

Peter was sinds 1 april 2020 organist van het unieke Bader-orgel in de Salviuskerk (d'Alde Wite) in Dronryp. Het is het oudste orgel van

Op zijn Facebookpagina gaf Peter na zijn benoeming te kennen dat hij de grote verantwoordelijkheid voelt die gepaard gaat met het voortzetten van 'een roemruchte lijn van organisten'.

Peter kent het Müller-orgel goed en ook de kerkelijke gemeente van de Jacobijnerkerk kent hij als een warme gemeenschap; hij voelt zich er thuis. Hij vindt het fijn de gemeente nu als kerkmusicus ten dienste te mogen staan. En hoewel hij liever had dat Gerwin Hoekstra, zijn voorganger, nog vele jaren bij ons was gebleven, is hij dankbaar voor de inspirerende en prettige samenwerking en vriendschap met hem en zal hij zijn muzikale nalatenschap in ere houden.

Sietse van der Hoek

Peter van der Zwaag achter het orgel van de Jacobijnerkerk.

(Foto: Ad Fahner)

STICHTING ALDE FRYSKE TSJERKEN

Op vrijdag 3 februari jongstleden vond de feestelijke ingebruikname van het gerestaureerde orgel in de dorpskerk van Baaium plaats.

Het uit 1878 daterende instrument, gebouwd door Willem Hardorff, is de afgelopen periode volledig gerestaureerd door Orgelmakerij Bakker & Timmenga. Hierbij is elke pijp zorgvuldig beoordeeld op slijtage en verlies aan

klank en waar nodig hersteld.

Het was een prachtige middag met een volle kerk. Speciaal voor deze middag kwam Bert Yedema, directeur van de Orgelmakerij, uitleg geven over de restauratie. Ook organist Theo Jellema was uitgenodigd. Hij heeft verteld over de werking van het orgel en een drietal stukken gespeeld op het instrument. Hiermee werd meteen duidelijk dat het orgel weer in optima forma is.

Aansluitend kon men genieten van het concert BACH! Een muzikale ontmoeting tussen twee instrumenten waarvoor Bach's composities van onschatbare waarde zijn: het orgel (Simon Bouma) en de cello (Judith Oost).

Dit samenzijn was een mooi voorbeeld van de waarde die de SAFT toekent aan het instandhouden en gebruik van het kerkorgel en het betrekken van de lokale mienskip bij het behoud van dit bijzondere erfgoed! De samenwerking tussen Alde Fryske Tsjerken en Organum Frisicum komt daarbij ook op een feestelijke manier tot uitdrukking met het samen genieten van orgelmuziek. Voor herhaling vatbaar.

Hester Simons
Directeur Stichting
Alde Fryske Tsjerken

Mense Ruiter Orgelmakers BV

Rijksweg 167 T 050 301 05 50
9792 PD Ten Post www.menseruiter.nl

Een eervolle taak voor een eenvoudig orgel: het koororgel van de Waalse Kerk in Leeuwarden

Wie in Leeuwarden door de Grote Kerkstraat loopt en de Waalse Kerk bezoekt ziet niet als eerste het prachtige front van het in 1740 door Schwartzburg gebouwde orgel. Recht vooruit, een beetje verscholen achter de preekstoel en de liturgische tafel staat een klein huispijorgel in een strakke eikenhouten kast met een eenvoudig symmetrisch pijpenfront. Aan elke zijde van het manueel bevinden zich drie registerknoppen zonder namen. Ook de naam van de bouwer ontbreekt. Draait de bezoeker zich om dan kan het contrast niet groter zijn. Dan ziet hij de pracht en praal van het Schwartzburg-orgel, een geschenk van Anna van Hannover, de echtgenote van stadhouder Willem IV. Alle kans dat het kleine orgeltje snel vergeten is en de aandacht en de fotolens geheel gericht zijn op het orgel dat in kleur en vorm zo'n prachtige eenheid vormt met de balustrade van het balkon boven de ingang. Voor ons reden om op zoek te gaan naar de herkomst van dit kleine orgel en het antwoord op de vraag te zoeken hoe het in de Waalse Kerk terecht gekomen.

De bouwer

In 1977 kreeg de firma Fama & Raadgever, in dat jaar nog te Utrecht gehuisvest, de opdracht van de heer H.H. Hemminga uit Beetsterzwaag voor het maken van een huispijorgel. De heer Hemminga was werkzaam bij de sociale dienst Opsterland, maar bespeelde op zondag het orgel in de kerkdiensten van de Nederlands-hervormde kerk in Beetsterzwaag. De compagnons van deze orgelfirma, Jaap Fama (1934-2001) en Piet Raadgever (1935-2023), waren oud-medewerkers van de firma Van Vulpen. Zij begonnen in 1963 een eigen bedrijf op de zolder van de oude orgelmakerij van Van Vulpen in de Ridderschapsstraat. Aanvankelijk bestonden hun werkzaamheden uit het restaureren van orgels en het bouwen van klavecimbels. In 1976 wordt het eerste door hen nieuwgebouwde orgel geplaatst in de Ontmoetingskerk te Voorschoten. Wanneer beide compagnons in 1995 uit elkaar gaan hebben zij 15 klavecimbels, 59 kerkorgels, 9 kistorgels en 35 huispijorgels gebouwd. Bij deze productie bleek het pand in Utrecht te klein, reden waarom de firma in 1988 naar Maarssen verhuisde.

Het huispijorgel

Uit het archief van de firma Fama & Raadgever, dat zich in de universiteitsbibliotheek te Utrecht bevindt, valt op te maken dat het huispijorgel dat voor de heer Hemminga werd gebouwd zeker niet het enige was in zijn soort. Tussen 1976 en 1979 werden 20 nagenoeg dezelfde orgels gebouwd voor particulieren, waarvoor steeds hetzelfde contract werd gebruikt.

De dispositie van deze orgels was Gedekt 8'; Roerfluit 4' en Prestant 2'. Alle registers zijn gedeeld in bas en discant (vanaf c1), vandaar de zes registerknoppen aan weerszijden van het manueel. De pijpen zijn gemaakt van orgelmetaal, bestaande uit een alliage van 23% tin en 77% lood. Het groot en klein octaaf van de Holpijp 8' zijn van hout gemaakt. De tractuur is mechanisch. Het klavier heeft een omvang van C-f3. Het raamwerk van het klavier is van beukenhout gemaakt, de toetsen van fichte zijn belegd met ebbenhout. De semi-toetsen zijn van buxushout vervaardigd. De orgelkas werd uitgevoerd in eikenhout.

De verschillen tussen deze orgels bestaan hierin dat sommige zijn voorzien van een aangehangen pedaal en dat kon worden gekozen voor houtsnijwerk of niet-sprekende pijpen in het front. Op verzoek van de opdrachtgever kon de kas al dan niet in een lichtere of donkerder kleur gebeitst worden. De prijs van deze orgels liep in de loop van de jaren op van ongeveer 15.000 tot 20.000 gulden.

Het orgel in de Waalse Kerk

Het huisorgel dat thans in de Waalse Kerk te Leeuwarden staat, is nr. 140 van het Fama & Raadgever-archief. Op 23 april 1977 werd een offerte aangeboden, aanvankelijk met een houtgesneden decoratie in het front. De kas zou donker gebeitst worden, passend bij het meubilair van de opdrachtgever. In augustus 1978 werd evenwel gekozen voor een imitatie-pijpenfront. De opdrachtgever veranderde zijn mening nadat hij een pas afgebouwd orgel van hetzelfde type in Utrecht had bekeken met een pijpenfront (archief nr. 133?).

Het orgel zou in november 1978 worden afgeleverd, wat overeenkomt met de laatste betalingstermijn.

In 1986 overlijdt de heer Hemminga en in 1987 vinden wij het orgel terug in de de Waalse Kerk. Onder welke condities dit orgel is verworven door de protestantse gemeente van Leeuwarden (gift?, aankoop?) hebben wij niet met zekerheid kunnen achterhalen, maar dat het op de nieuwe locatie een belangrijke functie zou vervullen is zeker.

De Waalse Kerk werd in de jaren 1986-1987 gerestaureerd en ook werd het interieur veranderd. Het beroemde Schwartzburg-orgel werd ter bescherming tijdens de restauratie voor fl. 500 ingepakt, maar verkeerde toen al in slechte staat. De toenmalige orgeladviseur Jan Jongepier had in 1986 een restauratierapport opgesteld en Bakker & Timmenga had de kosten voor restauratie geraamd op bijna fl. 500.000. Het zou evenwel tot 2001 duren totdat voldoende gelden ter beschik-

Huispijorgel gebouwd in 1977 door de firma Fama & Raadgever. Thans in de Waalse Kerk te Leeuwarden.

king waren om de restauratie daadwerkelijk ter hand te nemen. Het huispijorgel van de firma Fama & Raadgever heeft in die 14 jaren dienst gedaan als vervanging voor het Schwartzburg-orgel. Een niet oneervolle functie! Ook nu nog wordt het orgel gebruikt in vespervieringen, trouwdiensten en concerten.

Maar de meeste bezoekers van de Waalse Kerk, die zich (terecht!) wenden tot het grote

orgel, hebben van de bijzondere geschiedenis van dit kleine orgel meestal geen vermoeden.

Mars van 't Veer

Orgelconcerten in de Martinikerk te Franeker seizoen 2023

Zaterdag 3 juni (14.00 uur)

Orgelfietstocht Baaium/Tzum/Franeker o.l.v. Jochem Schuurman

Woensdag 14 juni (15.00 uur)

Marktconcert door Johan Smit

Zaterdag 24 juni (20.00 uur)

Avondconcert door Leo van Doeselaar

Woensdag 5 juli (15.00 uur)

Marktconcert door Jochem Schuurman

Zaterdag 15 juli (20.00 uur)

Avondconcert door Jochem Schuurman

Woensdag 26 juli (15.00 uur)

Marktconcert door Chang Jong Lee

Zaterdag 5 augustus (20.00 uur)

Avondconcert door Bob van der Linde

Woensdag 16 augustus (15.00 uur)

Marktconcert door Jochem Schuurman

Zaterdag 26 augustus (20.00 uur)

Bachconcert door Jochem Schuurman

Entree avondconcerten: 10 euro; marktconcerten vrijwillige bijdrage.

ORGELCONCERTEN

op maandagavond in de
St. Martinuskerk en de
Martinikerk te Sneek

Aanvang 20:00 uur, toegang € 8,00
kinderen beneden 12 jaar gratis

- 12 juni St. Martinuskerk
Hayo Boerema
- 3 juli Martinikerk
Bob van der Linde
- 10 juli St. Martinuskerk
Kirstin Gramlich
- 17 juli Martinikerk
Dorien Schouten
- 24 juli Martinikerk
Johan Luijmes
- 31 juli Martinikerk
Rien Donkersloot
- 7 augustus St. Martinuskerk
Sneekweekconcert Peter van der Weide,
Frits en Anja Haaze
- 14 augustus Martinikerk
Niels Adema
- 21 augustus St. Martinuskerk
Eric Koevoets
- 28 augustus Martinikerk
Bob van der Linde

ALHOEWEL WE DE HELE DAG
BEZIG ZIJN MET HIFI-GELUID EN
VIDEO-BEWEGING HEERST ER
BIJ ONS GROTE RUST.

STILTE OM TE LUISTEREN

TIJD OM TE KIJKEN

RUST OM TE PRATEN

ERINGA is geen zaak waar de audioracks staan te dreunen en waar een muur van beeldschermen u tegemoet flikkert.

Wij zijn een **audio-visueel centrum** van rust, waar volop de tijd is voor al uw vragen en een deskundig antwoord.

Daarom vindt u bij ons **geluidskamers** waar u (niet gestoord door andere klanten) persoonlijk en in volle vrijheid een veelvoud van apparatuur kunt bedienen tot u het geluid van uw keuze hebt gevonden.

DEMONSTRATIE en informatie geven wij met gelijke betrokkenheid en aandacht aan zowel de kritische consument als aan de creatieve (sémi-)professional.

Wij hebben dan ook alleen maar medewerkers die van hobby hun werk en van dat werk weer dienstbetoon maken. Alle hifi-componenten (tuners, versterkers, luidsprekers, cd/blu-ray-spelers, streaming) en elk home-cinema systeem kennen zij nog beter van binnen dan de mooie (soms bedrieglijke) buitenkant.

In onze rustig gelegen zaak is er **alle tijd** om daarover te praten. U merkt dan dat geluid natuurlijke spraak en muziekbeleving wordt. En Eringa video-systemen heldere en contrastrijke beelden leveren.

"Een hifi-audio specialist in de kerk?!"
Wij geven graag tekst en uitleg."

advies verkoop technische service

Het EringaGeluid

hifiaudio • proaudio • surroundaudio • beamers & tv

OOSTERGRACHTSWAL 109, 8021 AC LEEUWARDEN | T. 058 213 87 87

WWW.ERINGA.EU

BOLSWARD

HINSZ-ORGEL 1781
MARTINIKERK

2023

- 27.06 JOS VAN DER KOOY
- 04.07 RIEN DONKERSLOOT
- 11.07 HARM HOEVE
- 18.07 KEES NOTTROT
- 25.07 PETER VAN DE VELDE
KATHEDRAAL - ANTWERPEN
- 01.08 MINNE VELDMAN
- 08.08 GERT VAN HOEF
- 15.08 ROBERT QUINNEY
NEW COLLEGE - OXFORD
- 22.08 MARCO DEN TOOM
- 29.08 QUENTIN GUÉRILLOT
KATHEDRAAL SAINT DENIS - PARIJS
- 05.09 MARTIN MANS

TOEGANG € 10 - AANVANG 20.00 UUR

MARTINIKERKBOLSWARD.NL

HINSZORGELBOLSWARD.NL

ORGELMAKERIJ REIL B.V.

Postweg 50b Heerde
8181 VJ Heerde
Tel. 0578 691676
info@reil.nl
www.reil.nl